

РУКОВОДСТВО
по изучению
ТАТАРСКОГО ЯЗЫКА
В
РУССКИХ ШКОЛАХ.

Часть I.

ЦЕНА 1 руб.

ИЗДАНИЕ
ГОСУДАРСТВЕННОГО ИЗДАТЕЛЬСТВА ТССР.
КАЗАНЬ, 1925 г.

Замеченные опечатки.

Страницы.	Строки.	Напечатано.	Следует читать.
10	7 снизу	монда	мэнда
18	8 сверху	сказуемы	сказуемые
20	17 "	протяжательные	притяжательные
37	7 "	ئوقندئۇلار — вы читали	ئوقندئۇلار — они читали
"	"	ئوقندئۇغز — они читали	ئوقندئۇغز — вы читали
39	13 снизу	حەيوان — животные	حەيوان — животное
42	1 сверху	ئاشخانا	ئاشخانا
"	8 "	يامايىق	يامايىق
44	6 "	كاراراتى	كاراواتى
46	2 "	رەتتە	رەتتەن
49	6 "	ئوتلىق — сеновал	ئوتلىق — ясли
"	2 снизу	ئۆي — складывай кучу	складывай в кучу
53	3 "	ستە (ماق) — сморщать	ستە (ماق) — сморщивать
54	7 "	سۆڭ	سۆڭك
55	6 "	появляются	употребляются
60	8 сверху	تېرەنلىككە بىر بولدى	تېرەنلىككە ئۆشۈپ بىر بولدى
61	13 "	بەشلەپچىلەر	بەشلەپچىلەر
62	11 "	بىر	يارم
64	2 "	во время езды	во время поездки
"	4 "	е) временны	а) временные
"	11 "	в) приченные	в) причинные
66	9 "	„после этого, как“	„после того, как“
70	1 "	ئاشلاقمۇ	ئاشلاقمۇ
79	10 "	يېلىن	يېلىن
93	6 снизу	ياورۇپادا	ياورۇپادا
104	10 сверху	240	640

В первых 9-и уроках за неимением соответствующей буквы в типографии вместо „Ў“ взята буква „У“.

На 14 странице в начале 2 урока в числе букв должны быть ئو — و = У.

На 104 странице на 5-й строке снизу после слов 50% دان ئارتىنغۇراق ئاتالار, нужно включить слова جۇمھۇرىيەتتە.

۹

1۰. تُشكافى — шкаф
 تُرعاق — крючек
 تُت — собака
 تُندر — гумно
 تُندر تاباعى — ток
 تُشله (مدك) — работать
 تُش — работа
 تُچ (مدك) — пить
 تُشچى — рабочий
 تُچرۈ (مدك) — напoить
 40. تُرك (مدك) — прясть
 تُكعر چاق — седелка
 تُل (مدك) — повесить
 تُشلن (مدك) — быть сделанным || обрабатываться
 تُرمچك — творог
 تُچملك — питье

- تُچنده — внутри || в
 50. تُلكنه — раньше || прежде
 تُرى (مدك) — таять
 تُمئل (ماق) — стремиться
 تُچله رندن — про себя
 تُكعرناش (ماق) — стонать
 تُزان — межа
 تُنجى — жемчуг
 80. تُسنى — жаркий, жарко
 تُسسلك — жара
 تُرعت (ماق) — бросать
 تُللكنى — прежний
 تُلك — прежде
 تُزله (مدك) — искать
 تُشكه ئاشر (ماق) — провести в жизнь
 تُشقى (ماق) — тереть

۱۰

۱. چىلى — семь
 چىنەش — семьдесят
 چەى — лето
 چەى (مدك) — стелеть
 چەى كۈنى — летом
 چىلك — ягода
 چىمش — фрукт, плод
 چىنىش — собрание
 40. چىر — земля
 چەىدەر (مدك) — заставить стилать
 چەيمە — простыня
 چىن — лен
 چەىل (مدك) — быть насланным
 چۈمەا — пятница
 چىيشلەر (ماق) — убрать (комнату)
 چىك (مدك) — запрягать
 چىتەرلك — достаточный

60. جان — душа
 جاواب — ответ
 چىلكند (مدك) — стремиться
 چىكل — легкий, легко
 چەماعەت — семья
 جانوار — животное
 چىكسە — нарукавник
 چىتە (مدك) — настать || поспеть
 چىل — ветер
 چىلگەر (مدك) — веять
 80. چىگ (مدك) — победить
 چوى (مق) — потерять
 چىهاد — священная война
 چىمەر (مدك) — разрушать
 چىهان — мир (свет)
 چىگل (مدك) — быть запряженным

۱۱

- ھەر — каждый
 ھەم — и
 ھاوا — воздух || погода
 ھاوالىق — гордость

- ھەلاک ھول (ماق) — гибнуть
 ھىچ كىم — никто
 ھۈندر — ремесло

- چايد (ماق) — париться
 چومچ — ковш
 50. چەارشەنبە — среда
 چراي — лицо
 چىبرەملىك — лужайка
 چىتدە — в стороне
 چىگەرداش (ماق) — звенеть
 چىتىن — трудно || трудный
 چوب — сор, сорный
 چۈنكى — потому что
 چىرى (مەك) — гнить
 چەش — умолоть
 چاب (ماق) — косить || бежать
 چىتىن — плетень
 چېش — пыленок
 چىق — роса
 چۈگىنىر — свекла
 چەچل (مەك) — быть засеянным
 چاماسى — приблизительно
 چىركەو — церковь
 چەچولك — семенной
 چىكىلەوك — орех
 چومەلە — копна
 چوشىن — ель
 چاگىنى — лыжи
- ش
1. شولاى — так
 شەھەر — город
 شول — тот
 شورپا — суп
 شورلك — полка
 شوگا كۆرە — поэтому
 شىنبە — суббота
 شاولاش (ماق) — шуметь
 شاقى قاز (ماق) — удивляться
 شادلاندىر (ماق) — заставить
 радоваться, порадовать
 شالقان — репа
 80. شادلىق — радость
- چوق — кисть
 چىن — муха
 چىركى — мошка
 چابالان (ماق) — барахтаться
 چەچكىن — сеялка
 چىرك — перегной || гнилой
 چىدا (ماق) — терпеть
 چەچەك ئاز (ماق) — цвести
 چى — сырой
 چىعارل (ماق) — быть изданным
 || вывозиться
 چىنا — рогожа
 چىت — чужой
 چۈرنال (ماق) — опутаться
 چىرەم — молодая травка
 چىشمە — родник, ключ
 چىكلەن (مەك) — ограничи-
 ваться
 چىعار (ماق) — добывать
 || выпустить
 چارا — мера, средство
 چۈگە — стерлядь
 چەنىچ (مەك) — вонзить
 چاقى (ماق) — ужалить
- شەققەتلى — милосердный
 شو (ماق) — кататься (на
 коньках или салазках)
 شىركەت — товарищество
 شىكەر — сахар
 شەرق — Восток
 شىك (مەك) — вянуть
 شوندى — такой, подобный
 شاقىتى — порядочно
 شۇغىللىن (مەك) — заниматься
 شەم — свеча
 شىشلىر (مەك) — заставить
 распухнуть

- ئۆز ماق — проходить (время)
 || опередить
 ئوين — игра
 ئويان (ماق) — проснуться
 ئوككەر (مەك) — изменяться
 ئوچلا (ماق) — брать горстями
 ئوراق — серп || жнитво
 ئوكايلىنى — удобный
 ئورگملىنى — успешный
 ئوك (ماق) — уродиться
 ئونا (ماق) — полоть
 60. ئوسلر (مەك) — выращивать
 ئوگاي — удобный
 ئوفت (ماق) — учить
 ئول (مەك) — умереть
 ئوكهان — расторопный
 70. ئورچى (مەك) — размножаться
 ئوراق ئور — жать
 ئويسو جىر — низкое место
 ئوزلەندىر (مەك) — сделать вязким
 ئوچ — гореть
 ئوچلاب — горстями

- ئولجەو — вес
 ئورناچا — в среднем
 80. ئونكن — острый
 ئومارقالى — пчельник
 ئومارنا — улей
 ئوفا — галун
 ئوساق — осина
 ئوزگەرت (مەك) — менять
 ئوله — смерть
 ئورنىغا — вместо
 90. ئوتە (مەك) — исполнить
 ئوسملىك — растение
 ئورمەله (مەك) — ползать
 ئورال (ماق) — виться
 ئوت — огонь
 ئوچ — мечь
 ئوكسىز — сирота
 ئوز — свой
 ئوق — стрела || жало
 ئور (مەك) — плести
 ئورچت (مەك) — разводить

1. خات — письмо
 حوش — приятный || до свидания
 حەيوان — животное
 حال — положение
 حەتفە — бархат
 حالىق — народ || народный
 حوجا — хозяин
 حەشارات — насекомое (гады)
 حەسنە — больной
 حەبەر — весть

90. حوجالىق — хозяйство
 حەتتا — даже
 حەتلىنى — до
 حاق — цена
 حەلل — честный (относительно труда)
 حۈنوق — право
 حور — позорный, позорно
 حاتن — женщина
 حەربى — военный

1. چابانا — лапти
 چەنچىكى — вилка
 چالىنى — коса
 چوگچ — молоток
 چەجەك — цветок
 چىق (ماق) — выходить
 چاقىر (ماق) — звать || призывать
 چەلەك — ведро
 40. چانلى — до

- چولمەك — горшок
 چىنبايق — чашка
 چەج — волос
 چەچ (مەك) — сеять || сыпать
 چۈى — клин
 چىقىرىنى — кнут
 چۈيلدىرىك — супонь
 چۈنەر — яма
 چاماسىندا — около (с)

نېو — пот
 نۇس — цвет
 نىش — зуб
 نىلم — ломоть
 نىب، نىن — совсем тихо
 نىبەنەك — низкий, низко
 نىنج — спокойный, спокойно
 نىمىشقى — клюв
 نىمىك — равный
 نىاو — гора
 نىكلاش (ماق) — спрашивать
 90. نىمىر ئايىقى — коньки
 نىوز (مەك) — терпеть
 نىوزنا بۇرچاقى — мышинный
 горюх
 نىۋن باغىن — север
 نىلقان — толокно
 نىابا — по направлению
 نىورا (ماق) — крошить
 نىۋر — сорт
 نىولە (مەك) — платить
 نىدېرىك ئىدە (مەك) — поздравлять
 نىرەسنىدە — около, вокруг
 نىرىى — кожа, шкура
 نىۋىل (مەك) — образоваться
 نىۋىگل (مەك) — проливаться
 نىۋىل — вдовец-вдова

نىو (ماق) — родиться
 نىبىقر — раз
 نىرلك ئاسىراۋچىلىق — скотово-
 дство
 نىرە — окрестность
 نىۋىز — прямой
 نىرەنە — оглобля
 نىرئىما — ящик
 نىۋىن — шуба
 نىكل (مەك) — сшиваться
 نىبەرچىى — кузнец
 نىۋىنغا — скоба, ручка
 نىگىرمەن — мельница
 نىت (مەك) — бить шерсть
 نىمامىق — устье || горло
 نىرشلىق — старание
 نىرەببەلە (مەك) — воспитать
 نىشىن (ماق) — возить
 نىىرلە (مەك) — потеть
 80. نىرس — бурак
 نىسەت — престол
 نىسال (ماق) — устать, утомляться
 نىۋىن — нижний, низко
 نىالقىى (ماق) — трепать лен
 نىقئىرقى — переулок
 نىۋىرن — внук-чка

ئو

10. ئوۋل — он-а-о; тот
 ئوۋرلىق — стул
 ئوۋىلا (ماق) — думать
 ئوۋىن — десять
 ئوۋىن — тридцать
 ئوۋىدە (مەك) — расти
 ئوۋىدە (ماق) — читать || учиться
 ئوۋىدە (مەك) — проходить
 ئوۋىرام — улица
 ئوۋىقئىچىى — учитель
 ئوۋىرمان — лес
 ئوۋىرئاسنىدا — среди || в середине
 ئوۋىلاق — колода (для месива)

40. ئوۋىك — правый
 ئوۋىرەچە — кресло у саней
 ئوۋىن — дрова
 ئوۋىنكىن — прошедший
 ئوۋىنئىرت (ماق) — посадить
 || садить
 ئوۋىنئىرت (ماق) — садиться || сесть
 ئوۋىنئىق — ясли
 50. ئوۋىنئىشئىر (ماق) — поместить
 || устроить (на место)
 ئوۋىنئىن — трава
 ئوۋىنئىن — вязкий
 ئوۋىنئىن — место

- ئىبرەنلىك — глубина
 توبىسا — шарнир
 تاس — таз
 تېشك — дыра, отверстие
 50. تۆب — основной || основа,
 || корень
 (ماق) توتور — наполнять
 (ماق) تۈنۈن — приняться
 || приступить
 (ماق) تۈنۈن — подать || зас-
 тавить держать
 (ماق) تارال — расходиться ||
 распространяться
 تىك — лишь
 (ماق) تاق — привязать
 تورعاى — жаворонок
 (مهك) تۈش — спуститься || вы-
 пасть
 (ماق) تىكلا — слушать
 (ماق) توقتا — остановиться
 تىز — скоро, скорый
 (ماق) تووار — распрягать
 (ماق) تىشا — путать (лошадь)
 توبال — лукошка
 تىگز — ровный
 (ماق) تورمالا — боронить
 (ماق) تىنچلان — успокоиться
 (ماق) تارت — тянуть || везти
 (ماق) تۇمالا — заглушить || за-
 кутать
 (ماق) تابتا — топтать
 60. توين (ماق) — прокормиться
 (ماق) تىرش — стараться
- ترك — скот
 تاسما — тесьма
 تال — ива
 تۈش — полдень
 (ماق) تۈيل — чувствоваться
 تۇمان — туман
 (مهك) تىز — поставить рядами
 || нанизывать
 تەنكە — серебряная монета
 (ماق) توقماقلا — колотить
 تاش — звон || голос
 تاتلى — сладкий
 تىچقان — мышь
 (مهك) تۈزۈى — образовать
 70. تۈرمش — жизнь
 (ماق) تاب — найти
 (ماق) تىرش — трудиться
 (مهك) تەملىندىر — дать вкус
 تارالتى — здоровье
 تازا — тучный || здоровый
 || чистый
 نامر — корень
 (ماق) تابثال — быть затоп-
 танным
 (مهك) تە — желать || хотеть
 تاياق — палка
 توزان — пыль
 تەملىنى — вкусный, сладкий,
 приятный
 توقرايباش — клевер
 (ماق) تويدىر — кормить || на-
 доедать
 (مهك) توك — вываливать
 || выливать || высыпать
 (ماق) توتور — насыпать

- (ماق) سەل — разгибаться
 || наклоняться
 سىيىر — корова
 ساق — чистый, чисто
 سال — плот
 (مەك) سۆيە — прислонить
 سوت — возвышенное место
 سەلم — привет
 (ماق) سارعاى — желтеть
 (ماق) سيلان — угощаться
 (ماق) سوزل — растянуться
 *5. سىك (مەك) — всасываться
 سەвра — степь
 سۆيكنى — любимый
 سىقى — ломоть
 (مەك) سىكر — прыгать
 سووقلىق — холод
 سونار — охота

90. سەنئەت — промышленность
 سزقى — линия, черта
 سالات — солод
 ساز — болото
 سرکه — хлебный цветок
 || укусу
 سوسل — водянистый
 سارعلت — желтоватый
 (مەك) سۆيەللەن — мозолиться
 سوعش — битва, бой
 سەبەب — причина
 (مەك) سەيرەگەى — редеть
 (ماق) سانل — продаваться
 سارق — овца
 (ماق) سپر — гладить || снить
 ساقسىزلىق — неосторожность
 سى — угощение

ت

10. تاقنا — доска
 توكل — не
 تارتما — ящик, коробочка
 تەرەزە — окно
 توشەم — потолок
 ترمال — борона || грабли
 (ماق) تىوت — держать || рас-
 ходовать
 20. تىل — язык
 تەولىك — сутки
 تۇن — ночь
 توعز — девять
 توتسان — девяносто
 تىمىر — железо-железный
 (ماق) تۇر — находиться=жить
 || состоять || ветать
 توفلىقلىق — сытный
 (مەك) تۇر — завернуть
 تۇرلىق — разный
 (ماق) تاران — распространять

- تورندا — о, об
 40. توبە — крыша || тема
 توفراق — почва (земля)
 تىبابى — большая чашка
 تابا — сковорода
 تۇز — соль
 تاش — камень (каменный)
 تىرەن — глубокий, глубоко
 تاعن — еще
 تاباعاج — сковородник
 تىش — наволочка (верх
 чего-нибудь)
 تىشدا — вне
 تاراق — гребенка || расческа
 توگەرەك — круглый
 (مەك) تىك — шить
 (مەك) تۇزەт — исправлять
 (مەك) تىزل — быть поставлен-
 ным в ряд || нанизываться
 توشلىك — подбрюшник

ر

رەتەنەن — рядом
رەھەت — приятно
رەزىقى — пища

رەھەتلەن (مەك) — наслаждаться
رەوش — вид, форма

س

1. سىن — ты
سەنەك — вилы
سىزىك — ваш-а-е-и
سىنىقى — класс
سۆيلە (مەك) — говорить
سىگىز — восемь
سىنىكى — твой-я-е-и
سىكەسەن — восемьдесят
سەعت — час || часы
سايا (ماتى) — петь (относительно птиц)
سۇڭ — после || поздно
ساباقى — урок || ветвь
سال (ماتى) — класть || строить || наливать
40. ساياق — половица
سۇت — молоко
ساوت — посуда
ساي — мелкий, мелко
سوق (ماتى) — ткать || ударить || молотить
سىرەك — редкий || редко
سابان — плуг
ساقلىق — запас, запасный
سىلىنى — овес
سىيە (ماتى) — вмещаться
ساقلان (ماتى) — храниться
سىركىنى — веник || метла
سووق — холодный, холодно
سابىن — мыло
سەكىنى — лавка, нары
سۇرتە (مەك) — утираться

سۇلكىنى — полотенце
50. سىيەشەنبە — вторник
سە (ماتى) — морщить
سرا — пиво, квас
سۇرا (ماتى) — спросить || просить || требовать
سارىنى — желтый
سالقىن — холод || холодный, холодно
ساندوچا — соловей
سۇر (مەك) — быть вспаханным
سەلتە (مەك) — размахивать
سەيبە (مەك) — сыпать || бросать зерно || поливать
سابانچى — пахарь
سول — левый
سوقالا (ماتى) — пахать
سات (ماتى) — продать
60. سۇي (مەك) — любить
سانا (ماتى) — считать
سۇڭىنى — последний, поздний
سناو — наблюдение
سوز — слово
سابان ئاشلىق — яровой хлеб
سوور (ماتى) — веять (хлеб) || выдергивать
ساقلا (ماتى) — хранить, охранять, оберегать
سەلكە (مەك) — шевелиться
70. سۇيىن (مەك) — радоваться
سەيز (مەك) — чувствовать

ن

نەرسە — что
 نېچە — сколько
 نۇقتا — недоуздок
 نىق — крепкий, крепко
 نور — луч
 نەزىق — крепче
 نەۋبەت — очередь
 ناچار — плохой, плохо

نەفيس — изящный
 نازلىق — чеванный
 نىچكە — тонкий
 نارات — сосна
 نادانلىق — темнота, невежество
 ناچارلان (ماق) — ухудшаться
 نەسل — потомство

ئۇ

1. ئۇي — дом
 ئۈچ — три
 ئۈستەل — стол
 ئۇزۇن — длинный-длинно
 ئۈچۈن — для
 ئۈستىدە — над || на
 ئۇيۇق — чулки
 ئۇرلىق — семя
 ئۇن — мука
 ئۇي (مەك) — складывать в
 кучу || окучивать

50. ئۇزاي (ماق) — сделаться
 длинным
 ئۇلىق — великий || большой
 ئۇلىش — часть
 ئۇلكر (مەك) — поспеть || соз-
 реть
 ئۇچ (ماق) — лететь
 80. ئۇچماق — раи

ئۈيم — куча
 ئۇچلىق — остроконечный
 ئۈمىد — надежда
 ئۇنت (ماق) — забыть
 ئۈيۈمەن (مەك) — привыкнуть
 || научиться
 ئۇشۇ (مەك) — мерзнуть
 90. ئۇزاق — долгий, долго
 ئۇچۇر (ماق) — заставить уле-
 тучиваться
 ئۇچۇرا (ماق) — встречаться
 ئۇردۇر (مەك) — веять (на ве-
 ялке)
 ئۈستكى — верхний
 ئۈيۈرە — суп
 ئۈستىدە — сверх, вдобавок
 ئۈستۈرە (مەك) — волочить
 ئۇچۇراز (ماق) — встречать
 ئۇستنا — мастер

پ

پونا — кушак
 پەكنى — перочинный ножик
 پىچاق — нож
 پۇچماق — угол
 پىش (مەك) — варить

پەردە — занавес
 پىچىن — сено
 پىچىنلىك — сеновал
 پىچىنلىك — четвери
 پىچىق — пила

فقس (ماق) — зажимать
فابق — кожара || кора
فامر — тесто
فولماق — хмель
فازق — кол
فاب — рогожа
فاچان — когда
فایعرت (ماق) — заботиться
100. فایمر — некоторый
فوزعال (ماق) — тронуться
فؤل — раб
فادلی — кровавый

فایزلا (ماق) — сдирать, сн-
мать кору
فورس — лыко цельное
فایئوی — корье
فوبتار (ماق) — выдергивать
فؤرال — орудие
فالب — колодка
فاینات (ماق) — варить ||
кипятить
فومسقا — муравей
فانشدر (ماق) — смешать

ل

لاپاس — навес, лабаз
لهگن — лохань
لهکین — но
لهوکه -- полки в бане

لهعدت — проклятие
لهعدت ئینل (مدك) — быть прок-
линенным

م

10. مین — я
می — ли
مهکنده — школа
مؤندا — здесь
مه — на!
مک — тысяча
ماזור — красивый-красиво
مینم — мой-я-е-и
مهچنی — кошка
موکلده (مدك) — канатить (мх м)
موک — мох
مندهر — подушка
مای — масло || май (месяц)
مونچа — баня
مونچала — мочало
50. موین — шея
مؤمکین — можно, возможно
مؤکلین — заунывный
ماتورلان (ماق) — сделаться
красивым

مسکن — бедняжка
مؤکای (ماق) — тосковать
مال - تووار — скот
مامقلاندر (ماق) — разрыхлять
80. مهچت — мечеть
من (مدك) — подняться
میلش — рябина
مول — обильный, много
مهرحهمدلی — милосливый
مؤهیم — важный
مادده — вещество
مهکدی — шишка
100. میدان — площадь
مهدهنی — культурный
مهملهکدت — государство
مهچبور — вынужден
مهسلدن — например
مؤرجа — труба,
مه — вот
مهقسد — цель
مهشفقت — забота

40. فايبر — некоторый
 قوناق — гость
 قارالشي — строение
 قۇيىن — колодец
 قال (ماق) — остаться
 قالن — толстый
 فاشقى — ложка
 قىسقىچ — щипцы
 قۇرل (ماق) — быть занавешанным
 قاينا (ماق) — кипеть
 قويل (ماق) — быть поставленным
 قيبىق — скат || кривой
 قامت باويى — гужи
 قارا بۇداي — греча
 قابچىق — мешок
 قازى (ماق) — рыть
 قالدىر (ماق) — оставить
 قابقاچ — крышка
 قار — снег
 قايماق — сметана
 قش — зима
 قش كۈنى — зимой
 50. قۇيما — забор
 قارانغى — дремучий || темный
 قارعا — ворона
 قىچقىرش (ماق) — шуметь взаимно
 قىسقار (ماق) — укорачиваться
 قۇلعا — шест
 قزىق — интересный,
 интересно
 قۇر (ماق) — устраивать
 قووان (ماق) — радоваться
 قاب قارا — совершенно черный
 قاران (ماق) — оглядываться
 قالدىرل (ماق) — быть оставленным
 60. قووهنلىن — сильный
 تىن باسو — паровое поле
 قارت — старик || старый
 قەدەم — до
 قاتىق — кислое молоко
 قۇرئلىق — засуха
 قورقۇنچىلىق — опасный
 قاداى — гвоздь || фунт
 قانى (ماق) — вбить
 70. قوشل (ماق) — соединиться
 قابلا (ماق) — закрыть
 قالدىق — остаток
 قزعان (ماق) — жалеть
 قۇنلا (ماق) — поздравлять
 قايرا (ماق) — точить
 قاپارت (ماق) — ворошить
 قۇرىق — сухой, сухо
 قىممەت — дорогой, дорого
 قورقۇ — боязнь
 قاشى (ماق) — чесать
 80. قوش — шалаш
 قارچىق — старуха
 قىمىلدا (ماق) — шевелиться
 قارتاي (ماق) — стареть
 قۇي (ماق) — осыпаять
 قو (ماق) — гнать
 قزار (ماق) — краснеть
 قايعى — горе
 قامل — жнива
 قۇتقار (ماق) — освободить
 قات (ماق) — твердеть
 قاين — береза
 قۇرئقا — старуха
 قوبان — заяц
 قوقتراى (ماق) — гордиться
 قون (ماق) — сесть
 قالا — город
 قاراجقىن — чучело
 90. قۇم — песок
 قۇملىق — песчаный
 قاتش — смешанный

- كوڭل سالىب — сердечно
 كوكرهك — грудь
 كومل (مهك) — засыпаться
 كىچىك (مهك) — вечереть
 || опоздать
 60. كۇل — зола, пепел
 كوبىنسىچە — в большинстве случаев
 كۆتۈ — стадо
 كەز — дерн, глыба
 كىمى (مهك) — уменьшаться
 كۆيەي (مهك) — увеличиваться
 كوچ (مهك) — переходить
 كىرەك — надо || нужно
 70. كورشى — сосед, соседний
 كىگەش — совет
 كىوتە — прясло
 كۆلەر (مهك) — заставить смеяться
 كوتەرل (مهك) — подниматься
 كرش (مهك) — приступить
 كۆندزگى — дневной
 كۈمش — серебро, серебряный
 كۈت (مهك) — пасти || ждать
 كىمچىنلىك — недостаток
 80. كۈن ساين — каждый день
 كوم (مهك) — зарыть
 كىشىر — морковь

- كول — озеро
 كۈن باغى — юг
 كىمە — лодка
 كۆرتلىك — тетерев
 كىگەون — овод
 كۈى (مهك) — горевать, печалиться || подгореть
 كوتەر (مهك) — поднять
 كىرۈنسىچە — наоборот
 كوچمە — кочевой
 كومدر (مهك) — затоплять
 كوزەنەك — глазок у кортофеля || клетка (у организмов)
 كىلەر — приход
 كۆرەك — лопата
 100. كولەم — объем
 كەسب — промысел
 كومر — уголь
 كوبىنەن — давно
 كوك — сивый, синий || небо
 كون — кожа, кожаный
 كەجە — коза
 كىچكىنە — маленький
 كىيز — войлок
 كىياك — зверь
 كرت (مهك) — ввозить, ввести, впускать

ق

1. قەلەم — перо
 قول — рука
 قۇلاق — ухо
 قرق — сорок
 قو — поле
 قارا — черный
 قارا (ماق) — смотреть
 قسقا — короткий-коротко
 قايت (ماق) — вернуться || возвращаться
 30. قارشى — против
 قوی (ماق) — ставить
 قۇياش — солнце
 قزدر (ماق) — греть || жарить
 قۇش — птица
 قۇرت — насекомое || пчела
 || сухой tvorog

ئىزگىنى — блаженный
ئىچماسام — по крайней мере
ئىسە — же
ئىش — сорт
ئىلە (مەك) — просеять
ئىدل — Волга
100. ئىدە — иголка
ئىنان (مانى) — верить
ئىعلان — об'явление

ئىعلان ئىنل (مەك) — быть об-
явленным
ئىسەبلەز (مەك) — насчитываться
ئىر — мужчина
ئىگىلىك — пашня
ئىگىچىلىك — хлебопашество
ئىمەن — дуб, дубовый
ئىرىنى — крупный
ئىيە — хозяин

5

1. كىم — кто
كىتاب — книга
كۆپ — много
كەلەپوش — тюбетейка
كۆز — глаз
كۆر (مەك) — видеть
كشىن — человек
كۆن — день
كۆزگىنى — зеркало
كۆزگىنى — осенний (от
слова كۆز=осень)
كەنەفى — диван
كەيت (مەك) — уходить, уезжать
كەچ — вечер
كەچ بەلەن — вечером
كۆنئىحانە — библиотека
30. كۆرەش — борьба
كۆرەش (مەك) — бороться
كۆكلىنى — весело || приятно
كەچە — вчера
كەلت — клеть
كەك — как || подобно
كەپ (مەك) — резать || рубить
كەلىنى — ступа
كەسمەك — кадка
كۆر — белье

كەر (مەك) — зайти, войти
كەيسە — головешка
كەيسە و ئاچىنى — кочёрга
42. كەيت (مەك) — принести
كۆمەچ — белый хлеб
كۆنلۈز — днем
كەچكىنى — вечерний
كۆلمەك — рубаха
كەينەر — холст || конопля
كەيم — одежда
كۆلنە — сноп
كەين (مەك) — одеваться
|| наряжаться
كەك — широкий, широко
كەيمەن — стог
كۆز كۆنى — осенью
50. كۆچ — сила || мочь
كۆرسەنل (مەك) — быть
показанным
كەيمىش (مەك) — высухать
كەيلەن — сноха
كەلەش — жена
كۆلش (مەك) — смеяться
كەچەن — вечером
كۆرن (مەك) — виднеться
كۆگەرچەن — голубь
كۆبەدەك — бабочка

بەمسز — некрасивый
 (ماق) يوعال — потеряться
 (مەك) يۈز — плавать
 (ماق) ياة — топить (печь)
 ۱۱ش — часто
 يارما — крупа
 يوعارئعى — верхний
 ياقا — воротник
 يووان — толстый
 يوشقن — ил

يونلەب — порядочно
 100. يۈن — шерсть
 ياسمق — чечевица
 (ماق) ياندەر — жечь
 يۇمچقا — щепка
 (ماق) يعل — падать || упасть
 يوكە — лыко
 يۈزاق — замок
 يار — берег
 يورى — нарочно

ز

زۇمرۇد — изумруд
 زور — большой
 زورلق — величина
 زارار — убыток
 زارارلىق — вредный || убы-
 точный

زىفا — статный
 (ماق) زار اېول — тосковать,
 желать видеть
 زىيان — вред, изъян
 زامان — время
 زالىم — деспот

ئى

1. ئىلەن — пол
 ئىيلەمش — товарищ
 ئىون — губы
 ئىكى — два
 (مەك) ئىشىت — слышать
 (مەك) ئىسە — нюхать
 ئىللى — пятьдесят
 ئىشك — дверь
 ئىندى — уже
 30. ئىرتە — утро || рано
 ئىرتە بلەن — утром
 ئىس — запах || память
 ئىرتەگە — завтра
 ئىسكى — старый || ветхий
 ئىدى — был-а-о
 ئىт — мясо
 ئىكەك — хлеб
 (مەك) ئىش — вить (веревку)

50. ئىك — ширина || самый
 (наи)
 ئىگىچى — хлебопашец
 ئىسەб — счет
 ئىسم — название, имя
 ئىرتەگۈسن — утром
 ئىركن — просторный
 || свободный
 ئىل — страна
 ئىگن — хлеба
 ئىركەلەن (مەك) — нежиться
 ئىركەلە (مەك) — нежить
 70. ئىشلى — большой (в смысле
 много)
 ئىرك — свобода
 ئىسە (مەك) — дуть (ветер)
 ئىيل (مەك) — наклониться
 ئىيەرت (مەك) — взять с собой

ب

1. بوق — нет
 (مهك) يۇرۇ — ходить (гулять)
 بىل — год
 يىگىمى — двадцать
 يۈز — сто || век
 يىلى — теплый-тепло
 يەش — молодой || возраст
 || лет || слеза
 بىۋىرت — двор
 ياكى — или
 (ماق) بۇقلا — спать
30. ياسا (ماق) — делать
 (ماق) يان — лежать || ложиться
 يەشلەر — молодежь
 (ماق) ياز — писать || лишиться
 (ماق) يىرلا — петь (относительно человека)
 بىب — веревка || нитка
 ياندا — около, при, у
40. ياب (ماق) — крыть
 ياساز (ماق) — заставить
 делать
 بۇنى — сон
 يامىيىق — полоскательница
 ياستىق — перина
 (ماق) بىوون — мыться
 بۇمرقا — яйцо
 بىه — или
 (ماق) ياما — чинить
 ياقى — сторона
 يۈكەن — узда
 بىراق — далекий, далеко
 بۇمىن — круглый
 يۈك — воз || ноша
 ياقىن — приблизительно ||
 близкий, близко
 يەشلەپ — зелень
 يەشلەپ باقاسى — огород
 باكەر — дождь
- باز كۈنى — весной
 بۇلقن (ماق) — дергать
 50. بەكشەنبە — воскресенье
 بۇمشاق — мягкий, мягко
 يەشل — зеленый || неспелый
 يالانچاق — голый
 يافراق — лист
 (ماق) يار — распустить (листья)
 (ماق) بىو — мыть
 يىلعا — река
 (مهك) يۇگىر — бежать
 بىاولق — платок
 بىكت — — джигит || моло-
 дец || юноша
 بۇگىنىش — бег (пешком)
 يەملى — красивый, красиво
 (ماق) بىق — положить (при
 борьбе)
 بىر — песня
 (مهك) بىل ئىمت — отдохнуть
 (ماق) يالغان — лениться
 بۇنغا — зря
60. بىووش — сырой, сыро, сырость
 بىرى — ладо || можно
 بۇرهك — сердце
 بۇمران — суслик
 (ماق) باكعئورا — звенеть
 (ماق) بالئئورا — блестять
 (ماق) بىوورت — рысать
 (ماق) يانا — точить косу
 (ماق) بۇمشارت — сделать
 мягким
 بىوونتق — помой
 ياتنى — светлый, светло
 (ماق) يابىق — отошать
 (ماق) يان — гореть
 80. باو (ماق) — идти (дождь)
 بىم — красота
 (ماق) بانلان — воодушевиться

بۇجۇنرا — кольцо
بالىق — рыба
بالىق تۇت (ماق) — рыбачить,
заниматься рыбной ловлей

بايلىق — богатство
بووا — пруд
بوشفقا — напрасно
بالاوز — воск

9

واقت — время
واقتندا — во-время

واقى — мелкий, мелко

گ

گۈل — цветы (комнатные)
گۈزلىش (مەك) — ворковать
взаимно
گۈزلىش (مەك) — ворковать

گويە — как будто
گۈناہ — грех
گىل — исключительно || лишь

ع

عائىلە — семья
عاجەپلىن (مەك) — удивляться
عادەتتە — обыкновенно

عەسكەر — армия
عەيرەت — отвага
عادى — простой

د

1. ديوار — стена
دەفتەر — тетрадь
دورت — четыре
دېر (مەك) — говорить
دېلىنگە — вожжи
دۈشەنبە — понедельник
دۇنيا — мир (свет)
دەم — влага
56. دولقنلان (ماق) — волноваться,
колыхаться
دۇشمان — враг
دەول — буря
دۈبەرتە (مەك) — стучать

دگەرنا (ماق) — стучать
96. دۈگىنى — рис
دالا — степь
دان — слава
دان چعار (ماق) — прославиться
دېربىيە — сбруя
110. داعا — подкова
داعالا (ماق) — подковать
دەرەجە — степень
دۇرس — правда, правильно
دارى — порох
دېگىز — море
دارولا (ماق) — лечить

- بورەندە — бревно
بەرەنگىنى — картофель
بۇككەن — пирог
بۇرۇچ — перец
باشقا — кроме || другой || без
بەيلە (مەك) — вязать || привя-
зывать
46. بويندا — вдоль || по
بويندا — вдоль || при
بولم — отделение
بولە (مەك) — быть деленным
بوى — длина
بىيىل — нынче, в этом году
بۇز — лед
باشاق — месиво || колос
بۇلعا (مەك) — месить || мешать
50. بىلە (مەك) — владеть
بۇرى — почка (у растений)
بورت (مەك) — разбухать
بۇلچۇراق — грязь
بالچق — глина || земля
بات (مەك) — вязнуть || тонуть
بۇركەن (مەك) — накрываться
(на голову)
بال — мед
بۇلۇن — луг
بىيىد (مەك) — плясать
بوشات (مەك) — высыпать || ос-
вободить
باق (مەك) — смотреть
بايت (مەك) — обогащать
60. بتر (مەك) — кончать
بۇ ئاز — немного
بويال (مەك) — испачкаться
بۇتەنلىرى — совсем
بىرگە — вместе
بولەك (مەك) — объединиться
بوش — пустой || бесплатный
بالا چاغا — детвора
- بوبات (مەك) — заставить
красить
بۇكۇرى — горбатый
75. بۇرنەك — зерно, крупинка
بىزەكلەن (مەك) — украшаться
بۇلت — туча
بەك — запыстье
باز — яма
باتر (مەك) — погрузить в
воду || утопить
باسا — посоконь
بالان — калина
بىتلك — сетка, напеваемая
на лицо
بوشلق — пустота
بىت — лицо
85. بىزەك — узор
بۇناق — сук, ветвь
بۇرنەن — древний
بىلگەنلىرى — известный
بۇتقا — каша
بىلەن — блины
بال قۇرتى — пчела
باس (مەك) — приостановить
|| печатать || наступить
(ногой)
100. بارى — всего
بەنى ئىنسان — человечество
بۇراى — полба
بۇرچاق — горох
بوتەن — другой, иной
بىولى — с, из
بالتا — топор
بۇنا (مەك) — рубить ветви,
чистить от ветвей
بىلىل — соловей
بۇك (مەك) — гнуть
110. بويا (مەك) — красить

ئايرما — разница
ئاودار (ماق) — валить
ئاغولنى — ядовитый
100. ئاياق كىيىلمەرنى — обувь
ئاخىرىنى — последний
ئازاد — свободный
ئال (ماق) — взять || мочь
(быть в состоянии)

ئانل (ماق) — броситься
ئاچقچ — ключ
ئاقترون — тихо
ئاولا (ماق) — охотиться
ئانلىق — известный
ئاور (ماق) — болеть, хворать
ئاچولان (ماق) — сердиться

دە

ئەيىنى — да
ئە — а
ئەنى — папа
ئەنى — мама
ئەززلە (مەك) — готовить
ئەيىر — вещь
ئەرجە — ящик
ئەيلەنەسەنە — вокруг
ئەلى — пока

ئەيت (مەك) — сказать
ئەچكەن — кислый (киснувший)
ئەز — мало
ئەمما — но
ئەوين — овин
ئەيلەندىر (مەك) — превратить
ئەرم ناماق — дармоед
ئەوهە (مەك) — мять

ب

1. بو — это-эта-этот
بۇر — мел
بۇچا — ранец (сумка для книг)
بىل — поясница || талия
بىيەلەي — варезки
باش — голова, главный
بۇرن — нос
بار — есть || иди
بىزنىڭ — наш-а-и-е
بىر — один-а-о
بىش — пять
بولىمە — комната
باقچا — сад
باتىر — медь, медный
20. بىلەن — с (предлог)
بول (ماق) — быть

بول (مەك) — делить
بىك — очень
باباى — дедушка
بولش (ماق) — помогать
بەيرەم — праздник (праздничный)
باشقار (ماق) — исполнять
بۈگۈن — сегодня
بىزلە (مەك) — жужжать
36. بىت (مەك) — кончиться
بور — сруб
باو — веревка
بەيلەن (مەك) — быть привязанным || привязаться
بىيك — высокий, высоко
باغانا — столб
بىر كۈتۈل (مەك) — прикрепляться

С Л О В А Р Ь

вошедших в книгу слов в алфавитном порядке *).

ئا

1. **) ئانچا — деньги	ئاكلا — понимай
ئاپا — тетья (старшая сестра)	ئالماشدر — меняй
ئاياق — нога	70. ئالعا — вперед
ئاياقچو — портянки	ئارقنلى — через
ئاوز — рот	ئاللى — алый
ئالار — они	ئاجلىن-ئوقلى — впроголодь
ئاشا — ешь	ئاعارذ (ماق) — белаять
ئامى — месяц	ئارنى (ماق) — уставать
ئاننا — неделя	ئارقا — спина
ئالتى — шесть	ئاشقى — торопись
ئالتمش — шестьдесят	ئاراسندا — среди
ئاربا — телега	ئاقى (ماق) — течь
ئالابوغا — Елабуга (город)	ئازقى — пища
ئارجا — Арск (город)	80. ئاواز — голос (звук)
ئانك — его-ее	ئارتقا — назад, взад
ئانا — отец называй	ئافتقى — последний
ئابى — брат (старший)	ئاعز (ماق) — заставить течь
ئاندا — там (в нем)	ئارقاسندا — из-за (на спине его)
ئات ئابزارى — конюшня	ئالма — яблоко
50. ئالباوت — помещик	ئالما ئاعاج — яблоня
ئاشعانا — кухня	ئاج — голодный открой
ئاءاج — дерево, деревянный	ئالتن — золото
ئاقى — белый	ئاجنى — горький
ئالاب — короб	90. ئايئوم — отдельный
ئاربا — ячмень	ئانسم — белок
ئاشاملقى — с'едобное	ئارش — рожь
ئارتندا — за, сзади	ئارقنى — водка (вино)
ئاشلقى — зерновой хлеб	ئارزان — дешевый-дешево
ئالماش — сменяйся	ئارذ (ماق) — увеличиться
ئاشلقى, ئوگۇشنى — урожай	ئاكغذ (ماق) — благоухать

*) Чтобы легче было найти слова, алфавит взят русский. При чем алфавитным порядком соблюден только относительно первых букв слов.

**) Эти цифры указывают страницы книги.

ئالارنى قىشنىڭ سوۋىغىدىن، ئەياز باشلانغاندا تاماقلارنى تويىدۇر ئاچ ئولمىدىن ساقلاپ قالالار. قۇرتچىلار بال قۇرتلارنى تېچقان ھەم قىرما كېك دۇشمانلارداندا ساقلاپ ھەم ئاورغان چاقلارنىدا دارۋىلاردا.

بال قۇرتى ئوزىدە ئىيەسنىڭ ترشلىغى بوشقا جىيەرمى. ئاكا كۆپ كىنە بال ھەم بالوز بىرە ھەم، شونىڭ بىلەن بۇتن مەشەققەتلەرن تولى. دۇرست ئاننىڭ بالنى ئالغاندا ساقسۇزلىق ئىتسەلەر. ئاننىڭ بىلەن ناچار ئۇراق ئىش قىلسالار، بال قۇرتى ئاچولانغاندا بولىدۇرا. ئوزىنىڭ بىك نىچكە ئوعى بىلەن چەنچىپ چاغ، بۇتن بىنلەرنى شىدۇر بىتەرە.

II

بال قۇرتى بال ھەم بالوز بىرە. بالنى تەملى ھەم بىك فايدالىسى ئىتت تۇتالار. بالوزدان شەملىر قۇيالار. بۇرن زاماندا ئەبىلەر يۇمشاق سارى بالوزنى ئەۋەلەپ ئچننە فىلتە تەب قالدىغانلاردا شەمنى ئوزلەرنى ياساغانلار. ھەزرگى زاماندا ئىستىيارىن (ماي) شەملىر ياساغان كېك بالوز شەملىرنىدە زاۋودلاردا ياسىلار. بالوز شەم ئۇچن گنە توگل بوتەن سەنەنەندەدە ئىشكە كىتە. بىك كۆپ ئەبىرلەرنى بالوز قاتشۇر ب ياسىلار. ياخشى ئۇيلەرنىڭ بولمە ئىدەنلەردە بالوز بىلەن ئشقىلار.

III

كوب ئاۋل حوجالقلارنا، مۇندى زاۋودلاردان ۋاق بالىق سانب ئالب ئوز۔
لەندەگى بوۋالاردا نۇرلى بالقلار ئورچىتىرگە مۇمكىن. گېرمانىيە، فرانسىيە
مەم بولشەدە، شوندى بوۋا حوجالقلارنى بىك ئالعا كىتكەن.

بالقنى كۈبلىب ئورچىتىۋ مەم ۋاق بالقلارنى يلعالارعا، كۈللەزگە مەم خەتتا
دېڭىزلەرگە جىبەرۋ قوشما ئامېرىكا جۇمھورىيەتلەرنىدە گى سىنولارعا قاراغاندا
بالىق بايلىغىن بىرمەۋ ئۈچن ئىك ئۇشانچلى چارالاردان سانالا.

بىزنىڭ روسىيەدە سۇنمى رەۋشەدە بالىق ئورچىتىۋگە كىلسەك، بىزدە بىرنچى
بالىق زاۋودى 1853 نچى يىلدا ناۋگورد گوبېرناسى نىكولسكى دېگەن شەھەردە
سالنغان بولسا، مۇككا قەدەر ئش بىك ئاقىرن بارغان؛ بارى ئىك سوغىش بولر
يىللارداغنا بىر ئاز ئالعا كىتە باشلاغان.

بىزنىڭ ۋولعادا مەم قاما يلعاسىدا چۇگە بالقلار، ئافا يلعاسىدا ئافبالقلار،
ئامور يلعاسىدا كەب مەم گاربوش بالقلارنى، بوتەن جىرلەردە لاسوس، سىگا
مەم فورىل بالقلارنى ئورچىلەر.

قارۋ — уход	ئىچولان (ماق) — сердиться
فرىسقا — муравей	ئوق — жало
ئاور (ماق) — болеть - хворать	چىنچ (مەك) — вонзить
دارولا (ماق) — лечить	چاق (ماق) — ужалить
ئىيە — хозяин	ششدر (مەك) — заставить
ترشلق — старание	распухнуть
بوشقا — напрасно	سى — угощение
بالوز — воск	ئەۋەلە (مەك) — мять
مەشەققەت — забота	قاتشدر (ماق) — смешивать
ساقسزلىق — неосторожность	ئىشقى (ماق) — тереть

بال قۇرتى.

I

ۋاق قۇرتلار ئاراسىدا ئىك فايدالىسى - بال قۇرتى. بال قۇرتى بۇرت
قۇرتى دىيىپ ئەيتىرگەدە بولا. ئول كىشى ياسان ئومارتالاردا كىشىلەرنىڭ قارۋى
بىلەن گنە تۇرا. قۇرتچىلاردا ئوزلەرنىڭ كچكىنە ئىشچىلەرنى ئۈچن بىك توشالار:

بالتۇ تۇتۇچۇق.

I

بىزنىڭ روسىيەدە بالتۇ تۇتۇچۇق كەسپى خالىق حوجالىغىدا ياخشى ئوق كوزگە كورنۇرلۇك، ئورنۇنۇن. بىر نىچە مىلىيون كىرىمىدىن، تۇب كەسپىدىن ساناماسادا، بالتۇ تۇتۇچۇق بىلەن شۇغۇللەنە. سىبىرنىڭ قايرى جىرلەردە گىيى واق خالقۇر بالتۇ، تۇتۇقنا كۇن كورلەر؛ بالتۇ ئالارنىڭ بىردىن بىرىزىنە، بولۇپ سانالا. ھەزىر ئىندى خالقۇق كۈبەيوونى ھەم كۈل ۋە يىلغارداغى بالتۇنىڭ ئازابوونى سەبەبلى يىلغا ھەم كۈللەردەن بالتۇ، تۇتۇ بىك كىمىدى (بارى تىك سىردە ھەم تۇن ياقۇلارداغى، شول كۇبى بارا). ھەزىر بالتۇ تۇتۇچۇق يىلغا تاماقلارنى ياكى دىگىز بارلارنى بويلارنى ياكى دىگىز ئىچلەرنە كۈچىدىن. بالتۇنى تۇتۇرغا يارامغان ۋاقتدا، تۇتۇ ھەم ۋولگانى نىفەت بىلەن بىچىر اتۇر قاسنىداغى، يىلنى تۇتۇتۇرغان بالتۇنىڭ ھەم ئاندىن ئالتۇنۇرغان ئىكرانىڭ مىقدارى بىك كىمىدى ھەم ئوزلەرنى ناچارلاندى.

II

روسىيەنىڭ ئوز ئىچىدە تۇتۇلار تۇرغان بالتۇ جىتى باشلادى؛ ئاننى سوعىقا قەدەر چىت مەملەكەتلەردەن ھەر يىلنى 15 مىلىيون پۇتۇلاب كىرتە باشلادىلار. بالتۇ سىزنىڭ دەرىجەدە كۈب كىمىگەنلىكىدىن، سۇنغى رەۋشەدە بالتۇ ئورچىترگە كىرەك بولا باشلادى.

سۇنغى رەۋشەدە بالتۇ ئورچىتۇدەن مەقسەد - بىزنىڭ بالتۇ بايقۇلارنى بىزنى ئىلگىرى دەرىجەدە كۈتۈرۈدەن عىبارەت. بالتۇنى، بو رەۋشە ئورچىتكەندە ئىكرانىدا سۇنغى رەۋشەدە ئاتالاندۇرالار.

سۇنغى رەۋشەدە ئاتالاندۇرۇ ئوتكەن يۇزنىڭ يارىتىدىغان ئالى ئايرىم بالتۇ ئورچىتۇ زۇۋودلاردا ئىكە ئاشۇرۇلا باشلادى. بو زۇۋودلاردا ئىكرانى سۇنغى رەۋشەدە ئاتالاندۇرالاردا، سو توتۇرغان ئايرىم ئاپاراتلارغا سالار؛ بىر نى قەدەر ۋاقتىدىن، سۇڭ ئىكرالاردان واق بايقۇلار چىعا باشلىلار؛ بىر ئاز ۋاقتىدىن، سۇڭ ئالارنى پورى ياسالغان كۈلگە جىبەرلەر. شول رەۋشە ئاتالاندۇرغاندا ئىكرالارنىڭ ئاتالانمى قالب ھەلەك، بولو قورقۇنچى بىتە. واق بالتۇنى زۇۋوددا تەربىيەلەۋ بىش بايقۇلارنى ھەلەك بولۇدىن ساقلى، سۇنغى رەۋشەدە بالتۇ ئورچىتۇ ئارقاسىدا واق بايقۇلارنى ئىلكە، ئول نەسل بايقۇلار بولماغان كۈلەرگە ئىلتىپ سالوغا ھەم ئالارنى شۇندا ئورچىترگە مۇمكىن بولدى.

تاتارستاندا فابريك - زاۋود سەنئەتى (پرامېشلىنىستى).

تاتارستاندا ۋاق قول مۇنەرنىڭ ئورچوۋى ئوزى ئوك، بو جۇمھوريەتتە ئيرى زاۋود مەم فابريكلەرنىڭ ئازلىغىن كورسەتە. زور زاۋود مەم فابريكلەر ئەيىبلەرنى ئارزان تۇشۇرلەر مەم بىك كوب چەارالار. شوگا كورە، زور زاۋود مەم فابريكلەر بار جىرلەردە ۋاق مۇنەرلەر ئورچى ئالمىلار. تاتار جۇمھوريەتنىڭ خالقنىڭ يگرمىدەن بىر ئۇلۇشى گنە زاۋود مەم فابريكلەردە ئشلىلەر، قالغانلارنى ئول حوجالىغى بىلەن شۇغلىلەنەر.

ئىك، زور زاۋود مەم فابريكلەر قازان شەھەرىدە جىيىلەنلار. مۇندا شەم، سابىن، گلىتسىرىن، كون مەم دارى كېك نەرسەلەر ئشلىنە. شولاي ئوق قازاندا، ئۇن تارتا تۇرغان نگرىمەلەر، ئاقنا يارا تۇرغان، بۇن تەتۇرغان، بەز مەم تولا سوعا تۇرغان زاۋودلار، دارى (بورج) زاۋودى، خەرى ئەيىبلەر ئەزىلى تۇرغان ئلاھوزى زاۋودلارنى، شەم، سابىن، گلىتسىرىن ئشلى تۇرغان كرىستانونىكى زاۋودى قازاندا ئىك، زور مەم بۇن روسىيەدە ئاتاقلى زاۋودلاردان سانالار. بو زاۋودلارنىڭ سوگەنى خەزەر موللانور واحىدى ئىسىمدە. بو زاۋود قازاندا بىك ئىسكى زاۋودلاردان سانلا؛ ئول 1860 نچى يىللاردا ئوق سالنغان مەم ئشلى باشلانغان. مۇندا ئشلىنگەن شەم مەم سابىنلار بۇن روسىيەدە، خەتتا چىت مەم كەتلەردە ئاتاقلى. سوعشقا چاقلى، بو زاۋود يىلغا بىر مېلىيون پۇت شەم ئشلىب چەارا ئىدى. شولاي ئوق مۇندا گلىتسىرىن مەم سابىن بىك كوب ئشلىنە ئىدى. بۇلاردان باشقا قازاندا تاغىن بىر نېچە زاۋود يىلغا بىر مېلىيون يارم پۇت چاماسى سابىن گلىتسىرىن قاينانا.

تاماق — устье

دېڭىز — море

ناچارلان (ماق) — ухудшаться

كوت (مەك) — ввозить

سېزىنلىك — чувствительный

ئورچىت (مەك) — разводить

مەقسەد — цель

بايلىق — богатство

عبارەت — состоит

ئاتالاند (ماق) — оплодотворять

ئشكە ئاشر (ماق) — провести в жизнь

يورى — нарочно

نەسل — потомство (вид)

بوۋا — пруд

چارا — мера, средство

ئاقىرن — медленно

چۇگە — стерлядь

تاتار جۇمھۇرىيەتىدەگى ۋاق مۇنەر ھەم كەسىلەر مەنە ،شوندى تۇرلەر دەن تۇرالار . دۇرس . ۋاق مۇنەر ھەم كەسىلەر تېخنىكا كوتەرنلو بلەن ئاقتىرن - ئاقتىرن بىتلەر ، لەكىن ئەلى ئالار خالق حوجالئىغىنا بىك زور بولشلق ئىتلەر .

كىرپىچ — кирпич
يار — берег
قالب — колодка

قالاق — лопаточка
سپىر (ماق) — гладить (снять)
ئوت تۇرت (مەك) — вздуть огонь

كىرپىچ سوعوچىلار .

بىزنىڭ شەھەر ياندا . يىلاننىڭ يارى ئۈستىدە كىرپىچ زاۋودى بار . زاۋوددان يراق توگىل بىر ئورنىدا بالچى ھەم قۇم قازىب ئالالاردا ، زاۋودقا تاشىلار . زاۋودنىڭ ئىشك ئالىدى بىك زور ، ئورناسىدا ئورقازغان . چىتىدە رەك ئاغاچ سارايلار بار ، ئاندا يووش كىرپىچلەر يانا . تاغى داچىتىدە رەك ئىچىدە زور - زور مېچلەر بولغان ساراي بار . مېن زاۋودنىڭ ئىشك ئالىنى كىرپىچ سوققاننى قاراپ تۇرغالاغىم بار . ئىك ئىك ئىشچىلەر بالچىنى ، سو سىبە - سىبە ئايقلارنى ھەم كۆرەكلەرنى بلەن ئىزلەر . زور - زور ئۈستەللەرگە كىرپىچ زورلىغىنداغى ئاغاچ قالبلار تزلەر . بالچىنى تىيىشنىچە ئىزىب بىرگەچ . ئەلگى ئاغاچ قالبلارغا سالالار ، قالبدان ئارتىپ تۇرغان بالچىنى ئىشچىلەر ئاغاچ قالقلار بلەن ، سېتىپ ئالالار . شوندىن ، سۇڭ قالبلارنى ئالالاردا ، ئۈستەل ئۈستىدە يووش كىرپىچلەرگە تىزىپ قالا . سۇڭىدىن ، ئول كىرپىچلەرنى ئۈستىدە قۇم سىبەن ئاقتالارغا قويالار . شوندا كىيىكەن كىرپىچلەرنى مېچلەرگە تاشىلار . كىرپىچلەرنى مېچكە بىر نىچە رەت ئىتىپ تزلەردە ئاستىدان ، ئوت تۇرتلەر . مېچنىڭ ، ئوتى بىر نىچە كۇن يانپ تۇرا ، كىرپىچلەر بۇتىلەي قىزىپ يانغاندىن سۇڭىغا سوندىرۇلە . ئاندىن ، سۇڭ يانغان كىرپىچنى چىقارپ ئىشك ئالىنى ئۈيەلەر ھەم سانارغا ئالىپ كىتەلەر .

كۇستارنىي — قول مۇنەرى
промысел
развиваться — ئورچى (مەك)
крупный — ئىرى
заниматься — شۇغىللەن (مەك)
свеча — شەم
мыло — سابۇن
порох — دارى

мельница — تىگرەن
бить шерсть — تىت (مەك)
бязь — بەز
грубое сукно — تولا
военный — جەربى
известный — ئاناقلنى
варить — قاينات (ماق)

تيمرچىلىك ھەم باقرچىلىق ھۈنەرى.

تيمرچىلىك ھەم باقرچىلىق ھۈنەرى ئاتارستاننىڭ ھەممە كانتونلاردا تارالغان. تيمرچىلىك ھۈنەرى ئات داغلاو ھەم، يۇرت كىرەكلەرنى بولدىرو بىلەن گنە چىكلەنمى. تيمرچىلىك ترانتاس تيمرلەرى، نەرزە ھەم ئىشك تۇتقالارى، بۇجۇرا - لار، يۇزاقلار، ئاچچىلار، بالتالار، كاراواتلار ھەم باشقا، شوندى ئەيىرلەر ياسىلار. چىستاي ھەم نەتس كانتونلاردا ئاول حوجاللىقى قۇرلارن ئشلەو شافتى ئالعا كىتىب بارا.

چىستاي كانتونىدا ئاعى چىلەكلەر، تيمر مېچلەر ھەم تيمر مۇرجالاردا بىك كوب ئشلىلەر.

باقرچىلىق ھۈنەرى بېگنرەك لايش ھەم مامادش كانتونلاردا تارالغان. مەسلەن، رېيىنايا ئىلابادا ئاوللى ئوزنىڭ كۆمىشچىلىرى بىلەن بۇنن ياققا دان چىعارغان.

река Белая — ئاق ئىدىل	добывание — چىعارو
степень — دەرىجە	приготовление (бить) — سوعو
подними — كوتەر	находящийся по (вдоль) — بوينداغى
вот — مەنە	можно сказать — دىيىرلىك
вид — تۈر	зверь — كىيىك
правда (верно, правильно) — دۇرس	охота — ئاولو
потихоньку (постеп.) — ئاقىرن - ئاقىرن	звереловство — كىيىك ئاولو
помогай — بولشلق ئىت	рыба — بالق
	рыболовство — بالق تۇنو

تاش چىعارو، كىرپىچ سوعو ھەم باشقا ھۈنەر وە كەسىپلەر.

ۋولغا بوينداغى ھەممە كانتونلاردا، دىيىرلىك، تاش چىعارلار، چىستاي ھەم ئىسپاس كانتونلاردا بىك كوب چولمەك ياسىلار. بو كانتونلاردا كىرپىچ سوعودا تارالغان ھۈنەرلەردەن سانالا.

چىستاي ھەم نەتس كانتونلاردا ئىككىچىلىك دەن باشقا كىيىك ئاولو، بالق تۇنو كەسىپلەرى دە بىك ئالعا كىتكەن. كاما ھەم ئاق ئىدىل يىلغالارى بالق تۇنو كەسىپىن شافتى بوغارى دەرىجە گە كوتەرگەنلەر.

ئەپپەرلەر چىستاي كانتونىنىڭ باگاروتسكى دىگەن ئاۋىلىدا، ئارچا، مامادش، زۇپە، مەمبۇگىمە كانتونلاردا ئىشلەنەلەر.

بو ئىشلەر ئاتار جۇمھۇرىيەتتە ئىسكىندەن بېرىلى تانلىغان مەم كۆب تارالغان مۇنەزلەردەن سانالار. شوڭا كۆرە، بو ئەپپەرلەر كورشى گوبىرنالارغادا ساتىلالار. ئايلىق كىيىملەردەن خاتىقز مەم ئىرلەر چىنكىلەرنى بىگىرەك كۆب ئىشلەنەلەر، ئالارنى قازان تىرەسندە گى بىستەلەردە مەم ئوللاردا ئىشلىلەر.

بو چىنكىلەرنى تۇركستان مەم سېرگە بىك كۆب ساتالار. باشقا ئايلىق كىيىملەرنى چىستاي، ئىسپاس، مامادش مەم ئارچا كانتونلاردا ئەزىلەنەلەر.

1) О словах с приставками с ман — سماق см. в § 26 пункт 5. Практической грамматики.

يۇن ئىشلەپە	шерстяная шляпа	باسو	валянье (валять)
كىيىز قاتالار	валеные галоши	باش كىيىمى	головной убор
ئىرلە	пряди	كىيىز	войлок
ئىرلەو	пряденье (прясть)	كىيىز ئىيتك	валеный сапог
توقو	тканье		

يۇن ئىشلەرنى.

سارق يۇنىدىن تۇرلىق - تۇرلىق قىشقى ئايلىق كىيىملەرنى مەم باش كىيىملەرنى ياسىلار. يۇن ئىشلەرنى ئارچا، مامادش، چىستاي، بۇگىمە مەم بووا كانتونلاردا ئالغا كىتەن كەسبەلەردەن سانالار. بو كانتونلاردا كىيىز، كىيىز ئىيتك، يۇن ئىشلەپە، بووركى، توفلى مەم كىيىز قاتالار ئىشلەنەلەر. يۇنىدىن يىب ئىرلەو، ئول يىدەن تولا توقو مەم ئانى بىسو كۆبىرەك لايىش، چىستاي مەم ئارچا كانتونلاردا تارالغان.

بۇجۇرا	кольцо	باقر	медь
بۇزاق	замок	باقرچى	медник
ئاچقىچ	ключ	باقرچىلىق	медничество
شوندى	подобный тому	داعا	подкова
شافتى	порядочно, довольно	داعالا	подковывай
مۇرجا	труба	داعالو	подковывание
كۈمشىچى	серебряник	بۇلدۇرو	осуществление (создание)
تىمرچى	кузнец	چىكلەن	ограничивайся
تىمرچىلىك	кузнечный (кузнечество)	تۇتقا	скоба, ручка

ئورمانسىز ئاۋلاردا باۋ ھەم دېلېنىگە ئېشەلەر، ئىشلىيە ئورەلەر ھەم باشقا دېرىزىلەر ياسىلار. شولاي ئوق بۇگىمە، مامادىش، ئىسپاس، ئارچا ھەم لايش كانتونلاردا قامىدىن چىتالار سوغالار ھەم تۇرلۇق بوقچالار ئورەلەر.

سال — строй (клади)	تېرى — кожа (шкура)
شوندا — тут (там)	ئىشلەۋ — выделявание (выделка)
چان — чан	تېشىز — без верха
بويالماق — красить	تون — шуба
بويى تۇرغان — красильный	ئېلە — дуби (просевай)
قۇرال — орудие (аппарат)	ئېلەنگەن — дубленый
تېرى ئېلەۋچى — дубильщик кож	سارق — овца (овечий)
قايش — ремень	كەجە — коза (козий)
كون — кожа (выделанная)	نگل — спивайся
كون بېيەلەي — рукавицы	كچكئىنەگنە — маленький
ئىشلەن — делайся (выделявайся)	زاۋودسىمان — заводобразный
دېگەن — сказанный	ئىسكىندەن بېرلى — изстара (издревле)
سانال — считайся	تانلغان — признанный
كورشى — сосед (соседний)	ئاياق كېيىمى — обувь
ساتل — продавайся	حائىقىز — женщина (женский)
بېستە — слобода	چىتەك — ичег
تۇركستان — Туркестан	تېرەسندەگى — находящийся в его окрестности
سېر — Сибирь	
ئەزىلەن — приготовляйся	

تاتارستاندا تېرى ئىشلەۋ.

I

تېشىز، سارى، ئاق ھەم قارا تونلار ئېلەنگەن سارق ھەم كەجە تېرىلەرنىن تىكلەلەر. بو تېرىلەرنى بۇگىمە، ئارچا، زۇيە، تەش ھەم ئىسپاس كانتونلاردا ئېلەلەر. ئاۋلاردىكى تېرى ئېلەۋچىلەر ئوز يۇرتلاردا كچكئىنەگنە زاۋودسىمان ئۇيەلەر سالار. شوندا ئالارنىڭ چانلارنى ھەم، بويى تۇرغان قۇراللارنى تۇرا. لەكىن تېرى ئېلەۋچىلەرنىڭ قايرىلەرنى چىتەدە ئىشلىيەر. قايش، كون، كون بېيەلەي كېك

قورس تۇشۇرو، مونچالا سالوقايىمىرى ھەم موك قوبتارو.

بو ئىشلەر مامادش، ئىسپاس، زۇيە، لايىش ھەم ئارچا كانتونلارنىدا كوپىرەك ئىشلەنەر. ئالار ئاندا يازدان كۆزگە چاقلى سوزنلار. مونچالا، يوكە ھەم فايىرى ئىبىرلەر كوپىرەك بۇگلمە، بووا، مامادش ھەم ئارچا كانتونلارنىدا ياسالار. چىتا ھەم قابلارنى كوپىرەك تاتارلار سوعالار. چاباتا ياساونى روسىيەنىڭ ھەممە ئولنىدا ئۇچىراتىغا مۇمكىن. لەكىن تاتار جۇمھورىيەتنىڭ مامادش، تەش، ئىسپاس ھەم ئارچا كانتونلارنىدا بو ئىش بىگىرەك دە تارالغان.

قارالتى — постройка
ئىدىل — река (Волга)
بوي — длина, рост, по
كىمە — лодка
ئاران — рама
تارتىما — ящик (шкатулка)
ئىش — всё
دىرىبىيە — сбура
تۇر — вид
تاقىما — доска (тес)

كلىكى — клежки
مەسەلەن — например
چىتەن — плетенка (плетень)
پلети — плети
شولاي ئوق — также
گنى — гни
ماستەر — мастер
پلوتنىك — плотник
بىۋرت — дом (весь двор)

تاتار جۇمھورىيەتىدەگى ئاغاچ ئىشلەرنىڭ باشقا تۈرلەرى.

تاتار جۇمھورىيەتىدە كىسەك تاقىتالارنىدا بىك كوپ ئىشلەنەر. ئالار چىت مەملەكەتلەرگە، مەسەلەن فرانسىيەگەدە چىتالار.
كەرزىن ھەم ترانتاس چىتەننى ئورو، شولاي ئوق بۇككەن ئورنىقلار ياساو كوپىرەك ئارچا ھەم چىستاي كانتونلارنىدا تارالغان.
بالتا ئۇستالارنى، بۇرت، ساراي، كەت كىك قارالتىلار سالار؛ شولاي ئوق ئىدىل بويلارنىدا بارى ئىش ھەم كىمەلەر ياسىلار.
ئورنىقلار، تەرەزە ئارانلارنى، ئاغاچ تارتىمالار ھەم تۇرائى ئاغاچ ساوتلار كىك ئىبىرلەر ئارچا، بۇگلمە ھەم چىستاي كانتونلارنىدا ياسالار.

1) О сомнительных местоимениях, как نەرسەدر см. в § 35
Практ. грам.

2) О словообразоват. приставке ە - ا as как например,
سېرەگەر, см. там же в § 46 пункт 2.

3) О приставках принудительного залога, как например от
слова ئاودار - ئاودار, см. там же в § 45 пункт 4.

4) Слово يانتنا соответствует русскому предлогу „к“ и обра-
зовано от слова يان — бок (направит. падеж притяж. формы 3-го
лица.

تويغانچى — досыта	حەتفەدەى — как бархат
(چۇرنال (ماق) — опутаться	بلبل — соловей
چىرەم — молодая травка	چىشمە — родник, ключ

ئورماندا.

تويغانچى قارىدىن، كوز ئالمىم ئورماندان،
ئاغاچلار يافراققا ئورالغان، چۇرنالغان.
حوش ئېسىلى چەچەككە بېزەنگەن ئولەنلەر،
حەتفەدەى يەم - بەشل حوش ئېسىلى چىرەملەر،
ئورماندا بلبللار، ئاغاچلار سايراشىب،
قۇتلىلار جەى كۇنن يىرلاشىب، سايراشىب،
يلعالار قۇياشدا يانلار يالنتىراب،
ئاغالار چىشمەلەر، يىر يىرلاب، شالنتىراب.

2) О глаголах взаимного залога, как سايراش, см.
в § 45 пункт 3. Практ. Грм - ки.

سوزل — продолжайся (протягивайся)	سال — мочи (клады)
يوكە — лыко вообще	قايىرى — кора древесная (корье)
ئۇچىرانرعا — встречать	موك — мох
قورس — лыко цельное	قوبتار — выдерни
تۇشر — сдирай, снимай	

(مەك) — редеть
 ئالان — поляна
 پېچقى — пила
 بالنا — топэр
 بۇنا (ماق) — рубить ветви
 (очищать от ветвей)

تۇز — прямой
 تەرتە — оглобля
 ئېمەن — дуб
 قايزلا (ماق) — снимать,
 сдирать кору
 ئوق — стрела
 ئاتل (ماق) — броситься

ئورمان كېسو.

I

مەنە نەرسە گەدر سوققان تاوشلار ئېشىنتىلە باشلادى. مېن ئەتىدەن: «بو ئېنىدى تاوش؟» دېيىپ سۇرادم.
 ئەتى، «بو ئورمان كېسكەن تاوش، بىز شۇندا يارايز» دېدى دە كوك ئالاشانك دېلىنگەن قاعب جېمبەردى. جېكل چاناما جېگلىگەن كوك ئالاشا ئوق كېك، ئاتلىدى. ئاعاچلار سېرە گەيە باشلادىلار. بىز بىر ئالانغا بارىپ چىقتىق. بىرنىچە كىشى ئاعاچ كېسەلەر ئېدى. ئالار ئاعاچنىڭ بىر ياغىدىن پېچقى بىلەن، ئېكىنچى ياغىدىن بالنا بىلەن كېسەلەردە ئانى ئاودارلار؛ شۇنداق سۇڭ ئانك بۇناقىلار بۇتىلار؛ ئالارنى بىر ئۆيىگە ئۇيىپ قويىلار ھەم بورەنەسەن ئۇستۇرەب چىعارلاردا ئانى ئېكىنچى ئۆيىگە ساللار.

II

ئەتى كوك ئالاشانى بىر ئاعاچقا بەيلەپ قويدى دا مېنى ئاعاچ كېسە تۇرغان بىر ئاعاى ياننا ئال ب كېتىدى. ئانك بالتاسى كېلىپ تۇشكەن ساين ئاق يۇمچىقلار قۇش شېكىللى بولب تۇرلۇ ياققا ئۇچالار ئېدى.
 ئەتى: «چىتكەرەك كېتىپك، ەلى، بو ئاعاچ كېسىلىپ بىتكەن، ەزەر ئاوارغا تۇرا» دېدى. بىز كېتىدك. ئاعاچ شاتر - شۇتر كېلىدى، شاولاب جېرگە يىلىدى. مېن ئەتىدەن: «بو ئاعاچلارنى نى ئۇچن كېسەلەر؟» دېيىپ سۇرادم.
 ئەتى: «ئاعاچلارنىڭ يووانلار ھەم تۇزلەرن ئۇى سالرغا ياكى تاقنا ياررغا كېسەلەر، يووان بۇناقىلارنىدان، ئوتن كېسەلەر، نچكەلەرنەن چىتەن ئورەلەر. نچكە قاينلاردان چانا تەرتەسى ياسىلار، ئېمەن ئاعاچنىدان كۇبچەك توغىمى بۇگەلەر. مەن بۇكە ئاعاچنىڭ قابىنەن سوعا سالىب قويىلار. ئول سودا يانا - يانا سونچالاعا ئەيلەنە. مونچالادان قاب ھەم چىتا سوعالار، باو ئېشەلەر. چاباتانى دا شول ئوق بۇكەدەن ئورەلەر» دېدى.

تاتارستاندا قول كەسئېتى.

تاتار جۇمھورىيەتى ئىگىچىلەر مەملەكەتىدىن ئىسەبلەنە. لەكىن ئاناڭ خالقى ئىگىچىلەك بىلەن گىنە، تويىنىب تۇرا ئالىمى. ئول بىلەنڭ ئالتى - جىدى ئايندا ئىگىن ئىلى، ئە قالغان دورت - بىش ئايندا بونەن تۇرلى ئىشلەر ئزلەرگە مەجبور. شوڭا كورە تاتارستاندا قول كەسئېتى دە بىك نارالغان. تاتارستاندا ئىشلەگەن ئەبىرلەر چىتكەدە چەارنلار. بو كەسبەرنڭ ئىڭ زور ئىسى ئاربا، چانا، كىسەك ياساۋ، چىنا، قاب سوغو، كومر ياندۇرو، سومالا ەم ئسكەپىدەر قووو كېك ئورمان ئىشلەرى. تاتارستانك دورتەن بر ئۇلشى (چىرنىڭى) ئورمان بىلەن قابلانغان. شونڭ ئۇستىنە ئاندا زور بىلعالاردا كوب. مە بۇلار تاتارستاندا قول كەسئېتنڭ ئالغا كېتوۋىنە زور بولشلق ئىتەلەر.

ئوز — свой (сам)

مال ئۇيى — дом для скота

مۇنەر — ремесло

بىرلى — с, из

كوبىنە — давно

— издавна

دان — слава

— прославиться

— простой (обыкно-

венный)

ئاربا چانا ھۈنەرى.

بىك كوبىنە بىرلى تاتارستان جۇمھورىيەتى ئاربا، ترانكاس ەم چانا ياساۋ بىلەن دان چەارغان. لايش، ئارچا، تەش، زۇبە، چىستاي ەم بۇگىلە كانتونلارنى روس تاتار، ەم نىمس ئاربالارنى دىبب ئاتالا تۇرغان ئۇچ تۇرلى ئاربا ياسىلار. تاتارستاندان چىتكە چەارنلا تۇرغان ياخشى ترانكاسلار ئارچا كانتونىدا ياسالار. بو ئەبىرلەر بىك عادى ئىشلەنەر. ئولنڭ ەم بر عابىلەسى ئالارنى ئوز ئۇيىدە، لاپاسدا، ئۇ ئالدىندا، ياكى مال ئۇيى كېك ئورنلارداغنا ئىلى. ئالارنى ئىشلەر ئۇچن ئابىرم زاۋود ەم فابرىكلەر قۇرىلار.

كوك — сивый

ئالاشا — мерин

جىكل (مەك) — быть запря-
женным

— волочить (مەك)

يۇمچقا — щетка

شاولا (ماق) — шуметь

بىل (ماق) — падать

ئوتتوتو — посадка
 بۇراي — полба
 بۇرچاق — горох
 ياسمق — чечевица
 كيندر — конопля
 چەچنلە نۇرغان — засеваемый
 ئشلەن — обрабатывайся
 كولەم — об'ем (масштаб)
 كيرەك — нужно
 كەسب — промысел

ئىقتىسادى خەلى — эконом.-
 положение
 ئىگىنچىلىك — хлебопашество
 ترلك ئاستراوچىلىق — скотовод-
 ство
 ناعى — еще
 تيرە — окрестность
 دالا — степь
 مەدەنى — культурный
 رەوش — вид, форма

ئات. س. س. جۇمھورىيەتنىڭ ئىقتىسادى خەلى.
 تاتارستان ئاۋل حوجاللىقىدا تۇپ كەسب ئۈچ: 1) ئىگىنچىلىك 2) ترلك ئاستراۋ-
 چىلىق مەم 3) ئورمان ئىشى (كەسپى). بۇلار ئاراسىدا ئىك كۆپ تارالعانى
 ئىگىنچىلىك. تاتارستاندا ئىك كۆپ چەچنلە نۇرغان ئاشلىق ئارش بلەن سۇلى.
 ئالاردان باشقا ناعى قارا بوداي، نارى، بۇراي، بۇرچاق، ياسمق، جىتن، كيندر
 كېك ئوسملىكلەردە چەچنلە مەم بەرەنگى، ئوتتوتلا، لەكىن ئالار بېك ناز ئشلەنەلەر.
 تاتارستاندا، زور دالالاردا مەم مەدەنى رەوشدە ئولەن چەچودە يوق. شوڭا كورە
 ئاندا، زور كولەمدە ترلك ئاستراۋ مۇمكىن توگل؛ ئاندا مەر كم ترلكنى ئوز
 كيرەگى ئۈچن گنە ئاسترى؛ شونىڭ ئۈچن ئاندا ترلك ئاستراۋچىلىق ئايرىم
 كەسبلەردەن ئىسەبلەنمى.

كيسمەك — кадка
 چىنا — рогожа
 كومر — уголь
 ياندر — жги
 ئالعا كىتووننە — идению впе-
 ред (развитию)
 ئەيىر — предмет (изделие,
 вещь)
 مەملەكەت — государство
 (страна)
 ئالماق — мочь (вспом. глагол)

بوتەن — другой (иной,
 прочий)
 ئزله — ищи
 ئزلەرگە — искать (отыскивать)
 مەجبور — вынужден
 چىت — чужой (о земле),
 граница, предел
 چىتكە — в чужую землю,
 за границу
 چعارل — вывозись

ئىعلان — об'явление	ئاچلىق — голод
ئىعلان ئىتىل — будь об'явленным	ئىر — мужчина (муж)
واقت — время	ئاتن — женщина (жена)
ئاندا — там (в нем, в ней)	ئلك — прежде
ئىسەبلەن — насчитывайся	ئولم — смертность (смерть)
قال — оставайся	ئابقر — раз
سەبەب — причина	

تاتار ساتسىيال ساۋىتىلار جۇمهورىيەتىنىڭ حالقى

1920 نىچى يىلدا 25 نىچى ئىيوندا تاتار جۇمهورىيەتى ئىعلان ئىتىلدى. بو ۋاقتدا ئاندا 2مىليون 240 مىڭ خالىق ئىسەبلەنە ئىدى. 1922 نىچى يىلنىڭ فېبرالنىدا ئىستانىستىكا بويىنچا 2مىلىيون 230 مىڭ گنە خالىق قالدى. شولاي ئىتىب 2 يىلدا بارى 400 مىڭ خالىق كىمىگەن. خالىق كىمونىڭ ئىڭ زىرر سەبەبى ئاچلىق بولدى. بو ئاچلىقدان خالىقنىڭ كوپىنى ئولدى، كوپىنى كوپى كىتىدى. ئىرلەر 234 مىڭ، ياكى %20، خاتىلار 176 مىڭ، ياكى %17، كىمىگەن. ئلك تاتار جۇمهورىيەتىدە ھەر مىڭ كىشىگە 29 كىشى ئولگەن. شولاي ئىتىب، بو يىلدا ئولم 4 ئابقر ئارتقان.

ئىرەمەلك — кустарник	ئىگىلىك — пашня (пахотный-ая)
واق — мелкий	ئۇستىنە — сверж (вдобавок)

ت. س. س. جۇمهورىيەتىنىڭ حالقى ھەم جىرى.

تاتار جۇمهورىيەتىدە %40 لاپ روسلار، %9 لاپ چوۋاشلار ھەم باشقا واق خالىقلار تۇرالار. تاتارستاندا 509.443 خوجالىق (قاپقا) ھەم 3مىلىيون 446 مىڭ 7 يۇز دىسەتىنە ئىگىلىك جىر ئىسەبلەنە. ئانڭ ئۇستىنە 40 مىڭ دىسەتىنە، بۇلن، 1مىلىيون لاپ دىسەتىنە ئورمان ھەم ئىرەمەلك، 8مىڭ لاپ دىسەتىنە يەشلىچە ھەم جىمىش باقچالارنى بار.

قۇل — раб
ئوچ — мечь
(مەك) توگل — проливаться
ئوكسىز — сирота
تۇل — вдова-ец
كوز يەشى — слезы
قانلى — кровавый
سوعش — битва
(مەك) جيمىر — разрушать
(ماق) قۇر — устроить
(مەك) تۇزى — построить

ئازاد — свободный
ھىچ كىم — никто
زالىم — деспот
عەيرەت — отвага
(ماق) تو — родиться
خۇقۇق — право
جىھان — мир
مەيدان — площадь
حور — позорно
(ماق) ئىنان — верить

ئىنتىرتاتسىيانال (بەينەلمىلەل).

قوزعال، ئوبان لەئەنەت ئىتىلگەن قۇللار ھەم ئاچلار دۇنياسى.
دۇشماندان ئوچ ئالسن توگلگەن ئوكسىزلەر، تۇللار كوز يەشى.

قانلى سوعشقا بىز چەربىز، جىمىئوربىز ئىسكى دۇنيانى،
ئانڭ ئورنۇنا بىز قۇررىز، تۇزرىز ماتور ياكىنى.

بو، بولر ئىڭ ئاخرى ئىڭ قاتى زور جىھاد،
بولر ھەم بەينەلمىلەل بەنى ئىنسان ئازاد.

بىزنى ھىچ كىم ئازاد ئىتە ئالماس، فەقەت ئىتەربىز ئوزۇبىز.
بىزنى ھىچ كىم شاد ئىتە ئالماس، ئىتسەك ئىتەربىز ئوزۇبىز.

ئەيدە زالىملەرگە بىز قارشى عەيرەت بلەن سوعش بارىق.
توسن بالقىب ئىرك قۇياشى. خۇقولار بىزنى ئالىق.

بو، بولر ئىڭ ئاخرى، ئىڭ قاتى زور جىھاد،
بولر ھەم بەينەلمىلەل بەنى ئىنسان ئازاد.

بىز - بار جىھان ئىشچىلەر بىز، بىز بار دۇنيانىڭ ەسكەرى،
جىرلەر بىزنىڭ ئوز جىرىمىز، بىزنىڭ بار دەولەتلەر.

چەيىق سوعش مەيدانىمىز، دۇشمانلار حور بولب قاجار.
چەبىز ھەم ئىنابىز قۇياش بىزگە، نورن چەچەر.

بو، بولر ئىڭ ئاخرى، ئىڭ قاتى زور جىھاد،
بولر ھەم بەينەلمىلەل بەنى ئىنسان ئازاد.

تۇرا ئالماياچاق. 1-2، يىل تۇرسادا، ئاندىن سۇڭ جىزىنى تايلىق بىلەن سۇررگە
 تورى كىلەچەك. شولاي بولغاچ، شەھەر ئولسىز، ئول شەھەرسز تۇرائالىمى. ئالار
 ئىكىسى بىرگە بولغانداغنا بەشى ئالالار.
 ئول بىلەن شەھەر - ئىكىسى بىر بۇتىن كۇچ.

ئورن — место (местность)	چعارل — будь изданным
ئىلكىگى — прежний	تۇزل — будь образованным
قايىر — некоторый	ئىچ — внутренность
بارى — всего	ئاقتانومىيەلى — автономный

ئاقتانومىيەلى تاتار ساتسىيىال ساۋىتلا جۇمھورىيەتى.

1920 نچى يىلدا 29 نچى مايداچعارلغان دىكرىت بويىچا ئاقتانومىيەلى تاتار
 ساتسىيىال ساۋىتلا جۇمھورىيەتى تۇزلىنى، بو جۇمھورىيەت ئچىنە توبەندەگى
 ئورنلا كرلەر:

- 1) ئىلكىگى قازان گوبيروناسىندان قازان، لايش، چىستانى، مامادش، زۇيە،
 تەش مەم ئىسپاس ئۇيەزلەرئى.
  - 2) ۋياتكە گوبيروناسىندان ئالابوفا مەم مالمۇ ئۇيەزلەرئىنىڭ تاتارلار كوب
 تۇلشەرئى.
  - 3) ئوفا گوبيروناسىندان مېنزەلە ئۇيەزئى.
  - 4) سامار گوبيروناسىندان بۇگلمە ئۇيەزنىڭ قايىر تۇلشەرئى.
  - 5) ئولپانق گوبيروناسىندان بووا ئۇيەزئى.
- ھەزر بو ئۇيەزلەر كانتون دىيىپ ئاتالالار.
 تاتار جۇمھورىيەتىندە، ئون ئىكىنى كانتون:
- 1) ئارچا، 2) مامادش، 3) ئالابوفا، 4) مېنزەلە، 5) چاللى، 6) چىستانى، 7) بۇگلمە،
 8) لايش، 9) ئىسپاس، 10) تەش، 11) بووا مەم 12) زۇيە.

قوزعال (ماق) — подниматься	ئاخرى — последний
ئويان (ماق) — проснуться	جىهاد — священная война
لەغىت ئىتىل (مەك) — быть проклиненым	بەنى ئىنسان — человечество

ئاوللاردا ئىككىنچىلەرنىڭ جىرلەرنى ئاز ئىدى. جىرلەرنىڭ كۆپىرەكى ئالپاۋنلار، ماناستىرلار ھەم بايمورالار (قولاقلار) قولدا ئىدى. جىر ئۈچۈن ئىككىنچىلەر بىك كۆپ ئىمانا (نالوك) تولىلەر ئىدى.

ئىككىنچىلەردە، ئىككىنچىلەردە ئۆزلەرنىڭ نادانلىقلارنىدىن قاراڭغۇلقلارنىدىن چىكىسز ئازاب چىگەلەر ئىدى. ئالار ئۆزلەرنىڭ ئاور نۇرمىشلارنى، قايسى-ھەسرەتلەرنى، بارى ئاغولى ئىچمەك بىلەن گەنە باسا ئالالار ئىدى.

ئىككىنچىلەر ئوز قوللارنى بۇتن جىرنىڭ قاچان كۆپ بىتوۋى تورىدا ئويلىلار، ئىككىنچىلەر ئىسە فابرىكانت ھەم كاپىتالىستلارغا ئىشلەۋەن قاچان قۇتۇلۇلارنى تورىدا قايرتالار ئىدى.

بۇلارنىڭ نەلەرگە، قايرتۇرغا خاقلارنى دا بار ئىدى، چۈنكى بۇلار ئىسەرم تاماقلار توگل ئىدى.

مەنە ئالارنىڭ نەلگەن ۋاقتلارنى جىتتى.

1917 نچى يىلى ئۆكتەبىردە ئىككىنچىلەر ھەم كۆرسىتىپلەر ۋاسىنى ئوز قوللارنى ئالدىلار، ساۋىت تۇزۇندىلەر. شوندىن سۇڭ ساۋىت بۇتن جىرنى ئىشلەپ فايدالانو ئۈچۈن ئىككىنچىلەرگە تاپشردى. ئىككىنچىلەر فابرىك ھەم زاۋۇدلاردا پاتشا زاماندىكى كىك فابرىكانت ھەم كاپىتالىستلارغا ئىشلەپلەر، بەلكى بۇنن خالققا ئىشلى باشلادىلار.

ئىككىنچىلەن ئىشچىلەرگە ئىكەمەك — ئىشچىلەن ئىككىنچىلەرگە ئوراق.

— мозолиться	— سۈيەلەن (مەك)	— огонь	ئوت
— искренно	چىن ئىچلاسدان	— около, вокруг	تېرەسندە
— поздравлять	تەبرىك ئىت (مەك)	— честный	ھەمەل

بىر قوللىنى.

كىل ئەلى سىن، ئىبەش، بىر سىن مېڭا
 سۈيەلەنەن قاتقان قوللىنى!
 يانغان يۈرەك بىلەن چىن ئىچلاسدان
 تەبرىك ئىتتىم ئىزگى بوللىنى.
 بىر سىن مېڭا، نوغان، كۈن، تۇن ئىشلەپ.
 تاش بولانلار سالغان قوللىنى،

قۇلماق.

قۇلماق بىك فايدالى ئوسملىك، ئول بىك كوب كىلر بىرە. ئانى ئوسدۇر ئۇچن بىك ياشى تىرسلەگەن جىر كىرەك. ئانك ئامرلارنى جىر ئىچنە بىك تىرەن كىتەلەر. شوگا كورە، ئول يازغى سودان، ئوتتۇر ب قالغان يوشقىنلى جىردە بىك ياشى ئوسە. قۇلماق، ئوتتۇر ئۇچن بولغان جىرنى بىك تىرەن ئىتت كۇرەك بىلەن قازىلار. قۇلماقنى بۇناقدان، ئوتتۇر ب ئوسدۇرلەر. ئانك ئۇچن كىسلگەن بۇناقدا ئىك كىمى بر كوزەنەك بولرغا تىيش. بۇناقلارنى كاناوعا سالب توفراق بىلەن كومەلەر.

قۇلماق - ئورمەلى تۇرغان ئوسملىك، ئول گل جىردە گنە، سوز ئلب يانماسن ئۇچن، ئانك ياننا قازق قاعالار. ئول قازق ئەيلەنەسئنە ئورالب، ئۇسكە تابا ئوسە. قۇلماقنىڭ مەكەيلەرى بولا. ئۇلگرگەن مەكەيلەر ئالتن كىك سارعلت تىسكە كرەلەر. ئۇلگرگەن قۇلماقنى تۇبدەن ئوك كىسەلەردە قازغى بىلەن جىرگە ئلودارلار. ئاندىن، سۇك قۇلماقنى قازقدان سالدۇر ئالالار، مەكەيلەرن ئۇزب ئالارنى كىبىدۇرلەر. قۇلماقنىڭ مەكەيلەرى چى كۇينچە بىك تىزچرى. شوگا كورە ئالارنى ئاچق ھاواغا تاراتب ياكى سوشىلكاغا ئىلتب كىبىدۇرلەر. كىبىكەن مەكەيلەرنى قابلارغا، توتتۇر، سرا زلۇودلارنى جىبەرلەر.

1) O форме прилагательных с приставкой - ىلت см' в § 26 пункт 5. Практ. грам.

حق — цена. право	باس (ماق) — приостановить
يونلەب — порядочно	قاچان — когда
توله (مەك) — платить	قايعرت (ماق) — заботиться
نادانلق — темнота	ئەرم تاماق — дармоед
حەسرەت — قايعى - حسرت	پاتشا — царь
ئاعولنى — ядовитый	زامان — время

فابريك - زاۋود ئىشچىگە جىر - سو ئىگىچىگە.

شەھەرلەردە ئىشچىلەر فابريك مەم زلۇودلاردا حوجالارغا ئىشلىلەر ئىدى. ئالار ئوزلەرنىڭ حزمەتلەرنى ئۇچن بىك ئاز حق ئالالار ئىدى. تەولككە 10-12 سە. عت ئىشلە سەلەردە. قاراگىنى بووش فاتىرلاردا تۇرالار ئىدى. يونلەب تاماقلارنى دا، تويمى ئىدى.

ئالماسى» دېگەن يەشل جېمىشلەر ئوسەلەر. بەرەنگى ئالماسنىڭ ئىچىدە گىي ئۇرۇقلارنى چەچلىسە، بىرىنچى يىلنى ئالار بىك واق بەرەنگى بىرەلەر. ئىندى ئىككىنچى يىلنى، شول واق بەرەنگىلەرنى ئوتتۇرساڭ، ئالاردان ئىرى بەرەنگى ئوسە. بەرەنگىنىڭ ئىك كۆب ماددىسى - سو، ئول بەرەنگىدە %75 قا جىتە قالغان %55 - ئى قۇرى ماددىلەر. ئالار ئاراسىدا ئىك مۇھىمى مەم ئىك كۆبى كراخمال.

II

بەرەنگىنىڭ تۇرلەرى بىك كۆب، ئول بىردەن، ئوسوونىڭ نىزلىگىنە قاراپ تۇرلەرگە بولۇنە: ئىرتە ئۆلگىرە تۇرغان، ئورتاچا واقىدا ئۆلگىرە تۇرغان. مەم سۇڭ ئۆلگىرە تۇرغان.

ئىندى ئىكە كىتووننە قاراپ، بەرەنگى ئىكى تۇرلىگە بولۇنە: 1) زاۋود بەرەنگىسى، 2) ئاشام بەرەنگىسى. زاۋود بەرەنگىسى كراخمال مەم ئىسپىرت ياسارغا كىتە. ئاشام بەرەنگىسى كىشىلەرگە مەم مال - تووولارغا ئاشارغا كىتە. بەرەنگى جىڭل پىشچەن مەم يارمالى بولسا، ئاندا كراخمال كۆب بولا. لەكىن ئىندى ئاور پىشە تۇرغان مەم يارماسز بەرەنگىدە كراخمال ئاز بولا. ئىيونىڭ ئاخىرىدا چاقلى بەرەنگىنىڭ جىر ئۈستى ئۇلۇشى - ساباقلارنى ئوسە. ئىيون ئاخىرىدا ساباقلار ئوسودەن توقتاب، سارغايا مەم شىكە باشلىلار. ئالار شىكە باشلاچ، بەرەنگىنىڭ جىر ئاستى ئۇلۇشى - بەرەنگىلەرنى - ئوسە باشلى. بەرەنگىلەرنىڭ ئوسوونى ئاوعوسىنىڭ 15 نىنە خەتلى بارا. بەرەنگى ياخشى ئوگەن يىللارنى بىر تۇب بەرەنگىدەن 12 - 15 بەرەنگى چەا.

1) O форме прилагательных с приставкой «سو-», как «سو-مىل», см. в § 26 пункт 5. Практической грамматики.

قۇلماق — хмель

كىلر — приход

يوشقن — ил

كۆرەك — лопата

(ئورمەلە مەك) — ползать

گل — исключительно

قازق — кол

(ئورال ماق) — виться

مەكەى — плоды хмеля

سارغلت — желтоватый

تۇب — основание-корень

(ئودار ماق) — свалить

چى — сырой

چى كۆبىنچە — в сыром виде

قاب — рогажа

يېڭىرەك دە تارالعانى - ساز دۇگىسى. ئول بېك كوب، سو بولعانداغنا ئوسە ھەم ئۇلگىرە، شوڭا كورە دۇگى قون چەچوگە چافلى، سو بلەن كومىنرەلەر، بىر ئاز تۇرغاچ، ئارتق، سونى چعارلاردا، قونى سوقالاب ياكادان يازغى پچىراق ھەلنە كېلگەنچى، سو جىبەرەلەر. شوشى پچراققا دۇگىنىڭ ئۇرلقلارن چەچەلەردە تاغندا، سو بلەن كومىنرەلەر. چوب ئولەنلەرنى قول بلەن، ئوتى تۇرالار. ئىكى ئايدان، سۇڭ دۇگى سر كەگە، ئوتىرب سارعايا باشلى. شوندىن، سۇڭ ئانى ئوراق بلەن، ئورب ئالالار.

دۇگى ئۇرلقلارنىڭ ئۇستكى قابقلارن قوبىتارب ياوروباعاساتالار. ياوروبادا ئالارنى ناغى بىر فات ياردىرب، دۇگى يارماسى ئىسىمدە بازراغا چعارالار. دۇگىنى بۇتقا ياكى ئۇيرە ئىتەب پىشەرەلەر. شولاي ئوق ئانى تۇرلى قامر ئاشلارنىدا سالالار. نۇر كىستانلىلار ھەم قازان تانارلارنى دۇگىدەن «بۇلاو» دېگەن ئاش پىشەرەلەر.

دۇگىدەن «بوزا» دېگەن بىر ئچمىك ياسالا. شولاي ئوق كراھماننىڭدا يافالار ئاعارتىغا كىتە تۇرغان ياخشى ئىشى دۇگىدەن ياسالا.

بەرەنگىنىڭ ئوزىدەن — из самой картошки
 — сажать (ئوتىرتماق)
 — глазок (у карто- феля) كوزەنەك
 — крошить (تورا) تورماق
 — толстый يووان
 — водянистый سوسل

ветвь — ساباق
 — цвести — چەچەك ئات (ماق)
 — мелкий — ولىق
 — сорт — تۇر
 — вянуть — شىڭ (مەك)
 — до — ھەتلى

بەرەنگى.

I

بەرەنگى - ئىڭ فايدالى ئوسمىلكلەرنىڭ بىرى. ئانى عادەتتە باقچادا ئوسىد - تەرلەر. بەرەنگى بەرەنگىنىڭ ئوزىدەن ئوسە. بەرەنگى ئوسىن ئۇچن ئوتىرتقان بەرەنگىنىڭ بىر كوزەنەكى بولغا تېيىش. شوڭا كورە بەرەنگىنىڭ ئۇستىدە نېچە كوزەنەكى بولسا، ئانى، شول چافلى ئۇلشكە توراب ئوتىرتىدا يارى. ھەر بىر كوزەنەككە بىر ئوسمىك بولا.

بەرەنگىنىڭ جىر ئۇستىدە ئوسكىن ئۇلشى - يووان ھەم سوسل ساباقلاردان تۇرا. ئول ساباقلار ئوسب جىتكەچ، چەچەك ئانالاردا شولاردان «بەرەنگى

قارا بۇداي — греча
 ئوسملىك — растение
 كوچمە — кочевой
 ئىدىل — Волга
 يوعارنئى — верхний

تابا — по направлению
 بىلن — блины
 ئارزان — дешевый
 بال قۇرتى — пчела

قارا بۇداي.

قارا بۇداي - تۇب ئازىيە ئوسملىكى. ئول ياۋروپاغا كوچمە خالقىلار بىلەن كېلىگەن. بۇتن جىر يۇزىدە گى قارا بۇداينىڭ يارىتىشى روسىيەدەن چە. ئىدىل بىلەن ئىدىل يوعارنئى باشىدىن تۇشلىككە تابا، ئول روسىيەنىڭ بار جىرىدەدە ئوسە، قارا بۇدايدان يارما ھەم، ئۇن ياسىلار. قارا بۇداي بۇتقاسى ھەم بىلنى ئېگىچى ھەم ئىشچىلەرنىڭ بىك سۇيىكلى ھەم ئارزان ئاشلارنى. قارا بۇداينىڭ قابىنى ھەم كۆرپەسى بىلەن دوڭغىز تويىدىنلار. سالامى مال - توۋارغا ئاشانغا يارى. قارا بۇداي چەمەگى بالغا بىك باي بولا. بال قۇرتلارنى ئالاردان بىك كوب بال ئالالار.

دۇڭگى — рис

شەرق — Восток

مېسىر — Египет

ساز — болото

تارال (ماق) — распространяться

زاتوپلать — كومىدر (مەلىك)

خەلىبىي خەتەك — سرکه

سۇپ — ئۇپرە

تەستو — قەمىر

ۋورتنىك — يافا

دۇڭگى.

بۇداي بىلەن ئارش ياۋروپادا ئېنىدى، ئورن تۇتسا، دۇڭگى دە شەرقىدە، شون - دى ئوق مۇھىم، ئورن تۇتا. قىتا، ياپونىيە ھەم ھىندىستاندا دۇڭگى بولمىسا، خالى ئاچقا ئولب بىكەن، بولر ئېنى. شولا ئوق ئېران، تۈركىستان ھەم، مېسىر ئۈچىن دە دۇڭگى بىك كېرەكلى ئازقلاردان سانالا.

دۇڭگىنىڭ ئېڭ كوب چىققان جىرى - ھىندىستان. ئاندا بىلنى 1/4 مېلىيارد، پۇت دۇڭگى ئالالار.

دۇڭگى ئېكى تۇرلى بولا: (1) قۇرى جىر دۇڭگىسى (2) ساز دۇڭگىسى. ئازىڭ

(سۇرا) — требовать
 ئاراقى — водка (вино)
 (ماق) — гнать

سالات — солод
 تالقان — толокно

اسۇلى.

اسۇلى ئارپاغا قاراعاندا كوپترەك تارالعان ئاشلىق. ئول ئارتق ياحشى
 جبر سۇرامى ھەم ياز باشى بلەن ئوك چەچنلەدە، ئاوعوست ئايندا جييىنلا روسيەدە
 ۱۵۱ ساين جييلعان اسۇلى 630 ميليون پۇنقا جيتە. سۇلى بلەن بىگنرەك
 مال-تووар ھەم قۇشلار تويدىرالار. ئاندىن ئاراقى قووар ئۇچن سالات ياسىلار.
 اسۇلى يارماغا، ئۇنغا ياكى تالقانغا ئەيلەندىرگەچ، ئاشارعا يارى.

بۇنقا — каша
 (ئېلە مەك) — просеять
 (через сито)
 (ئۇردىر مەك) — веять (на веялке)

ئۇستكى — верхний
 كىلى — ступа

تارى.

تارى بىگنرەك ياۋروپادا (ئىتالىيە ھەم ۋىنگرىيەدە) ھەم ئازىيەدە (كاف-كاز
 ئولى ئارتىدا، تۇركستاندا ھەم سېردە) ئوسە. روسيەدە، ئول ۋورونىز، تامبوف،
 ساراتوف ھەم كورسكى گوبيرنالارنىدا ئوسە. تارى ئۇچن ياحشى ھەم ئازققا باي
 ئوفراق كىرەك.
 تارىدىن يارما ياسىلار. تارى بۇتقاسن روسيەدە ھەر بىر ئىگىچىنىڭ ھەم
 ئىشچىنىڭ ئۈستىلىدە كوررگە مۇمكىن.
 تارى يارماسى بۇلاي ياسالا. ئىك ئلك تارنى ئېلەب ياكى ماشىنادا ئۇردىرب،
 ئوفراق ھەم بالچق كېك چوبلەردەن تازارتالار. ئاندىن سۇڭ ئايرىم ماشىنادا
 ئانڭ ئۇستكى قابىن ياردىرالاردا كېلىگە سالب، يارماغا ئەيلەندىرلەر. تارنىڭ
 سالامى مال-تووар تويدىررعا كىتە.

روسىيەدە ئارشنى بار جىردەدە چەچەلەر، ئول كۆز كۈنى چەچىلىپ، ئىككىچى، يىلىنىڭ ئىيول ئورتالارىدا جىيىلا. سۇڭىمى يىللاردا روسىيەدە 1230 مىلىيون، پۇت چاماسى جىيىلا ئىدى. بو ئارش جىر يۇزىدە گى بۇتن ئارشنىڭ يارتىسى بولا.

يۈگ — تۇشك ياعى	даже — ھەتتا
сорт — ئىش	крупа — يارما
север — تۇن ياعى	промышленность — سەنئەت
поспевать — ئۆلگىر (مەك)	отделять — ئاير (ماق)

ئارپا.

ئارپا روسىيەنىڭ بار جىرىدەدە چەچىلە. تۇشك ياعىدا ئارپانىڭ چىت ئېللىر گە كىتە ھەم حايوانلارغا ئاشانئلا تۇرغان ياشى ئىشى ئوسە. تۇن ياعىدا ئارپا ئارش ئۆلگىرە ئالى تۇرغان جىرلەردەدە، ھەتتا ئارخانگىل گوبىر ناسىدادا، ئۆلگىرە. ئاندا ئارپادان يارما ھەم، ئۇن ياسىلار. ئارپا ياز كۈنى چەچىلىپ، ئاوعوست ئايندا جىيىلا.

سەنئەتدە ئارپا سرا ياسار ئۇچن كىتە. ئانى قابىئىدىن ئايرالاردا، ئاندىن يارما ياسىلار. ئارپانىڭ سالامى تىرك، توپىدئرو ئۇچن يارى. روسىيەدە بىر يىلغا 516 مىلىيون، پۇت چاماسى ئارپا ئالغىنا.

древний — بۇرنى	терпеть — چدا (ماق)
известный — بىلگىلى	ливия, черта — سزق

بۇداي.

بۇداي ئىككە گى بىك بۇرنى زاماندا ئوق بىلگىلى بولغان. ھەزرى گى كۈندە بۇداي ئىككە گى بۇتن ياۋروپادا ئاشالا. بۇداي چەچەر ئۇچن ياشى جىر ھەم، يىلى ماوا كىرەك، ئول قانى سالىقلارغا، چدى ئالى؛ شوڭا كورە ئانى نىزى ھەم بىرم گوبىر نالارىدا ياز كۈنى گىنە چەچەلەر.

كۈز گى بۇداي مىنسىكى، تولا ھەم تامبوف گوبىر نالارى ئارقىلى ئوزا تۇرغان سزقدان تۇشكەدە، كەنە ئوسە. بۇتن روسىيەدە بىر مىلىارد پۇندان ئارتىئىراق بۇداي جىيىلا. سەنئەتدە بۇداي كراھمال ياسارغا كىتە.

ساپان ھەم تorma بىلەن توزانغا ئەيلەندىرسەڭ، ئول قۇرئى واقندا بىك نقى كىبەدە ياكەرئى واقندا تەزلانپ قانا. مۇندى قاتقان جىردە ئوسمىلكلەرنىڭ نامرلارئى تىيىشچە جەيئە ئالمىلار، شوڭا كورە ئىگىنلەردە باخشى ئوڭا ئالمىلار.

белок — ئاقسەم
сахар — شىكەر
кожура — قابىق

достигать — جىت (مەك)
вещество — ماددە
ячмень — ئارپا

ئاشلىق ئۇرلۇغىدا نىلەر بار.

ئاشلىق ئۇرلۇغىنىڭ ئۇشلىرى: سۇ، كۇل، ماى، ئاقسەم ھەم ئوگلىزۇدلار (كراھمال، شىكەر، كلېتچانكا).

ياڭا ئۇرلۇغدا 25% يەنى چىرك ئۇش، سۇ بولا. كىبىنرلگەن ئۇرلۇغدا سۇ 14% قا چاقلى كىمى.

ئارش ھەم بۇداى كىك قابىقسز ئۇرلۇقلاردا كۇل ئاز بولا. ئەسما سۇلى، ئارپا ھەم نارئى كىك قابىقلى ئۇرلۇقلاردا 4% قا ھەتلى جىتە. ئۇرلۇغدى كۇلنىڭ ئىك سۇمىم ئۇلشى - فوسفور (فوسفورنو - كىسلى كالى).

ئاقسەم (بىلوک) ئۇرلۇقنىڭ ئىچىدە گى ئۇنغا ئەيلەنە تۇرغان ماددەسندە بولا. ئوگلىزۇدلار ئاراسىدە ئىك كوپى كراھمال بولا، ئول 70% قا چاقلى جىتە. ماى بار ئۇرلۇقلاردا بولا. ئارش بىلەن ئارپادا 2% چاماسى، سۇلۇدا 5% چاماسى ماى بار.

век (сто) — يۇز
знать — بىل (مەك)
встречаться — ئۇچۇرا (ماق)

же — ئىسە
часто — يىش

ئارش.

ئارش 19 نچى يۇزگە چاقلى ياورپادا برنچى ئورنىدە ئاشلىقلاردان ئىدى. ئونكەن يۇزنىڭ باشى بىلەن ئارش، ئورنى بۇداى ئالا باشلادى. ئانگلىيەدە ئارش ئىكەمەگن بۇتنلە بىلمىلەر ئىدى، فرانسىيەدە، ئول بىك سىرەك، ئۇچۇرى. گىرمانىيەدە ئىسە - يىش فنا ئۇچراشدرعالى ئەلى. ئە بىزنىڭ روسىيەدە ئارش ئىكەمەگى بار جىردەدە دىپىلك برنچى، ئورنى تۇتا. بىزنىڭ ئىگىنچىلەر بۇداى كومەچن بەيرەم ئاشى ئىتەپ كىنە ئاشىلار.

قاتش — смешанный
 كيرئسنچە — наоборот
 ئاور — тяжелый

ئۇزاق — долгий
 نوز (مەك) — терпеть

بالچق ھەم قۇم قاتش جیر.

بالچقلى ھەم قۇم قاتش بالچقلى جیرلەرنى سوراقلا كيرئسنچە بىك ئاور بولا. ئالار قۇرى وقتدا تاش كىك قاتالار، ياكىلەرنى وقتدا ئوزلى قامر كىك يابئشوچان بولالار، سونى ئوزلەردە بىك ئۇزاق نۇتالار، ئۇزاق كىمبى، نۇرالار، شونىڭ ئۇچن، ئول «ئاور توفراق» دىيىب ئاتالا. ئالار قۇملى توفراققا قاراعاندا سالقنراق بولالار. ئاندى جیرلەرنى ئشلەو ئۇچن ياحشى سابان ھەم ئاور نرما كىرەك. ئالار قۇرلۇققا نەمراق توزلەر. ئالار بىگنرەك ئارش، بۇدى، سۇلى، توفرانباش جىتن ھەم قايبىر باشقا ئوسمىلكلەر ئۇچن فايدالى بولالار.

1) О форме прилагательных с приставкой چەن - چان, как в § 25 ст. 48 Практической грамматики.

ئەيلەندىر (مەك) — превратить
 ئۇچر (ماق) — заставить
 улечувачы — улечувачы
 ئوچ — горсть

قس (ماق) — зажимать
 ئوعت (ماق) — бросать
 تۇرنا بۇرچاعى — мышинный
 gorox

قارا توفراق (ياكى چركلى جیر).

ياكىرلار ياوعالاسا، قارا توفراقلى جیردە ئىگىلەر ياحشى ئوگا، لەكىن ئشنىڭ بۇتن بەلسى قارا توفراقلى جیرلەرنىڭ كوپىرەك ئۇلشنى روسىيەنىڭ قۇرلۇق بولا، نۇرعان يافلارندا، شۇگا كورە مۇندا ئىگىلەرنىڭ ئوگماوى، دم جىتمەولكەن كىلە. شونىڭ ئۇچن، مۇندى جیرلەردە ئىگىچىگە كوپىرەك تىرشىغا، جیر ئچندە، دىنى مۇمكىن قەدەر پارغا ئەيلەندىر ب ماوعا ئۇچر ماسقا تىرشىغا كىرەك. قۇم قاتش ھەم قارا توفراقلى جىرنى ئشلەگەندە ئانى واتى قانتارلى ياسارغا تىرشىغا كىرەك. بر كىسەك بالچقنى ئوچقا ئالب قسقاچ، ئرعنساك، ئول توزان كىك ئارالب كىتمەن، بەلكى تۇرنا بۇرچاعى قەدەرلى قانتارلارغا ئەيلەن ب تارلىق بولس، شوندى قانتارلى جیردە گنە ئىكەن ئوگا ئالا؛ ئەگەر ئانى

مۇھىم — важный
تۇر (ماق) — состоять

قۇم — песок
چىرك — перегной

توفراق.

توفراق ئۈچ تۈرلۈك مۇھىم ئۆلۈشلەردەن تۇرا: (1) بالچىقدان، (2) قۇمدان، (3) ئوسمىلىكلەر قالدۇغىنىنىڭ چىرىگىدىن، كىيىمگەن ئۆلۈشلەردەن، نامرلاردان ھەم چىرىگەن تېرىسدەن تۇرا. بو چىرك جىرگە قارا تۇس بېرە؛ چىرك نى چاقلىق كۆپ بولسا، جىر شول چاقلىق ياحشى سانالا.

توفراقنىڭ 100 دەن 75 — 90 ئۆلۈشى قۇم بولسا، ئول توفراق «قۇملىق» دىيىپ ئاتالا؛ 65 — 75 ئۆلۈشى گنە قۇم بولسا، ئول توفراق «قۇمسو» دىيىپ ئاتالا. بالچىقلىق توفراقدا بالچىق 50 — 70 ئۇلش بولس، قۇم 25 — 35 ئۇلش كنە بولا. قۇمبالچىقلىق توفراقدا قۇم بىلەن بالچىق بىر تىگىز بولا.

100 ئۇلش قارا توفراقدا 15 ئۇلش چىرك ھەم قالغان ئۆلۈشلەرنى بالچىق بىلەن قۇم بولا. ئىزبىزلىق توفراقنىڭ 20 ھەم ئارتۇغىراق ئۆلۈشى ئىزبىز بولا.

قۇملىق — песчаный

قۇملىق جىرلەر.

قۇملىق جىرلەر ئۆزلەرنىدە، سو تۇتمىلار، ئالار بىك تىز قۇرىلار ھەم ئالاردا ئوسە، تۇرغان ئوسمىلىكلەر كۆپىنچە كۆيەلەر. شوڭا كۆرە قۇملىق جىرلەردە ئاشلىق، ئوڭمى. ئالاردا ئازوتدا ئاز بولا. شونىڭ ئۈچۈن قۇملىق جىرگە كۆپىنچە «لىبويىن» دىگەن ئوسمىلك چەچەلەر؛ ئول قۇملىقدا ياحشى ئوسە؛ بو ئوسمىلك چەچەك ئاتقاچ، ئانى سوقالاب كومەلەر. شوندىن، سۇڭ بىر ئاز فاسفورى بولغان تېرىس بىلەن تېرىسلەپ ئاشلىق چەچەلەر؛ شول ۋاقتىدا غىنا ئاشلىقلار ئاندا ياحشى ئوڭالار. لىبويىن ئولەننى ئوسمىلكمەر ئۈچۈن كىرەكلى بولغان ئازوت گازىن ھاۋادان ئالاب، ئانى توفراققا جىيا. قۇملىق توفراقنى ھەر تۈرلۈك قۇرال بىلەن ئىشلەپ چىكىل بولا، شونىڭ ئۈچۈن دە، ئول «جىكىل توفراق» دىيىپ ئاتالا. قۇملىق توفراق ياحشى تېرىسلەنگەن بولسا، ئاندا بىگىترەك دە بەرەنگى ھەم تورنېپس (ئازىق شالقانى) ياحشى ئوڭا.

بۇرت ئىشلەرن قارىلار، ئاش - سو پىئىرلەر، قابىرولەرنى بالالارنىڭ ساياقلارن ئۇيرەتلەر، تىڭلاتالار. بالالار مەكتەپكە يۇرىلەر؛ ئالار ئاندا ئوقرعا، بازارعا ئۇيرەتلەر، مەكتەپدەن قايتقاچ ئورامعا چىب، چانا مەم تىمر ئايلىق شووالار، قاردان قاراچقى ياساب ئوينىلار.

организовать — تۈزۈ (مەك)	товарищество — شىركەت
без (кроме) — باشقا	сеялка — چەچكى
хозяйство — حوجالىق	отдельный — ئايرىم
поднять — كۆتەر (مەك)	исполнить — ئونە (مەك)
понять — ئاڭلا (ماق)	

ماشىنا ئەرتىللىرى تۈزۈ.

كائوبىراتىق بىك زور كۈچ بولب ئيسەبلەنە. هىچ بر كرمىتىيەن كائو- پىراتىيىدەن باشقا ئوزنىڭ حوجالىق ئىشلەرن كوتەرە ئالى. مۇنى چىت ئىل كرمىتىيەنلەرنى، بىگىرەكەدە ئىگىن ئىگىو ئىشندە ئالىدا، تۇروچى ئامىرىكا كرمىتىيەنلەرنى، كوبدەن ئاڭلاغانلار.

بۇدە ساۋىتلار ساپوزندا بر ئاز ئاڭلى باشلادىلار. ھەزرگى كۈندە كرمىتىيەنلەر ئاراسندا تۇرلى شىركەتلەر، تۇرلى ئەرتىللىر تۈزۈلە باشلادى. لەكىن بۇلار ئاراسندا ھەزرگە قەدەر ماشىنا ئەرتىللىرى بىرە كورنگەنى يوق ئەلى.

بو ماشىنا ئەرتىللىرى ئۇرلىق ئارندىرەچ (سارنىروفىكا)، ئاشلىق سوعا تۇرغان ماشىنا (مالاتىلكا)، ئاشلىق ئورا تۇرغان (ژنەيكە)، تۈمە چەچكى، سىپاراتر مەم باشقا ماشىنالارنى ئەزىلمو ئۇچن تۈزۈلەلەر. بو ماشىنالار بىلەن بر نىچە ئايرىم حوجالىقلارنىڭدا ئىشلەرن ئىشلەرگە ئۇلگىر بولا. مەسەلەن ئۇرلىق ئارندىرەچ 35 - 40 كرمىتىيەننىڭ، بر تۈمە چەچكى 6 - 7 كرمىتىيەننىڭ ئىش ئوتى ئالا. شولاي ئىتب بەر تۇرلى ماشىنالاردان فايدالانرعا تەلگەن كرمىتىيەن بر نىچە ئەرتىلگە كررگە تىيش. ئلك ئۇرلىق ئارندىرەچ ئەرتىللى تۈزۈ بىلەن ئىش باشلاب، تۇرا - بارا تراكتر ئالو ئەرتىللى تۈزۈگە قەدەر بارب جىتەرگە مۇمكىن. چۈنكى كرمىتىيەنلەر مۇندى ئەرتىللىرنىڭ فايداسىن بىك تىز كورەچەكلەر. ئاڭلى كرمىتىيەنلەر تىزدەن بو ئىشكە كرئىشەرگە تىيش.

جەي كۇنىدە گىي كېك چېن، چركىلەر يۇدەتمى، ئاتلار كېگەونلەردەن مەم بۇگچەنلەردەن قورقۇپ چابالانمىلار.
بۇ چانغا جەي كۇنى كېسىپ قويغان ئوتنلارنى تۇيەدكە قايتىپ كېتىدك.

مەر جىر قارلانغان، سولار بۇزلانغان،
ئوينى جىل - بوران، بو قاي چاق توغان؟

سووقلىق — холод

تەبىئەت — равный

ئۇشۇ (مەك) — мерзнуть

ئاچچى — горький

تاو — гора

ياق (ماق) — топить печь

كۇي (مەك) — горевать,

печалиться

عينوار ئايى.

سووقلىقدا تېگم يوق،

ئاندا مېنىم ئشم يوق،

قار تولارنى ئۇيەن،

تېك شوگا مېن كۇيەن.

عينوار ئايى مېن بولام

ئۇشب، قاتب يۇرسەلەر،

ئاچچى بوران چعارب،

ئوتننى كوب ياغالار،

ئەون — овин

سونار — охота

قالا — город

يۇك — воз

شەھەر — город

ساباق — урок

ئۇيەرە (مەك) — учить

تەكلا (ماق) — спрашивать
(урок)

تېمەر ئاياق — коньки

شو (ماق) — кататься
(на коньках)

قاراچقى — чучело

قشقى ئشلەر.

قش ئشلەرنى كۇزدەن بىتلەر، لەكىن ئاول كىشلەرنى قش كۇنىدەدە ئىشىز
تۇرمىلار؛ ئالار قش كۇنى ئەون سوعالار، قردان پچەن تاشىلار، ئورمانغا
بارب ئاغاچ كېسەلەر، ئوتن ئالب قايتالار، سونارغا چعالار، بازارلارغا، قالالارغا
يۇك تاشىلار. فايبر ئاول كىشلەرنى شەھەرلەرگە ئىشكە كېتەلەر، حانتىقزلار

(مەك) — стучать
 (ماق) — теряться,
 пронадать
 — по крайней мере
 (ماق) — فوقتراى — гордиться
 چاگىنى — лыжи
 (مەك) — ئۇيرەن — привыкнуть
 تەبەنەك — низкий
 (ماق) — دىگەرتا — стучать
 (مەك) — يۇز — плавать
 كىمە — лодка
 ئورنىنا — вместо
 چوق — кисть

نارات — сосна
 بۇناق — сук, ветвь
 قون (ماق) — сесть
 كۇرنەك — тетерев
 تىنچ — спокойный
 تۇمشق — клюв
 چىن — муха
 چرىكى — мошка
 يۇدەت (مەك) — беспокоить
 كىگەون — овод
 چابالان (ماق) — барахтаться

قىش باشىدا.

ياكەرلى كۈنلەر مېنى بېك توپىدىغانلار ئىدى ئىدى. مەن بىر كۈننى يۇقىدىن
 تۇرۇپ قاراسام، تەرەزەلەر كۈمۈش بېزەكلەر بىلەن بېزەنگەن، جىر ئۇستى ئاپ - ئاق
 قار بىلەن قاپلانغان. ئورام، تىب - تىن؛ ئاندا دۇبىر تەب يۇرى تۇرغان ئابالار يوعالغان؛
 ئالار ئورنىنا «مەن ئىچماسام، بوسى يارى!» دېگەن كېك چانالار قوقترايب يۇرىلەر.
 بىزنىڭ ئاۋچى باباي ساقى قارتدا بورزابىن ئىيەرتكەن دە چاگىنى بىلەن قورعا
 كىتىپ بارا.

بىز ئىرتە بىلەن چەي ئىچكەندە ئابىزى بىلەن ئورمانغا كىتىدەك. بېيىك ئارباغا
 ئۇيرىمگەنگە كۆرە، چانا بېك تەبەنەك تۇيىلا ئىدى. ئالاي، ئول ئاربا كېك
 دىگەرتامى، سودا يۇزگەن كىمە كېك كەنە ئال بىر ئىدى.

ئورمانغا بارىپ جېنسەك، ئاندا ئاغاچلارنىڭ بەشلى يەراقلارنى ئورنىنا ئاق
 چوقلار ئىلگەن، ئول چوقلار قۇياش چاتقىلارنى بىلەن يالت - يۇلت ئىتىپ
 تۇرالار، مېن شولارنى قاراپ بارا تۇرغاچ، ئوزمنىڭ قايدالغىمنى بۇتئەلى ئۇنتقانمەن.
 شول ۋاقىتدا ئابىزى «ھۇل» دېيىپ قىچقىرىپ جىيەردى. مېن، شول تاۋشقا ئويانىپ
 كىتكەندە، بولدىم. ئالغانابا قاراسام، ئاندا ئاپ - ئاق قوياننىڭ سېكىرە - سېكىرە
 چاققان كۆردىم. ئاغى بىر ئاز بارغان ئىدىك، قارت نارات بۇتاعنا قونغان كۆرتلەكلەر
 كۆرىدى، ئورمان، تىب - تىنچ؛ بارى تىك توقراتنىڭ غا قاتى تۇمشىقى بىلەن چىرك
 ئاغاچنى چوققان تاۋشى ئىشىتىلە ئىدى.

В ы в о д ы .

- 1) ۋو — союз, употребляемый в смысле союза «и», что значит «И».
 2) O послелого تۇسلۇى смотр. в § 22 ст. 40. Пр. грам.
 4) O причастии наст. врем. на چى, как например سانلاۋچى см. там же в § 55 пункт А.

ئۇى تورندە — перед домом	ئالتن — золото
ئاچ — голодный	تلم — ломоть
ئولم — смерть	نازلئى — чеванный
سۇيكلئى — любимый	نچكە — тонкий
ئىزگئى — блаженный	بيل — талия
شەققەتلئى — милосердный	سنىق — ломоть
مەرحەمەتلئى — милостивый	عازرائئيل — Израил
قۇرتقا — старуха	يەمسز — некрасивый
تш — зубы	حەبەر — весть

كۈزگئى جىللەر.

كۈزگئى تۇن، مین يۇقلئى ئالميم: ئۇى تورندە جيل يىلى
 جيل يلامى، ئاچ ئولمنڭ قورقووندان ئيل يىلى.
 ئىڭ سۇيكلئى ئىشچئى ئمولادم، بىيل ئاچ قالدئى دىيب.
 ئىزگئى شەققەتلئى ئانايز، مەرحەمەتلئى جير يىلى.
 قويسا مۇندا قۇرتقالار تۇشكەن تшн ئالتن بلەن،
 «بر تلم ئىكمەك» دىيب ئاندا نازلئى نچكە بيل يىلى.
 بر سنىق ئىكمەك يوقدان عна ئولگەن نازا ئىرلەر كورب،
 جان ئالراعا قزعانودان ئاندا عازرائئيل يىلى.
 كۈزگئى تۇن، يەمسز قاراكئى . . . ئۇى تورندە جил يىلى،
 جил حەبەر، ئول: ئاچ ئولمنڭ قورقوونдан ئيل يىلى.

قش باشندا — в начале зимы	ئونت (ماق) — забыть
تويدر (ماق) — надоедать	ئويان (ماق) — проснуться
بىزەك — узор	قويان — заяц
تب - تن — совсем тихо	سبكر (مەك) — прыгать

كۆزدەن سوقالغان جىرلەردە، ئاشلىققا زىيان كىتىرە تۇرغان، سارانچا كېك قۇرتچىلارنىڭ يۇمراقلىرى ئۇسكە كوتەرتىلەر ھەم قىش كۈنى قار ئاستىدا قالالار؛ شولاي ئېتىپ كۆزدەن سوقالار ئاشلىقنى قۇرتقچىلاردان قۇتقارا. سوقالغان جىر يۇمشاق بولغانغا كۆرە، ئەزىزەك قاتە ياز كۈنى تىزىزەك ئىرى، شوڭا كۆرە ئاشلىقنى ئىرتەزەك چەچەرگە مۇمكىن بولا. جىر كۆزدەن ياشى سوقالاب قالدۇرلغان بولسا، ئاشلىقنى تىزىزەك چەچەرگە مۇمكىن بولى.

ئاگرانوملارنىڭ كۆپ يىللار سىناپ ئارقىسىدا تۈپەندە گى ئايرىمىلار كۆرۈنە: بىرئۆك جىر، سابان باسوون جەيدەن ئىيول ئاينىدا سوقالاب قالدۇرغاندا، دىسە تىنەگە - 87، پۇت، سىنەتە بىردە سوقالغاندا 71، پۇت، ياز كۈنى سوقالغاندا 48، پۇت بىرگەن. سابان باسوون نى چاقى ئىرتەزەك سوقالساڭ، شول چاقى فېدالئىراق ھەم ئىكەن ئوڭشۇراق بولا.

1) О причастии буд. времени, как жеҗەسى, см. в § 55 пункт В. Прак. грам.

2) Выражение *سوعا توبعان جىر* значит: насыщенная водою земля (слово „насыщенный“ в рус. языке требует творит. падежа, а в тат. языке—направит. падежа).

اچرىشى — ель	قاين — береза
وه — и	حەستە — больной
سەھرا — степь	ئارت (ماق) — прибавляться
سابسارى — совсем желтый	تۇس — цвет
ئوساق — осина	ئوزگەرت (مەك) — менять
ئالما ئاغاچ — яблоня	ساقلاوچى — хранитель

اچرىشى.

سارعايدىر كۆز كۈنىدە ھەر ئاغاچ يىراقلىرى.
 يوق يىشلەكلەر ھەزر، ئورمان ۋە سەھرا سابسارى.
 سارعايا ئاللار، ئوساقلار. ئالما ئاغاچلار ھەم قاين،
 حەستە تۇسلى، ئارتا سارى تۇس ئالاردا كۈن ساين.
 ئوز تۇس ئوزگەرتى ساقلاوچى ئارادا بىرسى بار.
 كۆز كۈنى ھەم قىش بويى سارعايمى تۇرغان اچرىشى بار.

چەچكە — цвѣток	باشقار (ماق) — измениться
كيب (مەك) — сохнуть	قابلا (ماق) — закрыть
ئورل (ماك) — будь сжатым	سيب (مەك) — моросить
بالانعاچلان (ماق) — оголеть	

كۆز.

كيبىنى، سارعايدى، قرلار، بوش قالدى. بالانعاچلاندى، بيگنرەك باشقاردى. قارا بۇلتلار سيبە باشلادى.	ئولەن، چەچكەلەر ئوراق، ئورلدى، ئاغاچ باشلارنى قۇياشنىڭ نورى كوكنى قابلاغان واق ياڭىرلارن
--	---

بزدە گى كېك — как у нас	زيان — вред, изъян
ياق — страна	قۇرتقچ — вредитель
قامل — жнива	قۇتقار (ماق) — освободить
ئارفاستدا — из-за	قات (ماق) — твердеть
ساڭ (مەك) — всасываться	توبەندە گى — нижеуказанные
بۇتلىما — совсем	ئايرما — разница

سابان ئاشلىغى چەچەسى جىرنى كۆزدەن سوقالاب قالدۇرو.

بزدە گى كېك جەى قۇرى كېلە تۇرغان ياقلاردا سابان باسوون كۆزدەن سوقالاب قالدۇرو بېك فايدالى. ياز كۈنى گىنە سوقالانغان باسودا جەيگى ئاشلىق ياحشى تيشىلب چقسادا، جەى ياڭىر بولماغاچ، قۇرى ەم ناچار بولا. كۆزدەن سوقالانغاندا جېردگى قامللار، چوب ئولەنلەرنى توفراققا كومىلىب بېك تېز چرىلەر؛ ئالارنىڭ چرووى ئارفاستدا جېر تېرسلەنە. سوقالاب يۇمشارتقان جېرگە كۆزگى ياڭىر، سووى ياحشى سڭە. سو ئاعب كىتىمى، بورازنالار ئاراستدا، جېيىلىب تۇرا. شولاي ئوق يازغى قار سووىدا جېرگە سڭىب ەتە. سوغا تويعان جېر، جەى قۇرى بولسادا، بۇتلىمى كيبب كىتىمى. سوقالانغان جېردەن ياڭىر، سووىدا، قار، سووىدا يىلعالارغا، چۇقلارغا ئاعب ەتە.

مین بولرمن ئوكتەبەر، جىرگە ياكەر قۇيامن،
 جىل دوللار چعارب، ئېلنڭ يىسن جويامن،
 ئاغاچلارنىڭ ياقراغن، بارن جىرگە قۇيامن،
 چەر، چو كېلگەن قۇشلارنى، كون ياعئنا قووامن.

س بىر ياقدان — с одной стороны	قزار (ماق) — краснеть
بوشلق — пустота	بىت — лицо
مۇكئاي (ماق) — унывать	تېر — пот
يانلان (ماق) — воодушевиться	ئاعز (ماق) — заставить течь
چومەلە — кошна	قايغى — горе
قربلارئنا — к бокам	شادلىق — радость
ئۇچلى — остроконечный	ئۇمىد — надежда
قويل (ماق) — ставиться	ئوفا — галун
	سوزل (ماق) — растянуться

ئىندردا.

ئوراق بىندى، خالق بىر ياقدان قزو - قزو كۈلتە تاشى، ئىككىنچى ياقدان ئوراق
 سوعا، جەى كۈنى بوشلىقدان مۇكئايب تۇراتۇرغان ئىندىرلار ھەزرجانلاندى: ئىندىر
 تاباغى يانئنا ئۇيم - ئۇيم كچكىنە چومەلەلەر ئۇيىلە، ئىندىرنڭ قىرلارئنا بىك ماتور
 ، ئۇچلى كىيەنلەر قوئىلا باشلادى. خاتىنلار، قىزلار ئىندىرغا قايتىدىنلار. ئالار قۇياشدا
 پشكىن، قزارغان بىتلىرىندەن تىرلەر ئاغىزب، ئوچم ئۇچن ئوراقلار سوعا باشلا-
 دىنلار. زور ئوراق ئىندىرلادا دۇبت - دۇبت ئىتتپ كۈيلەتتپ ئالتى بىلەن سوعا -
 قاننڭ تاونۇشى بۇتن ئىندىرغا ئىلارغا موزىكا كېك تۇيىلا باشلادى.
 ئولنڭ بۇتن، تۇرمۇشى، قايغىسى، شادلىغى ئۇمىدى ئىندىرغا كوچىدى.
 شونداغى چومەلەلەردە، شونداغى كىيەنلەردە، شونداغى سارى ئوفا كېك، سو-
 زىلپ ياتقان سالام ئۇيملىرىندە بۇلارنىڭ مۇر - مۇر ئۇمىدىلەرى ساقلانا باشلادى.

1) Выражения буквально значат: летний день, зимний день, осенний день, весенний день а употребляются в смысле: летом, зимой, осенью, весной.

ئولونڭ توبىن باشىنداغى بۇلىندا قۇرت كېك ھالىق قىملىدى. ئالارنىڭ قاپ- سىلارنى ئانداغى كولىرگە كىندىر باتىرالار، قايسىلارنى كىندىر كۈلتەسىندىن سال ياسىلار ھەم ئانىنى كولىرگە سالالار. قايبىلەرنى ئىك باتىرغان كىندىرلەرن چى- رالار ھەم ئالارنى ئۇبىلەرگە سۇبىلەر. بەش كىلىنلەر ھەم جىنكەن قىزلار باسا ئالقىلار، قايبىلەرنى بۇلىننىڭ سىرتىنا جەيگەن جىتىنلەرنى ھەم باسالارنى جىيالار. ئولونڭ زور ئوراملارن ئارقىلى كىسكەن تىقۇق بىلەن ئارتقا چىساڭ، ئاندا كىبىنلەر بىلەن تولغان ئىندىلار تىزىلىپ كورنەن. كوپ ئىندىلارنىڭ قاپقالارنى ئاچق: ئاندا، مۇندا ئاشلىق سوعالار.

ئورمان يوللارنىدا بورەنە، كىرتەك، قازىلق، ئوتىن ھەم ياقراق تاشوچىلارنى كورەسڭ. شوندا ئوق قاپچىقلار كوتەرگەن، تۇرنلارن ئىبىرتكەن ئەبىلەردە كورنىگەلى؛ ئالار چىكلەك، بالان، مېلەش جىيارغا بارالار.

زەينى بابىدا ئورنىڭ ئومارتالىغىندا باشىنا بىنىك كىيىپ بال ئالا. قۇشلار ئاقتىق سەلەملەرن ئەيتكەن كېك قچقۇرئىش كۇن ياعىنا ئاغىلالار.

ياقراقلىرى سارعاپان ئاغچىلار «ساوبولغىز ئىندى» دىگەن كېك باش ئىيىپ قالالار.

قىزلار بوش قالا، ياكىچىلار ياولا،
چىرلەر دىلانا، بو قاپچاق بولا؟

امول — обильный (много)
ئومارتا — улей
سىلان (ماق) — угощаться
قارتاي (ماق) — стареть
داول — буря

يەم — красота
جوى (ماق) — терять
قۇى (ماق) — осыпать
قو (ماق) — гнать

سىمىنتەبەر، ئوكتەبەر ئايلىرى.

مىن بولامىن سىنتەبەر،
باسوداغى ئىگىنلەر
ئومارتادان بال ئالاب
تىك ئولەنلەر قارتايىپ،
مىندە ئازىق امول بولا.
باردا ئىندىرغا تولا.
كوپ كىشىلەر سىلانا،
ياقراقلىرى سارعايا.

1) Слово **تالغان** — винительный падеж от имени **تالغانلىق** — усталость, в притяжательной форме 3-го лица ед. числа.

1) Сравнительная степень прилагательных часто употребляется без приставки **رەك** **راق** — **راق**; в данном случае слово **بييك** употреблено вместо **بيينگنرەك**.

تابشماق: ئاندىن بىيك، ئىدىن تەبەنەك (ئىيەر).

چەچۈلك — семянной

سافلىق — запасный

كۆم (مەك) — зарыть

بۇچماق — угол

باز — яма

قازى (ماق) — рыть

تۈبەن — нижний

كىشىر — морковь

قارچىق — старуха

سەندىرەك — годный для
полатей

قېمىدا (ماق) — шевелиться

كۆل — озеро

باتىر (ماق) — погрузить в воду

سال — плот

ئۈيم — куча

سۈيە (مەك) — прислонить

باسا — посохонь

تالقى (ماق) — трепать

سرت — возвышенное
место (хребет)

جەي (مەك) — стелеть

تقۇرق — переулок

ئارتقا — взад

تۇرن — внук-чка

ئىيەرت (مەك) — взять с собой

چىكلەوك — орех

مىلەش — рябина

بالان — калина

ئومارتالىق — пчельник

بىتىك — сетка

ئاقتىق — последний

سەلم — привет

كۈن ياعى — юг

سارعاى (ماق) — желтеть

ياو (ماق) — идти (дождь)

كۆز.

ئاولىڭ باسولارنىدىن كۆلتەلەر، بۇلىنلارنىدىن پەنلەر جىيىنىلپ بىتكەن.
يىلغا بويىنىنا سالغان يۇرتلارنىڭ باقچالارنىدىن خاتىنقىلار بەرەنگى ئالار.
ئىرلەر چەچۈلك ھەم سافلىق بەرەنگىلەرنى كۆمەر ئۈچۈن باقچالارنىڭ بىر پۇچ-
ماغىنىنا باز قازىلار. ئوسمىر قىلار باقچالارنىڭ تۈبەن باشلارنىدا سوعان، كىشىر،
چۈگىندىر كىك يەشلىچەلەر يۇلقالار كەبىستە كېسەلەر. بالالار، ئول يەشلىچەلەرنى
قار بازىنى ھەم ئامبارلارغا تاشىلار. قايرىلەرنى بەرەنگى بازىنى سوعىغان كۆلتەلەر،
سەندىرەكلەر كېتىرەلەر.

باشاق — колос
 تەخت — престол
 ئۇجماح — рай
 ئىيىل (مەك) — наклониться
 نەفيس — изящный
 زىفا — статный
 ئاعل (ماق) — течь
 ئال (ماق) — уставать,
 утомляться

چىركەو — церковь
 مەچىت — мечеть
 زار بول (ماق) — тосковать,
 соскучиться по чем, по ком
 нибудь
 من (مەك) — подняться
 سلته (مەك) — размахивать

باشاقدان تەخت.

يەملى جەينىڭ يەملى ئۇجماحندا
 ئىيىلىپ، سەئىلب ئۇراق ئورام مېن،
 ئورغان باشاغمىنى جىماندا،
 نەفيس، زىفا كۈلتە قويام مېن.
 قۇياش قزو . . . پاتام . . . تىر ئاغىلا . . .
 تازا بلەكلەرم تالالار . . .
 ئالغانلىغىن ئانڭ ئويلايمىدا:
 كۈلتەلەرم تىزىلىپ بارالار.
 تۈرەمدە شولاي كۈلتەلەرنى،
 بارن بىرگە يۇرب جىيارمىن،
 جىيارمىندا بىرگە ئۇيەرمىن،
 بىيىك نەفيس كىيەن قويارمىن.
 بىيىك بولر كىيەن بۇتىن جىردەن:
 چىركەو، مەچىت، تەخت، سارايلاردان،
 غەجەبلەنر ئەڭا بۇتىن دۇنياڭ،
 زار بولرلار ئاڭا فاراودان.
 ئۇيىب بىتكەچ ئالب ئوراعىنى
 كىيەننە ئوزم مەنەرمىن.
 ئوراق تۇتقان تازا قوللارمىنى
 تەختلەرگە سىلتەپ كۈلەرمىن.

1) Условная форма *ياويدىسە* образована от глагола *ياويدى* — шел и условного наклонения *ئىسە* от вспом. глагола *ئى*. Хотя эта форма глагола произносится слитно, но как сложный глагол пишется отдельно. В данном случае написано слитно для соблюдения размера стихотворной речи.

ئىش ئۇستىندە — во время страды	بلەك — запястье
بوش — совсем пустой	ئونكىن — острый
ئىسنىك — жара	كوز ئاچىپ كوز بۇمعانچى — мигом
قوش — шалаш	عەسكەر — армия
تەرس — бурак	جېڭ (مەك) — победить
ئىكەمەك — печеный хлеб	فۇرت — насекомое
ساقى — чистый	ئاواز — голос (звук)
قالان — толстый	

ئىش ئۇستىندە .

بۇتەن قەرتولىق خالىق. قەرتا ئوراقچىلار كېلىپ بىتكەنگە كۆرە، يول، بوب، بوش، يول، بويىنچا، ئۇزۇن ئارقانلار بىلەن بەيلەنگەن ئاتلار، كېلىشى كۈنىنىڭ ئىسنىككەنە قەدەر تاماقنى، تويىدىن قالمىق دېگەن كېك، شانر، شۇتەر ئاشىلار. ئاربالار ياندىدا كۈلتەلەردەن ياساعان قووشلاردا ساوت-ساوت سولار، تەرس-تەرس قاتقلار، زور-زور ئىكەمەكلەر ئوراقچىلارنىڭ سوسولارنى قايتار، تاماقلارنى تويىدىن ئۇچىن ھەزىلەنگەنلەر. ئۇچ ئايماقلاردا كېككەنە گەنە بالالار، كېلەچەككە گەنە يىللاردا، شول ئانلارنى، ئانلارنى، ئاغالارنى كېك، كۈش-كۈش ئوراق، ئوراق ئۇچىن، مەش-مەش يۇقلاپ يانلار. ئالار ئاندى ساقى ھاۋادە ئەللە نېچە تۇرلىق چەچەكلەرنىڭ ساقى ئېسىن ئېسىن، كېلەچەك ھەزەتلەرگە كۈچ جىيالار. جىير ئۇستىندەن خاتتقىلار، ئىولەر، يىكتلەر ئال-ئال، ئىككىنىڭ ئوگەنلىمىنا شادانا-شادانا ئورالار. قوللارنىدا ئونكىن ئوراقلار تېز-تېز سىلكىنىپ، كوز ئاچىپ، كوز بۇمعانچى ئارنلارنىدا زور-زور كۈلتەلەر قالدۇرلار، ئانلارغا ساين، شول ئىككىن عەسكەرن جىيگە-جىيگە ئالغا تاپا بارالار. تورعايلار، قرداعى ئەللە نېچە تۇرلىق قۇشلار، قۇرتلار، كۈبەلەكلەردە كىشىلەرنىڭ ئىشلەرنى بولۇشلار، شول ئىككىننى ئوگىدىغان قۇياشقا ئوزلەرنىڭ شادىقلارنى، سۈيىنۈلەرنىڭ تۇرلىق ئاواز چىعارب سايىرلار.

(مەك) ئۈس — дуть (ветер)

بۇلت — туча

قورقو — боязнь

بر - ئارتلى — друг за
дружкой

تاشۇ (ماق) — возить

سوق (ماق) — молотить

جىلگەر (مەك) — веять

قاشۇ (ماق) — чесать

تېرلە (مەك) — потеть

ياز (ماق) — гореть

رمەتلەن (مەك) — наслаждаться

توتىر (ماق) — насыщать

ئىي-گىنچى.

شادلانار بىزنىڭ «ئىيگىنچى» بىز

مانور، يىلى ياكىر ياي دېسە.

قاتى جىللەر ئىسب، بۇلت چقسا،

«ئىيگىنچى» بىز قورقوعا تۇشە.

ئىيگىنلەرنى پشە بر - بر ئارتلى،

واقىت جىتە، جىيىب ئالغا؛

ئورب، تاشب، سوعب ھەم جىلگەرب

بورالارغا، جىيىب سالغا،

كرئشە بىزنىڭ «ئىيگىنچى» تۇن يوقلامى

ئورب، تىزئىرەك قردان ئاشرغا،

ئىش ئارتىدىن ئىشلەر چەسب تۇرا،

واقىت تايىمى باشن قاشرغا.

تېرلەب، پشەب، يانب ئىشلى تۇرغاچ،

ئىيگىنلەرنى، جىيىب بىرگەچ،

رمەتلەنەب قالا ھەم شادلانا

ئاشلىقلارنى ئىندىرغا كىرگەچ،

ئاي بويىنچا ئىشلەب، بوراستىنا

قايچىق - قايچىق ئاشلىق توتىرا،

تۇرلى ئىيگىن بلەن، تولاب كىتە

كلەتندە تۇرغان، زور بورا.

سىيىرلارنى تەربىيەلەو.

I

سىيىر ئاۋل حالقى ئۈچن ئىككى كىرەكلى ھەيوان. سىيىر بىزگە سۈت، قايماق، قازىق، سۈزمە، ئىمچىك ھەم قۇرت بېرە. سىيىرنىڭ ئىتىدە بىك توققلىق بولا. كىرەكلىلەر ئۆزلەرنىڭ سىيىرلارنى كۆيۈرەك پەن ھەم باشاق بىلەن تويىدۇرلار ئالارغا، ئۇن، كۆرپە، ئۇرلىق تۇيى كېك رېزىقلارنى بىك ئاز بېرەلەر. پەننى كۆيۈسنىچە، توب، تورى ئاياق ئاستىنا سالار؛ ئول ئانك بىر نېقەدەرن تابتابە بىئەر؛ سىيىرلارنى سالقن، قاراكى ئابزارلاردا تۇرالار. ئالارغا ئچەرگەدە كۆپ واقتدا نازا، سو بېرىمىلەر، بەلكى بوونتق سو ئچىرەلەر.

سىيىر سۈتنى كۆيۈرەك بېرسن ئۈچن، بوغارنىدا ئەيتلىگن كىمچىلەرنى بىئىرگە كىرەك، يلىق ياقنى ئابزارلار ياسارغا، بىگىرەك دە كىرەكلىنى سىيىرلارنى ئورلقلارنىڭ ئولچەملەرنى قاراب تويىدۇرغا كىرەك.

بىزنىڭ روسىيە سىيىرلارنىڭ ئورتاچا ئورلقلارنى 15 پۇت. مۇندى سىيىرلار كۈنگە 6 كىرەك چاماسى سۈت بېرەلەر.

II

مۇندى سىيىرلارنىڭ ياقماۋى ھەم سۈتلەرنى كىمچىلەرنى ئۈچن، ئالارغا كۈننى 32 قىدق پەن كىرەك، لەكىن ئالارغا كۈن ساين، ئول قەدەر پەن بېرىمىلەر، بەلكى كۆرپە كېك توققلىقراق، ياكى سالام كېك ناچارئوراق ئازق بېرەلەر.

دانىيا مەملەكەتنىڭ كىرەكلىلەرنى بىر تۇرلى ئازق ئورنىنا ئىككىنچى تۇرلى ئازقنى كۆيۈ بىررگە كىرەكلىنى ئىسەبەب چىعارغانلار. مەسەلەن 1 قىدق كۆرپە 3 قىدق پەن، ياكى 6 قىدق سالام ئورنىنا تۇرا.

بىر تۇرلى ئازقنى ئىككىنچى تۇرلىلەرنى بىلەن ئالماشتىرونىڭ ئىسەبى ئوگىلى بولسنى ئۈچن، باشقالارنى كۆرپە، ئۇن كېك توققلىق ئازقلارغا ئىسەبەب ئىسەبەلەر. ئالارنىڭ 1 قىدق 1 لىك ئولچەمى ئىسەب ئالار. شول بول بىلەن ئىسەبەلگەندە، 32 قىدق پەن 11 ئازق بىرلىكى چاماسى بولا. چۈنكى بىر ئازق بىرلىكى 3 قىدق پەن تۇرا.

بو 11 ئازق بىرلىكن تۇرلى — تۇرلى ئازقلاردان ئالارغا مۇمكىن.

قۇرۇق — сухой
 قىممەت — дорогой
 ئاستىدا — под
 ئۈزۈلەندىر (مەك) — сделать
 вязким
 بۇمشارت (ماق) — сделать
 мягким
 مامقلاندىر (ماق) — разрыхлять

توقراق — почва
 شونىڭ ئۈچۈن — поэтому
 ئاننىڭ ئارتىدىن — за ним
 چەچىل (مەك) — быть засеянным
 ئوچلاپ — горстями

توقرانى باش.

توقرانى باش - چەچۈ ئۈچۈن ئىيىڭ ياشى ئولەن، لەكىن، ئول ھەر ۋاقت ئوسە ئالمى، ئول ياكىلى جەينى ياراتا، قۇرۇ جىردە ياشى ئوسى. ياشى توقرانى باش پەينى بۇلن پەننەن قىممەتتەك يۇرى.

توقرانى باش ئوزۇننىڭ جىر ئاستىدا قالغان تامرلارنى بىلەن جىرىنى ياكىراتا، ياشىرتا. توقرانى باش ئولەننىڭ تامرلارنى توقراقنى ئۈزۈلەندىرە، بۇمشارتا ھەم مامقلاندىرا. ئاندى توقراق، سونى - دىمىنى ئوزۇندە ئۇزاعىراق تۇتۇچان بولا. جىر توقرانى باش ئوسكەن ۋاقتدا يال ئىتە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاننىڭ ئارتىدىن چەچىل - كەن ئاشلىق ياشىراق ئوكا. بىر چەچىلگەن توقرانى باش رەتەن ئىككى - ئۈچ پىل ئوسە، شوندىن سۇلۇغىغا ئوسى باشلى. بىر دىسەتەنە جىرگە 1 - 1 1/2 پۇت ئۇرلىق جىتە كەجۈننى دىسەتەنە 150 - 200 پۇت پەن چەا. پەن بولسا، ئازىق بولسا، تىرس بولسا، ئاشلىق دا ئاقچادا بولسا.

ئولەن چابارمىن، كىبەن قوبارمىن، شول ۋاقتدا ئوچلاپ ئاقچا جىبارەن. تابىماق: يالت - بۇلت ئىتەرمىن، يالاب بۇتارمىن (چالغى)

سىير — корова
 تەربىيەلە (مەك) — воспитать
 ئىت — мясо
 بوونىسقى — помой
 كىمچىلك — недостаток
 ياقنى — светлый

ئولچەو — вес
 ئورتاچا — в среднем
 چاملىقى — приблизительно
 يابىق (ماق) — отощать
 كۇن ساين — каждый день,
 ежедневно

لب - لب ئىتىب ئۇچا كۈبەلەكلەر.
 چۈنلدا تىب سايرى قۇشلارنى.
 ئال، قىزىل، سارى ئى چەچكە بىلەن
 بىزەكلەنگەن ئولەن باشلارنى.

تۈرك — скот (домашний)	ئەز — мало
ئازىق — пища (корм)	شالغان — репа
كۈت (مەك) — пасти	چۇگىندىر — свекла
كىتىر (مەك) — принести	يىل تەولىگىنە — в течение года

تۈرك ئازىقى ھەزرلەو.

مال - نووار جەي كۈنى كۈتۈدە بۇرى. كۈتۈنى بۇلىندا بە باسودا كۈتەلەر.
 تۈرك بۇلىننى ھەم باسونى تابتاب ھوجاغا زارار كىتىرە. قىشقا كىرگەچ تۈرك قولدا
 بولا. ئالتى ئايدان ئارتىق ئانى تۈيدىنرغا كۈب ئازىق كىرەك. كۈب جىردە
 بۇلىنلار ئەز بولغانغا، تۈركنى پەن بىلەن گەنە، تۈيدىنر چەب بولىمى. باشقا تۈرنى
 يوللار بىلەن تۈرككە ئازىق ئەزىلەرگە كىرەك بولا. بۇلىننى ئەز ئوللار ئازىق
 ئولەنلەرنى چەچەرگە تىيىش. ئولەن چەچۈ بىك فايدالى: تۈرككەدە ئازىق بولا.
 جىردە ياكىارا.

تۈرك ئۇچىن، قىرغا چەچە تۇرغان بىك ئىرنى شالغان (تۈرنىپىس) ھەم چۇگىنە -
 لىرلەر بار. ئوسب جىتكەچ بۇلارنىڭ بوسى ئونار قاداغا جىتە؛ بىر دىسە تىنەدەن
 500 پۇتلاب چۇگىندىر ھەم شالغان ئالارغا مۇمكىن.

سىيرغا تەولىگىنە بىر پۇت شالغان بىررگە يارى، شوندىن ئىسە بىلەب قاراساڭ
 بىر دىسە تىنە شالغان بىلەن ئەللە نى چاقلى تۈرك تۈيدىنرغا مۇمكىن ئىكەننى كورنە
 ئولەنلەر، نامىرنى ئازقلار چەچىپ، ھەيوان ئازىقى ھەزلەگەندە، تۈركنى تۈي -
 مىرو جىگىل بولا. ئانى يىل تەولىگىنە قولدا ئاسرارغا مۇمكىن. بۇلاى ئىتكەچ
 مال - نووار تازا بولا.

نامىرنى ئازقلار جىرنىدە ياكىارتالار. ئالار ئارتىدىن چەچلەگەن ئاشلىق ئوگۇ -
 چان بولا.

ئىشدا ئەلى ياشى ئوقى سالغن، ئولەن ئۇستىدە گى چى بۇرتكلەرنى ئىنچى كىك يالتىرىلار، ئويسو جىرلەردەن تۇماندا كوتەرنىب جىنمەگەن ئىدى. شولاي بولسادا، مېن سالقىلغىنى بىردە سىزمى ئىدىم، چۈنكى ئەنى، ئەنىلەر ھەم ئاپالار بىلەن بۇلغا بارومىڭا بىك كوكىللى ئىدى. مېن قووانغان تاوش بىلەن: «ئەيە، باجباي، چاب!» دىيىپ دىلبىگەننى قاققالى ئىدىم. ئاندا مېنى تىڭلاغان كىك كوكىللى گنە بوورتا ئىدى.

II

مە بۇلغا كىلپ جىتىدك. ئىرلەرئۇست باشلارن سالدنلاردا بىرى ئارتىندان بىرى چابارغا كىرىشەنلەر. ئىك ئالدىن كەرىم ئاعاي چابا باشلادى. ئانڭ ئارتىندان باشقالاردا تۇتىدىنلار. ئالار قايبىر ئارادا توقتالپ، چالغىلارن يازاب ئالالار. چالغىلارنڭ ياكىغىراولارنى مىڭا موزىكا تاوشى كىك تۇيىلا ئىدى. قۇياش بىك قىزىرا ئىدى. تۇش جىتەرەك جابلان بېچەن كىيىدە جىتىدى. كۈندىز گى ئاشدان، سۇڭ حاتن قىزار تىرما، تۇتپ بېچەننى قاپارتىغا تۇتىدىنلار. مېندە تىرما ئالپ قاراعان ئىدىم، لىكىن ئانى بىك تىز تاشلام، چۈنكى بۇلندا، خوش ئىسلى بېچەن ئۇستىدە ئويناب يۇرو مېنم ئۇچن كوكىللىرەك ئىدى.

1) О сложных формах с вспомогательным глаголом *ئىدى* как *قانقالى ئىدى* см. в § 58 пункт 1. Пр. граммат.

2) В данном случае глагол *قانقالا* — многократный вид, о чем см. там же в § 45 пункт 7.

<i>يات (ماق)</i> — лежать	<i>ئاق (ماق)</i> — течь
<i>سەل (ماق)</i> — разгибаться	<i>ئوچ (ماق)</i> — лететь
<i>ئال</i> — ива	
<i>ئاراسندا</i> — среди	<i>بىزەكلەن (مەك)</i> — украшаться
<i>كۈمش</i> — серебро - серебряный	узорами
<i>ئاسما</i> — тесьма	

بۇلن

يەشل ھەتفە كىك ماتور بۇلن
 نورلار چەچپ يانا دۇنياغا،
 سەئىلب ئوسكىن ئاللار ئاراسندا
 كۈمش تاسما كىك، سو ئاعا.

جەيگى ئىشلەر.

جېتىدى پېچەن ۋاقتىنى: چالغىدا، تىرما، سەنەك
 چالىق چقىدى بۇلغىغا، بىر ئورنىدا چابالار،
 مەھر بىر كىشى قولنىدا ئېكىنچى بىر ئورنىدا
 بىر ئورنىدا جىيىپالار، زور-زور كىيەن قويالار.
 ياسولاردا پىشى ئارش، ئېكىنلەردە نېنىدى ئوڭغان:
 ئارش باشى بىر قارش. «ئىش تىزىنرەك بىتىن» دىيىپ
 كىشىلەر ئېرتە تۇرالار. باسودا خالىق چوب-چووار
 ئاشىغىب ئوراق تۇرالار. چىكىز ئوسكەن ئېكىنلەر،
 نېنىدەين ماتور كۆنلەر، ئويناب كۆلۈب ئورالار
 يىگىتلەر، قىزلار، كېلىنلەر. مەركىم ئوز جېرىن ئورا،
 ئىگىن چايقالىب تۇرا. ئارش، سۇلى، تارى بىلەن
 توب، تولۇ، بولۇر بورا.

پېچەن ئۈستىدە — во время
 сенокоса
 سالىق — холодный
 چىق — роса
 بۇرنىك — зерно, крупинка
 ئىچى — жемчуг
 يالتىرا (ماق) — блестять
 ئويسو جىر — низкое место
 تۇمان — туман
 كوتەرل (مەك) — подниматься
 شولاى بولسادا — несмотря на это

چۈشۈۋاتى (مەك) — чувствовать
 بەگى — беги
 رىسىت (ماق) — ризать
 كىرش (مەك) — приступить
 تۇتىن (ماق) — приниматься,
 приступить
 يانا (ماق) — точить (косу)
 تۇيىل (ماق) — чувствоваться
 ئۇش — полдень
 كۈندىگى — дневной
 قابارت (ماق) — ворошить

پېچەن ئۈستىدە.

I

پېچەن ۋاقتى جېتىدى. بىر كۈننى ئېرتە بىلەن بۇتن ئاول خالىق بۇلغىغا پېچەن بولەرگە چقىنلار. ئېكىنچى كۈننى ئېنىدى بۇلغى چوب-چووار بولغان ئېنىدى. بىزدە بۇتن غائىلەبىز بىلەن بۇلغىغا پېچەن چابارغا كېتىدەك. مېن ئارباغا ئەتى بىلەن رەتەن، ئونردەدا، دېلىگەننى ئوز قولغا ئالدىم.

(جیتە مەك) — настать, поспеть
 ئىرتەلەرن — по утрам
 كىچلەرن — по вечерам
 چالغى — коса
 قايرا (ماق) — точить
 تاوش — звон (голос)
 ياڭغىنرا (ماق) — звенеть
 قش، بويى — всю зиму
 سوق (ماق) — ткать
 كىندىر — холст
 ئاغارتا (ماق) — белить
 توقماقلا (ماق) — колотить
 (бить колотушкой)

يانمى تۇرغان — негораемый
 ئوراق — жнитво
 بويان (ماق) — заставить красить
 ئارقا — спина
 چەچ ئورگچ — тесьма для
 плетения кос
 تەنكە — серебр. монета
 تىز (مەك) — нанизывать
 جىڭسە — нарукавник
 تىك (مەك) — шить
 بۇكىرى — горбатый
 چىش — цыпленок

ئىش جىتە.

مەنە ئىش جىتە. بۇتن ئاول ئىرتەلەرن، كىچلەرن چالغى قايراو تاوشى بلەن
 ياڭغىرى. چالغىلار ھەزلەنەر. قىزار قش، بويى سوققان كىندىرلەرن ئاغارتالار.
 ئالارنى توقماقلا ب ساندىقلارعا سالالار ھەم يانمى تۇرغان بالچق كەتلەرگە كرتە
 قوياار. بەش كىنلەر ھەم قىزار ئوراققا يۇررگە ياڭا ئىشلەپلەر باسدۇرلەر.
 ئىسكىلەرن بويانالار، ئارقالارنى ئاغارتۇچن چەچ ئورگچلەرن تەنكەلەر تەلەر،
 قوللارنى جىڭسەلەر تەلەر، يلىدا بركىلە تۇرغان، زور ئىش بەيرەم مەنە ھەزلەنەلەر.
 مەنە ئۇزاق دا ئوتەس، پچەنگە ئانڭ ئارتىدان ئوراققا ئۇشەرلەر. شولاي ئىتەب
 ئاول حالقى بۇتنلە قىر كىشى بولب كىتەردە، ئۇيلەرنە ئاشارعا، ئچەرگە گنە
 قايتىر. ئاوللاردا بۇكىرى قارىتلار، چىش ئاشارعا قالغان قارچىقلار، ئۇي ساقلارعا
 قالغان كچكىنە بالالارعا بولر.

(مەك) پش — созреть
 قارش — четверть (аршина)
 چووар — пестрый
 ئاشق (ماق) — торопиться
 چىكسىز — (беспредельный)
 очень много

چايقال (ماق) — качаться
 تارى — просо
 توب، تولى — совершенно
 полный
 بورا — закроем, срубы в
 амбарах для хлеба

۱. بۇ دۇشمانلار مەر ۋاقت بىر بىرسىنە بولۇشالار.
 چەچلىمى، بوش قالغان جىرلەردە چوب ئولەنلەر ئاراسىدا زارارلىق حاشاراتلار
 بىك كۆپ ئورچىلەر، شۇنداق چەچلىگەن يەش ئىگىنلەرگە تارالالار.
 كىرەستىيەنلەر بارى دا بىر گەلەش بىش كۆرسەلەر، ئالار بىلەن كۆرەشوبىك ئوگى.
 بىر گەنە حوجا ئوزى گە ئالارنى بىر نى دە ئىشلەتە ئالىمى. چوب ئولەن ئۇرلقلارنى
 كورشى جىردەن دە، ئۇچىپ تۇشە.
 زارارلىق جانورلار كورشى قىردان كوچىپ كىلەلەر.
 جىرنى بىك يادىشلاپ ئىشلەگىز. تازا ئۇرلوق چەچلىگىز. تاقىر باسوونىزنى
 چىستا نۇتتىز. ئزانداغى ئولەنلەرنى مەر ۋاقت چابىپ تۇرۇنۇز. ئىگىنلەر ئىگىزنى
 نەو بەتلىپ چەچلىگىز.
 دۇشمانلار ئىز بىلەن كۆرەشەرگە كۈچ مەم مالىتىزنى (سوماغىزنى) قىزغانماغىز.
 بىلمى كىشلەردەن كىگەش سۇراغىز.
 چوب ئولەن كورشىدەن كورشىگە چىتەن مەم كىرنە ئارقىلىق دا كوچە.

поздравлять — قۇتلا (ماق)
 скот — مال — تووار
 складкий — تاتلىق
 алый — ئاللىق
 удивляться — شاق قات (ماق)
 фрукты — جىمىش
 радоваться — سۇين (مەك)
 детвора — بالا — چاغا

жать — ئوراق ئور (ماق)
 поспеть — ئۆلگىر (مەك)
 впроголодь — ئاچلىق — توقلىق
 заставить — شادلاندىر (ماق)
 радоваться
 заставить — كۆلىدىر (مەك)
 смеяться

ئىيون - ئىيون ئايلىرى.

ئىيون دىگەن ئاي بولام،
 مال — تووارنى تويدىرام
 ئول ئولەنلەر، ئاغاچلار
 باش چەرا ئىگىنلەر،
 ئىيون ئايى — ئىش ئايى،
 پشە تۇرلى جىمىشلەر؛
 ئوراق ئورا باشلارغا
 ئاچلىق — توقلىق خالقنى
 جىرنى قۇتلىم جەي بىلەن؛
 تاتلىق ئولەنلەر بىلەن؛
 ئاللىق، گۈللىق چەچكە ئاتا،
 بۇتن كىشى شاق قاتا.
 ئاندا پچەن چابالار؛
 سۇينە بالا — چاгалار.
 ئىگىن — تارو ئۆلگىرە،
 شادلاندىرا، كۆلىدىرە.

ئاشلىقنى، جىيىپ ئالماچ، ئانڭ كىرەك، ھەتلىسن، ئۇرلىققا قالدۇرالاردا، قالغانى ئەرتىل كىرەكلەرنى تۇتالار، ئش قۇراللارن تۈزەتتىررگە، ياكى قۇراللار ئالارغا، جىر ياكى تارغا ھەم تىرسىلەر ئشلەرنى راسھوتلىق ئىگن ئايتىر قوبالار. جىعان ئاشلىقنىڭ قالغانى ئوز ئارا جان باشندان بولەلەر.

II

ئەرتىلگە قوشىلغان كىرەكلىكلەر ئىگن ئشنى گنە بىرگە ئشلىلەر. باشقا واقىندا ھەر قايسى ئوز ئشنى ئوزى قارى. ئىگن ئشنى بىكەچ، ئشكە كىنەر گەدە مۇمكىن. ئەرتىلگە قوشىلغان كىرەكلىكلەر ئوز لەرنى ئوستاقى تۈزىلەر. ئشلەرنى، شول ئوستاقى بويىنچا ئالب بارالار.

ئەرتىلدىن چىعارغانلەگن كىشكە ئىرەك بىرنلە. ئانڭ ئەرتىلگە بىرگەن مالنى، ئاقچاسى، قۇراللارنى ئوزى قارىتارنلا. تىك ئەرتىل تۈزۈ ئشنىدە گى راسھونلارنىڭ ئوز پايىنى تۈشكەن گنە كوتەرە.

ئەرتىل بىلەن ئشلەر بىك فايدالىنى؛ ئاننى كىرەكلىكلەر ئاراسىدا مۇمكىن قەدەر كۆپىتىرگە كىرەك.

دۇشمان — враг	بىرنى دە — ничего
زارارلىق — вредный	ئشلەتمە ئالمى — сделать не может
جانوار — животное	ئۇرلىق — семя
تېچقان — мышь	كورشى — соседний, сосед
يۇمران — суслик	ئزان — межа
حاشارات — насекомое	چاب (ماق) — косить
قابلا (ماق) — закрыть	فزغان (ماق) — жалеть
قالدىق — остаток	كىكەش — совет
بوش — пустой	چىتەن — плетень, тын
ئورچى (مەك) — размножаться	كىرنە — прясло
ئارال (ماق) — распространяться	ئارقىلىق — через

قر دۇشمانلارنى.

بىزنىڭ قىرلارنىڭ ئىككى، زور دۇشمانلارنى ئىككى: چوب ئولەنلەر ھەم زارارلىق جانورلار: تېچقانلار، يۇمرانلار ھەم تۇرلىق-تۇرلىق حاشاراتلار. ئالار بىلەن كۆرەشمەسەك، ئىگن دە چەچمە. چوب ئولەنلەرنى ئىگنلەرنى قابىلا تۇماليار، زارارلىق جانورلار ئالارنىڭ قالدۇقلارنىدا ئاشاب بىتەرلەر.

نېرسلەگەندىن، سۇڭ ئېكىنچى يىلىدا سابان ئاشالاق، شېكەر چۇگۇندۇر،
بەرەنگى مەم ئولەنلەر چەچەلەر.
ئولەن ئارتىدىن جېتىن مەم سابان ئاشلىقلار بىك ياخشى ئوڭالار.

ترشقان تابار، تاشقا قازاق قاعار.

ئاشاعاندا قۇلاڭ سىكىنىپ، تۇرسىن، ئشلەگەن، يۈرەڭگ جىلدا.
كىنىپ، تۇرسىن.

ساباندا سايراشماساڭ، ئىدىدا ئىكەنراشساڭ،
قۇرۇش سۇيە.

برگه — вместе
تۇرمىش — жизнь, житье
جىڭىل — легкий
ئالعا — вперед
قوشل (ماق) — соединиться
ئىشلئ — большой (в смысле
много)
جەمەعت — семья (общество)
واقتىدا — во-время
بولەش (مەك) — объединиться
حمل جىتەرلك — доступно,
посильно

— доставшуюся себе землю
— переселяясь
— нужное количество
— оставить (ماق)
— расходовать (ماق)
— с души, по числу едоков
— образовать, составить (مەك)
— свобода ئىبرك

جىر ئىش ئەر تىللەش ئىشلەو.

I

برگه ئىشلىپ، تۇرمىشنى جىڭىلئىرەك ئالعا جىبىرو ئۇچن ئەر تىلگە قوشىنلار.
ئەر تىل ئىشلى جەمەعت شىكىللى؛ ئانڭ ئىچىنلەرنى كۆپ بولا. مەر ئىشنى واقتىدا
ئىشلىپ بىئەرە. بولەشكەچ كۇچ كۆپەيە، ئىگن قۇراللارن مەم بوتەن كىرەكلەرنى
ئالعا حمل جىتەرلك بولا.

ئەر تىلگە قوشىلعان كرمىستىيەنلەر ئولەرنە تىگەن جىرنى بر ئورنىدىن ئالار؛
ئىشلەگەندە بار قۇراللارن برگه، جىبىپ، برگه، ئىشلىلەر. جىرلەرنى بر ئورنىدا
بولعانغا ئىش واقتىدا تۇرلئ جىرگە كۆچپ يۈرۈپ واقتلارنى، ئوزمى.

توقرانباش — клеввер
 تويىد — корми
 سۇ — молоко
 قايماق — сметана
 قاتو — кислое молоко
 ترمچا — творог

تۇشبو رەوشچە — в таком виде
 توك (مەك) — вываливать
 (вывозить навоз)
 سۇلى — овес
 يارى — можно (ладно)

بزياسادق سىگىز قر، ئاشلىق ئوڭار قاراب، تور!

بىزدە ھەزىرگە قەدەر باسونى ئۇچكەگنە بولەلەر ئىدى: بىرىنچى باسو - تاق ئىككىنچى باسو - ئارش، ئۈچىنچى باسو - سابان ئاشلىق بولا ئىدى. ئوڭغان يىلنى ئارشنى بىر دىسە تىنەدەن 90 پۇت، سۇلنى 90 پۇت ئالالار ئىدى: پچەن بۇتلىنى بولمى ئىدى.

ئىككىنچى جىرىنى 8 باسو ياسادىلار. باسونىڭ زورلىقى كىمىدى، ئاشلىقنىڭ چەشنى ئارتىدى. شۇنداق سۇڭ ئارشنى بىر دىسە تىنەدەن 120 پۇت، سۇلنى 180 پۇت توقرانباشنى 300 پۇت ئالا باشلادىلار. ھايواننى توقرانباش ئولەنى بىلەن تويىدۇر باشلادىلار. سىيرالاردا سۇت ئارتىدى.

بازاردا سۇت، قايماق، قاتق، سۈزمە، ترمچا، قۇرت كويىدى. شولاي ئىتىپ كىشلەر كوڭللى تۇرا باشلادىلار.

3 قىردان 8 قىرغا كوچكەچ، چەچو تۇشبو رەوشچە بولدى: 1 - نچى يىل تاقىر باسوعا تىرس توگەلەر، 2 نچى يىلنى ئارش بىلەن توقرانباش ئولەنى چەچەلەر، 3 نچى يىل - توقرانباش، 4 نچى يىلنى - توقرانباش، 5 نچى يىلنى، سۇلى، 6 نچى يىلنى تاغدا تاقىر باسو، لەكىن تىرس توگىلى، 7 نچى يىلنى ئارش، 8 نچى يىلنى، سۇلى (سابان ئاشلىق).

جىرىنى 4 قىرغا، 6 قىرغا، 10 قىرغا بولرگە يارى.

ماتورلان (ماق) — сделаться красивым

ئچلەرنىنەن — про себя

تاياق — палка

قارت — старик

سابان ئاشلىق — яровой хлеб

دولقنلاز (ماق) — волноваться (относительно хлеба и воды), колыхаться

مسكن — бедняжка, убогий

مۇڭداي (ماق) — тосковать

ھاۋالق — гордость

توزان — пыль

بويال (ماق) — испачкаться

زۇمرد — изумруд

ئول (مەك) — умереть

شاۋلاش (ماق) — шуметь

تەملى — вкусный, сладкий, приятный

يووش — сырость

ئاڭقى (ماق) — распространяться, благоухать

ياڭغەردان اسۇڭ.

ياڭغەردان اسۇڭ كۈن ماتورلانپ كىتىدى. كرمستىيەنلەر باردا ئچلەرنىنەن مېرەم ئىتەلەر. بوگن كۈن، بويى، قوللارنى تاياق، تۇتب، قارتلار ئاشلىق قارارغا ارالار. سابان ئاشلىق قىرندا حەز قارا جىرلەر بىرە فالمايدى. بۇتن قىرەم - يەشل بولب كورۇنە. ئارش قىرى ئازراق دولقنلانادا باشلايدى. بۇنىڭ باقچادا ماتورلانپ كىتىكەن. مسكن ئاغاچلار، بو ئارادا بىك مۇڭداي تۇرالار ئىدى. بوگنكى ھاۋا، قىلارن كورسەڭ، ئىسك كىتەر. كىچەگى توزان بلەن بويالپ بىكەن يافراقلار، بوگن زۇمرد كىك بىم - يەشل تۇرالار. كىچە ئولەم، ئولەم دىگەن كىك تۇرا تۇرغان ئاغاچلار، بوگن يەش يىگىتلەر كىك يەشل يافراقلارنى بلەن شاۋلاش تۇرالار. تەملى يووش ئىسى ئاڭقى تۇرا. مېن ئندىرغا بارب قايتىم. ئانداعى ئولەنلەردە بىك ماتورايب، ئوسەرگە حەزىلەنپ تۇرالار.

ياسا (ماق) — сделать

قەدەر — до

بول (مەك) — делить

بۇتنلەي — совсем, совершенно

پچەن — сено

زورلىق — величина

چەش — умолоть

قۇرت — сухой tvorog

كوبەي (مەك) — увеличиться, размножаться

كوڭللى — веселый (хороший, приятный)

كوچ (مەك) — переходить, переселиться

В ы в о д ы.

قانى بلسونى تاغن ياز باشندا. سابان چهچووئى بئكهچهده، سوقالارعا مؤمكىن.

Паровое поле еще можно пахать в начале весны, как только кончится яровой посев,

” ” ” ” ” по окончании же ярового посева,

” ” ” ” ” когда кончится яровой посев.

بئكهچه — деепричастие прошедшего времени среднего залога по значению своему соответствует русскому деепричастию „окончившись“ и выражениям: „после этого, как; когда кончится; по окончании“.

1) О приблизительных числительных с приставкой لب- لوب- см. в § 41. Практическ. грамматики.

2) Об образовании деепричастия прошедшего времени положительной и отрицательной формы на گهچ - عاج см. там же в § 56 пункт Б.

3) О деепричастии буд. времени, как چهچكهنچى см. там же в § 56 пункт В.

4) О причастии буд. времени отр. формы в направительном падеже см. там же в § 57 пункт 11.

5) О словообразовательной приставке س- см. там же в § 26 пункт 2.

مۇڭلى — заунывный	ئاڭلا (ماق) — понимать
ئوڭلى — удобный	ئوقت (ماق) — учить
تله (مهك) — желать	ئڭلا (ماق) — слушать
جاواب — ответ	سوز — слово
جبل — ветер	

سابانچى بلەن تورعاي.

سابانچى، بىرلى:

سابانچى، تورعاي، مۇڭلى تورعاي، سېن سايراساڭ، ميڭا ئش ئوڭلى!
 ياڭهر تله، تورعاي، ئاشلىق، بولسن، ئندر، تولسن، حالق باى، بولسن.
 تورعاي جاواب بىرب سايرى:
 ئشله كشى، ئشله، ترئشب ئشله، جيلگه كىتمەس كۇچاڭ ئاڭلاساڭ.
 بالالارڭ بولسا، ئوقت ساباق، ئوقت نقلاب، سوزم ئڭلاساڭ!

قاتنى باسونى قاى واقتدا سوقالارعا كىرەك؟

I

روسىيەدە قاتنى باسونى كوپىنچە ئىيون ئاينىڭ ئاقتى چىسلاردا يەئىيولدا سوقايلار. بو - سۇگى پار.

قاتنى باسونى كۈزدەن سوقالاب قالدۇرغادا يارى. مۇنى قاراپاردىلەر. قاتنى سوقاننى تاغ ياز باشندا، سابان چەچووى بىكەچدە سوقالارعا مۇمكىن. بوسى - ئىرتەپار دىيىپ ئانالا.

ئاشلىق، ئوگو ئۇچن بۇلارنىڭ قايسى فايدىلۇق؟ قاتنى سوقاننى جەيگە سوقالامى قالدۇرغاندا، ئول باسودا كۈتۈ يۇرتىلەر؛ جىر تاپتالا، تىزلانا، كىيىپ بىتە، ئانىڭ دەمى قالمى. باسودا چوب ئولەنلەردە كوب چىغا، ئالار جىردەن ئاشلىققا كىرەكلى ئازقلارنى ئالالاردا، جىرنى نىئۇق كىيىدىنلەر. جىردە دەم قالمى، ئازىق بىتە. ئىيول باشندا، ئوچم بابالغى دىگىن كوبەلەكلەر چىغا. ئالار ئولەنگە، قاملغا بۇمىرقالار سالالار. كۈزگە بۇمىرقالاردان، ئوچم قۇرتلارنى چىغا. ئالار، ئوچمىنى ئىشىلار. قاتقان جىرنى سوقالوۋىدا قىيىن بولا؛ سوقا، سابان كرمى؛ سوقالاعاندا زور كەزىلەر قوبا. بو كەزىلەرنىڭ كوبىسى تىرمالاعاندا والمىلار. كەزىلەر والماچ، ياكىر يوغانچى تىرمالامى تۇتالار. كەزىلى جىر تاغ نىئۇق كىيى؛ ئارش چەچكەنچى ياكىر ياماسا كۈل كىك بولا. سۇگى پارنىڭ شوگا كورە زارارلى ياقلارنى بىك كوب.

II

ياز باشندا سوقالاعان ھەم تىرمالاعان جىر كىيىمى؛ دەملى تۇرا؛ ئاندا چوب ئولەنلەرنى دەچقىلار؛ جىر ئوستىدە گى قاملار توفراق ئاستىدا قالالار. ئالار ئاندا تىزئو ك چرىلەردە جىرنى ياكارتالار. جىردە ئىگىن ئۇچن كىرەكلى ئازقلار ئارتا؛ ئولەن ئوسمەگەچ جىردە ئازىق كىيىمى؛ كوبەلەكلەرگە بۇمىرقا سالارعا ئورن بولمى؛ كوبەلەك بۇمىرقا سالماچ، ئوچم قۇرتىدا بولمى. ئول باسودا ئارش چەچكەنچى ئولەن چىغا تىماسقا كىرەك. ئولەن چىباباشلاسا، ياكادان تىرمالارعا، يە فالاقىز سابان بىلەن ساي غناسوقالارعا كىرەك. ئاگر انوملارنىڭ سىنولارنى ئاقاراعاندا، ئىرتە پارلاب چەچكەن جىردە ئاشلىق دىسە تىنەسنى 30 - 40 پۇتلاب ئارتىق چىغا. قاتنى باسونى كۈزدەن ئوك سوقالاب قالدۇرۇ (قاراپار) تاغدا فايدىلۇق، بو واقتدا قار سولارنى جىردە جىيىنلپ قالا، جىر تاغى ياشىراق يال ئىتە. ئاشلىق، ئوگىشى تاغ ئارتىلۇق بولا.

р и м е р ы.

е) временны	}	مین قازانغا بارغاندا، ئات ئالدىم.	— во время езды в Казань я купил лошадь.
		مین قازانغا بارغاچ، ئات ئالدىم.	— приехав в Казань, я купил лошадь.
		مین قازانغا بارغانچى، ئات ئالدىم.	— до поездки в Казань, я купил лошадь.
б) цели		كىتابلار ئالار ئۈچۈن مین قازانغا كېلىدىم.	— Для покупки книг я приехал в Казань.
в) причинные		باشم ئاورتقانغا كۆرە، دەرسكە بارا ئالمادىم. باشم ئاورتقانلقدان، دەرسكە بارا ئالمادىم. باشم ئاورتقانلىغى ئۈچۈن دەرسكە بارا ئالمادىم.	— Из-за голов- ной боли не мог идти на урок.
г) образа действия		علی وولپىنى، بايلار يالچىلارن ئورشقان كېك، ئوروشدى. علی، ئۈستەل ياندا ئوتتۇرپ حات يازا.	— Али сидя устола пишет письмо.
д) условные		ئاقچام بولسا، كىتاب ئالار ئېلىم. باشم ئاورتماسا، دەرسكە بارار ئېلىم.	— если бы были деньги, купил бы книгу. — если бы не болела голова, пошел бы на урок.
е) уступи- тельные		كۆپىنى ئوقىسادا بىلمەس. ئويناسا، ئوينى تۇرغاندىر، مەگەر ساباغىن بىلە.	— сколько бы ни учил, все же не узнает. — может быть и играет, но урок знает.

قانى باسو — паровое поле
 كۆپىنچە — в большинстве случаев
 سۆككى — поздний, последний
 كۆنو — стадо
 تابىال (ماق) — будь затоптан
 دم — влага
 نىراق — крепче

كەز — дёрв, глыба
 چرى (مەك) — гнить
 ئارە (ماق) — увеличиваться
 كىمى (مەك) — уменьшаться
 سناو — наблюдение, опыт
 ئاشلىق، ئوگىشى — урожай
 хлебоб

بەرەنگى.

مۇنداق يۇز يىللار ئىك كىرەستىيەنلەر بەرەنگىنى «شايتان ئالماسى» دىيىپ يۇرۇنكەنلەر، ئانى ئاشاونى بىك زور گۇناھدان ساناعانلار.

ھەزىر ئىندى كىرەستىيەن جىبرىننىڭ كىرەك ئۇلۇشىنى بەرەنگى ئوتۇرنا. بەرەنگى، ئوتۇرتو بىك فايدالى. بىر دىسەتىنە بەرەنگى بىر دىسەتىنە ئاشلىققا قاراغاندا 3 - 4 مەرتەبە فايدالىراق.

بەرەنگىگە قىرەتلى، جىكلى ھەم نازا جىر كىرەك. بەرەنگى ئوتۇرتۇلاچاق جىبرىنى بىك ياخشى تىرسىلىلەر، چوبلەرن ھامان ئوتاب تۇرالار.

بەرەنگى ئارتىندان چەچلىگەن ئاشلىققا ياخشى ئوسە، چۇنكى، ئول جىردە چوبلى ئولەنلەرنىڭ تامىرىدا قالماغان بولا. بەرەنگىگە دىگەن جىبرىنى كۆل بىلەن تىرسىلىلەر.

بەرەنگىدەن بەرەنگى، ئۇنى، كىراھمال ياسىلار ھەم تاتلى بەرەنگى بالى (پاتكە) چىارالار. كاستىراما گوپىرناسى ھەم ئۇيەزنىڭ شونىگىن ئولۇشى كىرەستىيەنلەرنى بىرگەلىش بىر نىچە كىراھمال زاۋودى ھەم بەرەنگى قىرا تۇرغان زاۋودلار سال - مانلار؛ بو زاۋودلاردا بەرەنگىدەن تۇرلى ئەيىرلەر ئىشلىب چىارالار. ئانداغى كىرەستىيەنلەر بىك باي تۇرالار؛ ھەزىر ئىندى ئالار ئوز ئاچالارنى بىك زور ئىلىكىترىك ئىستانسىدا قۇرغانلار.

Виды предложений.

1) В татарском языке в большинстве случаев сочетания предложений с помощью союзов являются результатом влияния персидского синтаксиса; например, بەرەنگى ئارتىندان چەچلىگەن ئاشلىققا ياخشى ئوسە، چۇنكى، ئول جىردە چوبلى، ولەنلەرنىڭ تامىرىدا قالماغان بولا.

2) Другой способ сочетания предложений, наиболее соответствующий духу татарского языка, состоит в употреблении деепричастных и причастных форм, а также отглагольного имени, в качестве сказуемых придаточных предложений.

Среди придаточных предложений имеются: 1) временные, 2) предложения цели, 3) причинные и следственные 4) предложения образа действия, 5) условные и 6) уступительные.

يەشلەچە باقچاسۇنڭ فايداسى.

يەشلەچە باقچاسىن تەربىيەلەمۇ ئۈچۈن ھەممە بىلم كىرەك. يەشلەچە باقچاسى ئۈچۈن ياخشى جىر، كۆپ تىرىسلەمۇ، سىبەرگە، سۈ ھەم ياخشى قۇراللار كىرەك. يەشلەچە باقچاسىن كۆزدەن ھەزرەلەپ قالدۇرغا تېيىش.

بىر سىيىئى بولغان كىشىگە 80 توتەللى باقچا ياسارغا مۇمكىن. ھەر بىر توتەلنىڭ ئېشى 1 مېتىر، بويى 12 مېتىر. ھەر توتەلگە بىر يۈك تېرىس توگەرگە كىرەك.

بىر توتەلدە 100 باش كەبىستە ئۈسە. ھەر بىر باش كەبىستە 5- ر تىندەن ئىسەبلەنسە، بىر توتەلنىڭ كىلىئى 5، سوم بولا.

بىر توتەلدەن 48 كىلوگرم سوعان چە؛ سوعاننىڭ كىلوگرامى 12 تىيىن بىر تۇرا. بىر توتەلنىڭ كىلىئى 6، سوم بولا.

بىر توتەلدەن 2 مڭ قىيار ئالالار. مڭنى ئىككى سومدان ئىسەبلەگەندە بىر توتەلنىڭ 4، سوم كىلىئى بولا. ئاچى تۇرماننى توتەلنىڭ ئورقاسىغا ئورتىمىلار. ئانى توتەلنىڭ قىيلارنى ئورتىتالار. ئانىڭ كىلىئى ئاز دېگەندە ئېللى تىيىن بولا.

كرەننى بىر تاقىر ئورتىسالى ئانى ئىندى كۆپ يىللار ئالبىنا تۇراساڭ. ئىرى كرنىڭ كىلوگرامى 18 تىيىن تۇرسا، واعنىقى 12 تىيىن بىر تۇرا. شولاي ئوق بوتىن يەشلەچەلدە بىك ياخشى فايدا كىتىرەلەر.

1) Об образовании и употреблении глаголов условной формы, как *ئۈسسە*, см. в § 53. Практической грамматики.

2) О дробных числительных, как 12, 5, смотреть в § 43 Практ. Грамматики.

شايتان ئالماسى — чертово
яблоко

گۈناھ — грех

سانا (ماق) — считать

قووۋەتلى — сильный

جىڭلى — легкий

تازا — тучный (чистый)

تامر — корень

كۈل — зола, пепел

چۈنكى — потому что

تورعاى ايرى.

ئىندى ماتور فردا ھەزر، بۇلنلاردا،
 تيرە ياقدا بۇتن نەرسە، يرلى، كۈلە،
 ئىك يرلامىم؟ مېنىم بۇتن جانم كۈلە،
 قۇياش دا مېڭا قاراب، نورن سىبە،
 ئورمانلاردا، سو بويندا، ئوللاردا!
 ئالار بلەن شادلانمن، يرلىم مېندە.
 قۇشچىلارم، چرچر كىلب ئىركەلەنە.
 گويمىنى، ئولدا ئىركەلى، ئول داسۇبە.

зелень — يەشلىچە	немного — بر ئاز
выращивать — ئوسدىر (مەك)	старайся, трудись — ترش
прокормись — توبىن	дать вкус, сделать вкусным — تەملەندىر (مەك)
садить — ئوترت (ماق)	здоровье — تازالق
редкий — سېرەك	

يەشلىچەلر ئوسدىرو.

ئولدا ھەر كىشىنىڭ، يۇرت ئارتىدا يەشلىچە باقچاسى بولا. ئاندا كەبستە،
 بەرەنگى ئوترتالار. ئاندا دا حوجا ئوزننە، غائىلەسى بلەن قش، توبىنىب چعارلىق قنا
 ئوترتا. باشقا يەشلىچەلەرنى، بو تيرەدە بىك سېرەك ئوللاردا غنا ئوترتالار.
 يەشلىچەلەرنىڭ بارسى دا بىك فايدالىق. كىشىر. شالقان، چۇگندىر، تۇرما، قىيار،
 قاباق، پامىدورلارنىڭ بارنىدان دا بر ئاز باقچاغا چەچەرگە ترئشرا كىرەك. بۇلارنىڭ
 قايسن، شول كۇيىچە ئاشارعا، قايسلارن پشئرب، قايسن ئاشقا سالرعا
 يارى. يەشلىچەلەر ئاشنى تەملەندىرە. شولاي ئوق ئالارنىڭ تازالققادا فايدالارنى كوپ؛
 ئىكەمەكنى ساقلاو غادا فايدا ئىتەلەر. شوڭا كورە يەشلىچەلەرنى كوپئرەك چەچەرگە
 ھەم تۇرلى - تۇرلىلەرنىن چەچەرگە ترئشرا كىرەك.

воспитать — تەربىيەلە (مەك)	гряда — توتىل
труд — ھزىمەت	ширина — ئىياڭ
знание — بىلم	длина — بوى
уваживать — تىرسەلە (مەك)	считай — ئىسەبلە
инструмент, орудие — قۇرال	приход — كىلر
с осени — كۇزەن	лук — سوعان

چەچۈ ماشىناسى.

چەچۈنى قول بىلەن دە ماشىنا بىلەن دە چەچەرگە مۇمكىن.

قول بىلەن چەچكەندە ئۇرلۇقنى تېگىز چەچۈۋى بىك چېتىن.

ماشىنا بىلەن چەچكەندە ئىش ئوڭايلۇق ھەم ئورگىلەرەك بولا: ماشىنا بىلەن

5 دېسەتىنە چەچىپ بولا، قول بىلەن 3 دېسەتىنەنى چەچىپ بىئىرودە ئاور؛ ماشىنا

بىلەن چەچكەندە ئۇرلۇق ئەزەرەك كېتە: دېسەتىنەگە 8 پۇت ئۇرلۇق جېتە، ئەمما

قول بىلەن چەچكەندە 12 پۇت كېرەك.

ماشىنا بىلەن چەچكەندە ئۇرلۇقلار بىر تېگىز تېرەنلىككە بىر يولى ھەم بىك

تېگىز تېشىلىپ چىعالار. ئەمما قول بىلەن چەچكەندە چەچلىگەن ئۇرلۇقلارنىڭ بىر نېچە

ئۇلۇشى يوققا چىعا. ماشىنا بىلەن چەچلىگەن ئاشلۇق ياخشىراق ئوڭا.

بىر ئۇرلۇق ئېگىنچىسىن تۇمالامى، - ھەر بىرسىنە ئوسەرگە، ئورن جېتەرەك

ھەم بىر تېگىز بولا.

چەچلىگەن رەتلەرنىڭ ئارالارنى ئېرىكتىرەرەك قالدۇرۇلغا تېشى. ئول ۋاقىت

ئاشلۇقنى بىرە تاپنامى، چوب ئولەنلەرن ئوتارغا مۇمكىن بولا.

چەچۈ ماشىناسىن ساتىپ ئالارغا بىر گىنەكشۇنك كۇچى جېتەرەك توڭل، شوڭا

كۈرە ئانى بىر نېچە كىشى بىرگە جېيىلىشىپ ئالارغا كېرەك. ئول ۋاقىتدا ئانڭ را —

جودى كىشى باشىنا بىك ئاز تۇشەچەك.

1) Об отрицательной форме деепричастия, как табыنامى, см. в § 56 пункт А. Практической грамматики.

2) Об утвердительной форме будущего времени, как تۇشەچەك, см. мам же в § 51 пункт В.

جان — душа

(مەك) ئېرىكەلەن — нежиться

نور — луч

(مەك) سېپ — распространять

گوپە — как будто

(مەك) ئېرىكەلە — нежить

سۇى — люби

سابانچى ايرى.

مايت!

بورازنا!!

تەيدە ئاتقاي، تارت سابانچى نازانا!!

باق قۇياشنى، كۈن كىچىككەن - ئوگھا، سولعا فارانما!!

جىر بىتە، كوب قالمادى،

مايت!

يال ئىتەرگە قايتايىز!

ئارما يالغاولانما تارت تىز، بىز، بىت، ئېلىنى بايتايىز...

- « قالماسن بوگىگى ئىش ئىرتەگە » - ئىمتل ئەيدە تارت!

بىزنىڭ ئىشكە بىر غەجەبلەنسەن ئەلى، ئول -

« ئىشچى قارت »،

ئىشچىلەر سىزنى ئىشلىسىز؟ - بىز سوقالاب بىتتەرەبىز،

بىز ئەزىلەنسەن ئوراقلار، بىز ئىگىلەر كىتتەرەبىز!

1) О звательной форме имен, как ئاتقاي, см. в § 14 ст. 22
Практической грамматики.

مۇمكىن — можно — возможно

چىتىن — трудно

ئوگايلى — удобный

ئورگىلى — успешный

تېرەنك — глубина

بىر بولى — за раз

ئىسما — но

ئۇلىش — часть, доля

يوققا — зря — напрасно

ئوگ (ماق) — уродиться

زاغۇلما (ماق) — заглушить (закутать)

قالدىرل — будь оставлен

تابتا — топчи

چوب — сорный (сор)

ئوت (ماق) — полоть

سات — продай

كۈچ — сила

جىتەرلك — достаточный

تۇش — падай

ئول، ئۇرلقلار بىر تىگىز چەچلىس ئۈچن، قولن بىك تىگىز يۇرتە. بىر ئورنعا ئەزىرەك تۇشكەن كېك بولسا، ئاندا ئاغى سىبە. ئىگىنچى شولاي چەچە - چەچە جىرنىڭ ئىگىنچى باشىنا بارىچقىنى. ئاغى، بوباشقا كىلدى. توبالدا ئۇرلقلق بىتكەچ، ئول قابىقىدان ئۇرلقلق ئالب ئانى ئاغى، توتردى. شول رەوشلىق يۇرى تۇرعاچ بۇن ئۇرلقلق چەچىبتردى. شوندىن، سۇلك، ئارباستىداغى تىماسن جىرگە تۇش - ئىر ئان جىكىنى مەم جىرنى تىمالى باشلادى. ئول جىرنى بىك ياخشى تىمالادى. فانتارلار بىدى. ئۇرلقلار توفراققا بىك نىقى كومىلدىلەر. شوندىن، سۇلك، ئول ئان ئارباستىدا جىكىنى دە تىچلاىب، قايتىب كىندى.

1) Об именах прилагательных превосходной степени, как قار - قار، смотреть в § 27 пункт 4. Практической грамматики.

2) О вспомогательном глаголе ئۇر، с предстоящим деепричастием см. там же в § 58 пункт 3.

3) О форме деепричастия, как چەچە - چەچە بارا، см. там же в § 56 пункт А.

4) О вспомогательном глаголе جىيەر см. там же в § 58 пункт 3.

5) Об словообразовательной приставке و، как چەچو، см. там же в § 15 пункт 1-й

سابانچى — пахарь
بىر — песня
تارت — тяни, вези
باقى — смотри
كىچىكەك — вечереть (опоздать)
ئوڭ — правый
سول — левый
قاران — оглядывайся
قال (ماق) — остаться
يال ئىتەرگە -- отдохнуть
ئارنى — уставай

يالغاولان — левись
ئىل — страна, общество
بايت — обогащай
ئىمىل — стремись
عەجەبلەن — удивляйся
سوقالا (ماق) — пахать
ئىتر — кончай
ئوراق — серп
ئىگىن — хлеба
كىتر — привеси

ماي ئايندا.

ماي ئاينىڭ باشىدا ئاغاچ، ئولەن ئويانا؛
 ئاغى بەر ئاتىدان بۇتن دۇنيا قووانا
 ئاغاچ، ئولەن ئوڭگەرە - يەشل كىيىم كىيىنە؛
 قار ئرنىڭ جىرلەردە سارى چەچەك كورنە.
 كوگەرچىلەر گۇرلىلەر، كوبەلەكلەر ئوينىلار.
 تورعايلاردا ھاۋادا، چىغىرداش بىرلىلار.
 كىچىكى سالقىن تۇشكەچدەن، ساندوغاچلار سايرىلار،
 كوب كىشلەر ئالارنى كوڭل سالىب نىڭلىلار.

نا (во время) -- ئۈستىدە

поле — قر

будь вспахан — سۇرل

совершенно черный — قاپ-قارا

остановись — توقنا

скоро — تىز

распрягай — نووار

путай (лошадь) — تشا

лукошка — توبال

мешок — قاپچىق

высынай — بوشات

грудь — كوكرەك

бери горетями — ئوچلا

размахивай — سلتەب جيبەر

ровно — بر تىگىز

заставь ходить (води) — يۇرت

место — ئورن

мало — ئەز

сыпать (مەك) — سىب

таким образом — شول رەۋشلى

запрягай — جىك

борони -- ترمالا

крепкий — نىق

засыпайся (заройся) — كومل

успокойся — تنچلان

چەچو ئۈستىدە.

بۇتن قر ساپان بلەن سۇرئەت بىدئى. ئول ئىنەئى قاپ - قارا توفراق بولب تۇرا.
 سۇرلگەن بر جىرنىڭ باشىدا بر ئاربالى كىشى كىلىب توقتادى. ئول تىز گە ئاتىن
 نوۋاردى ھەم ئانئى تشاب ئولەن ئۈستىدە جىبەدرى. ئوزى توبالعا قاپچىقدان ئۇرلىق بوشا
 تىنى ھەم ئانئى كوكرە گىنە ئاسب سۇرلگەن جىرنىڭ بىر باشىدا باردى. مەن ئول
 توبالدىن ئۇرلىقنى ئوچلاپ ئالادا، قولن سلتەب چەچب جىبەرە.

ئۇلىچ — великий
 قزق — интересный
 يىملىق — красивый
 قايتىرىپ يىملىق — побороть
 كۈلىشىپ — смеялся
 يىيىپ — поплясывал
 تىزلىشىپ — гуськом
 چېتىدە — в стороне
 قۇر — устраивай

ئىرىكن — просторный, свободный
 تىك — лишь
 كېچىن — вечером
 قۇرساق ئاچقاچ — когда проголодались
 ئوزغان — опередивший (пришедший первым)
 تاقى — привязи (прицепы)

سابان، تويى.

سابان، تويى بولا بۇلىندا،
 ئەي ئوينارىز سابان تويىندا.
 بار كىشىدە كىيىنىپ چىعار،
 بىرسىن بىرسى قايتىرىپ يىعار.
 ئوزۇنшалар باردا كۈلىشىپ.
 ئەي كىيلەر ئالار تىزلىشىپ.
 قزق - قزق، ئوين قۇرايز،
 ئىرىكن فردا گۈرلىپ تۇرايز.
 ئوينى - ئوينى ئىنىدى پىك ئارتقاچ،
 ئوزغان ئانقا ياولقنى ئافقاچ.

ئۇلى بەيرىم كوڭللى كۈن جىتىدى:
 چىعار بىزدا بىزدە، شول بولغا،
 قزق بولا ئاندا، يىملىق بولا،
 يارىنшалар شوندا كۈرەشچىلەر،
 سىكىرىشىپ، تاعى يۈگىرىشىپ،
 ئاتلار كىتە يىيىپ چابىشغا،
 بىر چېتىدە، بەك بىزدە، جىيىلىشىپ،
 سىكىرەيز، تىزلىپ يۈگىرەيز،
 قايتاپ تىك كېچىن قۇرساق ئاچقاچ،
 چابىشغا كىتكەن ئانلار قايتقاچ،

ئىچاق — дерево
 ئولەن — трава
 ئويان — проснись
 دۇنيا — мир (свет)
 قووان — радуйся
 ئوڭگىر — изменяйся
 كىيىم — одежда
 سارى — желтый
 كورن — виднейся (покажись)
 كوگەرچىن — голубь
 گۈرلە — воркуй

كوبەلك — бабочка
 تورعاى — жаворонок
 چىگىرداش — звеней взаимно
 پىرلا — пой
 سالقىن — холод
 تۇش — спустился
 ساندوёгаچ — соловей
 سايرا — пой (птичка)
 كوڭل سالىب — сердечно
 ئىخلا — слушай

ئابزىنىڭ موبىنىغا كىتىۋېرىپ ئىلىنى. يىكتلەر بارىدا بىردەن: رەھمەت جىڭگى، رەھمەت! كىچى يەشەن ئوك ئوزگىنىڭ كىلىن، بولۇرگىنى ئىسەن چىمارماعانىڭ!» دېدىلەر.

شول ۋاقىتتا ئۇيەن قولۇغا ئەچىگەن بالىنى، سىراپى تۇتقان تۇخفەت ئابزى چىقىدى، ئول قولۇداغى يامپىغان ئىمىمى ئابزىغا تۇتۇلدى. ئىمىمى ئابزى چىراپىلارنى سىتەپ بىر ئاز ئۇچىدى، قالغان بىزنىڭ كىچىگىنە ئابزىغا بىردىن. شولاي ئىتەپ بارىشىدا بىر قات ئىچ چىقىلار. تۇخفەت ئابزىدا، ئۇزۇن، قولغا ئالەب ئىمىمى ئابزى موبىنىداغى سۇلگىنىنى، شونىڭ باشىغا بەيلەدى. شونىدا، سۇلگى قۇلغانى ئىك باشىغا كۆتۈرۈپ ئالدىن چىقىدى. ئاندا ئارتىدا چىقىرىشىپ رەھمەتلەر ئىتەپ باشقا يىكتلەردە چىقىلار.

II

شولاي بىرنىچە ئورماننى يۇرگەچ، ھەممەسىدە بىرەر سۇلگىنىنى بىللەرنىنە بەيلەپ ۋەلا تۇتىدىغان كىچى ئابزىغا سۇلگىنىنى قۇلغانى، تۇتۇلۇپ گارمون ئويناپ قاراۋول ئۇيى قارىتىدىغان چىرەملىككە كىتىدىلەر.

ئىرتەگىن بالالار «قارغا بۇتقاسى» پىشىرگە يۇمۇرغا، يارما، ماي، سۇت، جىيىپ يۇرتىدىلەر. ئالار بۇلارنى ئورمان بويىداغى چىرەملىككە ئالەب بارىدىلاردا پىشىرۈپ ئاشادىلار. قوناقلار كىلوگە ھەممە كىشى سىرا پىشىرگەن ياكى بال قوبىغان، ھەممە كىشى ئۇيەرن جىيىشىدىغان. سابان، تويى كۈننى ھەممە كىشى ئىرتە ئوك تۇرغان قارىلاردان ئالەب ئايغىغا يۇرى باشلاغان بالالارغا چاقلى ھەممەسىدە كىيىنگەنلەر بۇتن كىشى بۇلغا، جىيىلىنى. شوندا يۇگۇرش، ئات چابىشرو، كۇرەش ھەم باشقا ئۇيىلار بولىنى. خالى كىچى كەنە تارالىنى، سابان، تويى بىك كوكۇللى ئوتىنى.

В Ы В О Д Ы.

В качестве обстоятельственных слов могут употребляться наречия, деепричастия и имена. Последние в таком случае появляются или без приставок (в значении местного падежа, а также в значении наречия) или с приставками направительного (дательного), винительного, местного и исходного падежей, или, наконец, с послелогоми. Обстоятельственные слова, выраженные именами с падежными приставками, иногда бывают очень близки по смыслу к дополнениям. Примеры: ... ئىرتەگىن بالالار.

بىيىل، — нынче (в этом году)
يەشلەر — молодежь
يەش كىيلىن — молодушка
يالوق — платок
سۈلكىي — полотенце
كەلەش — жена
بۇركەن — накройся
ئەززلە — приготовь
غەيب ئىتمە — извини (не осуди)
مويىن — шея
ئىل — повесть
يىگىت — джигит (молодец,
юноша)
كچى يەشдەن ئوك — с малых
же лет
ئىس — память
ئەچكەن — кислый (киснувший)
بال — мед
سرا — пиво

قۇلعا — шест
سۇرا، — спроси — проси
بەيلە — привяжи
ئىياڭ — плечо

II

غەمەسىدە — все
بىيل — поясница
قاراول ئۇيى ئارتىداغى — нахо-
дящийся за караулкой
چىرمەك — лужайка
ئىرتە كىس — утром
قارغا بۇتقاسى — воронья каша
جىبىشدر — уברי
كىيىن — наряжайся (одевайся)
بۇلىن — луг
بег — бег (бег пешком)
ئات چابدۇرو — конские скачки
(бега)
كۆرەش — борьба
ئويىن — игра
حالىق — народ
تارال — расходись

سابان تويىندا.

I

جۇمعاдан، سۆزك، سابان، تويى ياسارغا ئويلايدىلار. شوڭا كورە، بىيىل كورەسى
يەشلەر ئورام بوينچا گارمون بلەن بۇرى باشلادىلار. ئالار يەش كىيىنلەردەن
يالوق، سۈلكىي مەم تاستىمال جىيالار ئىدى. بىزنىڭ كچكەنە ئابىدا ئالار بلەن
بۇررگە چقىدى. ئىياڭ ئلك ئالار بىكقول بابايلار ئورامىنا كىتىدىلەر. ئاندا
باشلاب حىسەت كىلىننە كىدىلەر. ئالار بلەن بىز-بالالاردا كىدىك. ئىشك
ئالدىلارنى يىگىتلەر تولعاننى كورگەچ، نۇھفەت ئابىزنىڭ كەلەشى (بىكەچى) ئەسما
ئاپا قزچاغىدا ئەززلەب قويغان، زور سۈلكىس گارمون ئويىنى، تۇرغان ئىمامى

ياز كۈنى.

قۇيما بويلارىدا ھەتتە كېك يۇمشاق ھەم يەشل ئولەنلەر كورنىگەلى باشلاندىلار. ئاغاچلار ئەلى يالانغاچ، لەكىن ئىيندى ئالارنىڭ بۇرۇنلەرى بورتە باشلانغان. ئالار تىز كۈندەن يەشل يافراقلار ياراچاقلار ھەم بۇتن ھوانى، خوش ئىسلەرى بىلەن توتىراچاقلار.

ئەلى ئاندا - مۇندا، ئىگىرەككە تىرەن چۇقرلاردا ھەم قاراڭغى ئورمان ئېلەرىندە باچىراق كورنىگەلى. ئول ئاراسىنداغى يوللارنى سۇ يوغان. ئانلار ئوزلى باقققا باتىب يۇرىلەر. ئول ئچىندە قۇياش قىارى تۇرغان ئورنلاردا مالايلا قوزنا ئوينىلار. ئالار يۇمىرقادان چىققان قارعا بالالارنى كېك قىچقىرۇشلار، گۇرلەشلەر. ئالارغا ھەزر بېك كۆڭلى.

كرەستىيەنلەر بۇتن كۈن يۇرتدا ئىشلىلەر؛ ئالار ئاربا، سوقا تۇزەتلەر، ياكى پاڭالارن ياسىلار. جىر بر ناز كىبىشرگەچ قوشلەرى باشلانچاق. كىرەستىيەنلەر ساپان ئاشلىق چەچەرگە تۇتتىناچاقلار.

بۇز ھەم قار ئىرىدى، سولار يۇگىردى.

يىلاب يىلعالار، يەشلەر توگلىدى.

كۈنلەر ئۇزايما، تۇنلەر قىسقارما،

بو قايسى ۋاقت؟ جە، ئەيتىب قارا.

Если подлежащее во множественном числе, 3-го лица то сказуемое может быть и во множественном и в единственном числе; только в тех случаях, когда подлежащее выражено личными местоимениями 1-го и 2-го лица множественного числа (بىز و سىز), сказуемое непременно должно быть во множественном числе; например, بىز قازانغا كىتىمىز = мы едем в Казань; سىز قازانغا كىتىسىز = вы едете в Казань; يەشلەر توگلىدى = слезы пролились (пролились) или можно говорить: يەشلەر توگلىدىلەر = слезы пролились.

I

سابان تويى — народный праздник в честь весеннего посева
 ئوز (باق) — проходить (время)
 شوڭا كوره — по этому

توتدۇر — подай (заставь, проси держать)

چراي — лицо

ست (ماق) — сморщать

بر قات — один раз

ئۇزۇن — длинный, долгий

دەتدەن 28 كۇندەن، 4 نىچى، يىلىنى 29 كۇندەن كېلە. فيۇرال ئايى 29 كۇندەن
كېلگەن، يىلىنى كەببە يىلى (ۋىساكوسنى يىلى) دېلەر.

ئايدا دورت ئاتنا بولا. ئاتنادا جېدىنى كۇن. كۇنلەرنىڭ ئېسىملەرى: بەكشەنبە
خوشەنبە، سېشەنبە، چاھارشەنبە، پەنجشەنبە، جۇمعا، شىنبە
بىر كۇندە 24 سەعت؛ بىر سەعتتە 60 مىنوت؛ بىر مىنوتتا 60 سېكونت بولا.

قۇيما — забор
بويلارنىدا — около (вдоль)
حەتفە — бархат
يۇمشاق — мягкий
يەشل — зеленый
ئولەن — трава
ئەلى — пока
يالانچاق — голый
بۇرى — почка (древесн.)
بورت — рабухай
ياھراق — лист
يار — распусти
ئوتىر — наполный
تېرەن — глубокий
چۇقر — яма, ров
قارانغى — дремучий (темный)
بلچىراق — грязь
يىو (ماق) — муть
ئوزلى — вязкий
بالچىق — глина

بات — вязни
ئىچنە — внутри (в)
قارى تۇرغان — смотрящий
ئورن — место
يۇمۇرغا — яйцо
قارعا — ворона
قچقۇرش — шуми взаимно
گۇرلەش — воркуй взаимно
كېبىش — посохни
ئۇتن — примись, принимайся
ئەيتىب قارا — попробуй сказать
جە — ну-ка!
قسقار — укорачивайся
ئۇزاي — удлинйся
يەش — слезы (слеза)
يلعا — река
يۇگر — беги
ئىرى (مەك) — таять

ئىگىنچىلەر ھەئى.

ئالگەدە جىيرىنىڭ كۆپىسى ھەم ئىككى ياكى ئۈچىنى ئالپاۋنلار قولدا ئىدى. بىك كۆپ جىيرىلەرنى ماناسىرلار، تۇرلىق كەنەزىلەر بىلەن ئىدى. ئوكتەبىر رېۋالېوتسىيەسى بۇن جىيرىنى ئوز قول كۇچى بىلەن ئىشلەۋچىلەرگە بېرىگە، دىگەن لوزىنى چەردى. شونى جىير تورىداغى تۇپ زاكونلارغا ئورناشردى.

شولاي ئىنىب جىير - سو ئىگىنچىگە،
 فابرىك - زاۋود ئىشچىگە بېرىدى.

1) Слово **ئىك** ставится впереди имени прилагательного для образования превосходной степени; например, **ئىك ياكى** — самая хорошая земля=наилучшая земля.

ئىسەب — счет	يەكشەنبە — воскресенье
بولن — делись	دوشەنبە — понедельник
ئىسىم — название, имя	سەيشەنبە — вторник
ئالماش — сменяйся	چارەشەنبە — среда
بر بىرى ئارتىدان — друг за	پەنجەشەنبە — четверг
بر بىرى ئارتىدان — другом	جۇمعا — пятница
كورسەتل — будь показанным	شىنبە — суббота

واقت ئىسەبلەرى.

بر يىلدا 365 يە 366 كۇن بولا. يىل 12 ئايغا بولىنە. ئايلارنىڭ ئىسىملەرى: عىنوار، فىۋرال، مارت، ئاپرىل، ماى، ئىيون، ئىيول، ئاوغوست، سىنتەبىر، ئوكتەبىر، نويەبىر، دىكەبىر.

ھەر ئايدا يە 31 يە 30 كۇن بولا؛ 31 كۇنلىق ئايلار بىلەن 30 كۇنلىق ئايلار ئالماش بىر بىرى ئارتىدان كىلەلەر. عىنوار، مارت، ماى، ئىيول، ئاوغوست، ئوكتەبىر، دىكەبىر ئايلارنى 31 كۇندەن؛ ئاپرىل، ئىيون، سىنتەبىر، نويەبىر ئايلارنى 30 كۇندەن كىلەلەر. فىۋرال ئاينى 29 يە 28 كۇندەن كىلە؛ ئول 3 يىل بىر

بىزنىڭ ئىندىر.

بىزنىڭ يەشلەپ باقماقچى ئارتىدا، ئىندىر ئىندىر بار. ئىندىر تاباغى لاپاس ئىچىدە. لاپاسنىڭ ئۈستىدە يانلارنى دا سالام بىلەن يابلان. شوڭا كۈرە قىش كۈنى، ئىندىر تاباغىدا ئاشلىق سوققاندا قار كىرىمى، جەي كۈنى ياڭغۇر ئۈتمى: ئىشلەرگە بىك رەھەت بولا.

كېيىنلەرنى لاپاس ئەيلەنەنەنە سالغانلار. ھەزەر بىزنىڭ بىر ئارش كېيەننى. بىر سۇلۇ ئىسكىرىتى، بىر بوداي كېيەننى بار، بىز بۇلارنى باز كۈنى ساپان ئاشلىق چەچەر ئالدىدىن سوغارغا قالدردىق. كۈز كۈنى ئەتى بىلەن ئابى، ئول كېيەنلەرنىڭ ئۈستلەرنى ياڭغۇر ئۈتمەسەن ھەم قۇشلار بۇلغۇنماسن ئۈچۈن سالام بىلەن يابدنلار. لاپاس تېرەسۇنە قويغان سالاملارنى دا ياحشىلاپ ياڭغۇر ئۈتمەسەك ئىتىب قويدنلار.

1) Об употреблении причастия прош. времени в местном падеже, как „سوققاندا“, см. в § 57 пункт 15. Практ. грамматики.

2) Об образовании повелительного наклонения 3-го лица, как „ئۈتمەسەن“ см. в § 49 Практ. грамматики.

3) Последок ئۈچۈن в соединении с глаголом повелит. наклонения 3-го лица употребляется в значении русского союза „чтобы“, а предстоящее повелительн. накл. переводится на русский язык в форме глагола прошедшего времени, например: ياڭغۇر ئۈتمەسەن ئۈچۈن — чтобы не проник дождь; — чтобы проник дождь.

ئىگىنچى	=	крестьянин
ھەل	=	положение
ئىلكدە	=	раньше
ئىك	=	самый (нав)
ئالپاوت	=	помещик
بىلە	=	владей
كۈچ	=	сила
تۈب	=	основной
ئورناشدر	=	помести

يۇمۇرئى — круглый
 ئىچىندە — внутри — в
 باشاق — месиво
 بۇلعات — меси
 پىچىن — сено
 ئوتلىق — сеновал

يۇك — воз
 ياقىن — приблизительно (близко)
 پىچەنلىك — сеновал
 ئانا — называй
 تىشك — дыра
 ئولاق — колода (для меса)

بىزنىڭ ئات ئابزارى.

بىزنىڭ ئات ئابزارىمىز كىلىت ئارتىدا، ئولدا، ئۇي كېك، يىلى ھەم موک-
 لىمىنگەن. ئىدەنئى دە توشەمى دە، يۇمۇرئى ئاغاچدان جەپلىگەن. ئابزار ئىچىدە ئاتلارغا
 باشاق بۇلعاتر ئۇچىن ھەم، سۇلى بىرر ئۇچىن بر ئولاق بار؛ پىچىن سالر ئۇچىن
 ئوتلىق بار. ئاندا، ئون يۇككە ياقىن پىچىن سىيا. بىز ئانى پىچەنلىك دىيىپ ئاتىمىز.
 ئانڭ توشەمىنە پىچەنلىك دەن ئوتلىققا پىچىن تۇشۇرر ئۇچىن بر تىشك ياسالغان؛ ئول تىشككە
 ئاقتاندان قابغاچ ئشلەنگەن.

1) Слово **دەپ** причастие настоящего времени от глагола **دا** — говори, скажи, во-первых, выражает значение русского творительного падежа по вопросу „как?"; например, **كانتون دىيىپ** — эта вещь называется кантоном; **ئانا** — называется книгой и т. д.. Во-вторых, **دەپ**, употребляясь в различного рода придаточных предложениях, соответствует русским союзам что, чтобы, а также — „де, дескать"; например, **سەين كىتاب بوق دىيىپ ئەينىڭ** — ты сказал, что нет книги и т. д..

ئىندىر — гумно
 يەشلىچە — зелень
 يەشلىچە باقچاسى — огород
 ئارتىدا — за
 قش كۈنى — зимой
 ئاشلىق — зерновой хлеб
 سوق — молоти (бей)
 جەي كۈنى — летом
 ياكىر — дождь
 رەمەت — приятно

كىيەن — стог
 ئەيلەنەننە — вокруг
 ياز كۈنى — весной
 چەچ — сей
 كۈز كۈنى — осенью
 ئوت — проходи
 يۇلقى — дергай
 ئۇي — складывай кучу (оку-
 чивай)
 ئىندىر تاباغى — ток

مونچا — баня	مونچالا — мочало
يراق — далеко-ий	سابن — мыло
چاين — парься	ئوتىر — садись
كيبين — одевайся	كياڭ — широкий
لەوكە — полки в бане	سەكى — лавка — нары
چومچ — ковш	جەيل — будь настлан
سېرىكى — вефик	سۇرتىن — утирайся
سوق — холодный	سۇلكى — полотенце
تاس — таз	

بىزنىڭ مونچا.

يۇرتىمىزنىڭ قار بازى ياسالغان ياعندا، لەكىن ئاندىن بىر ئاز يراغراق، مونچاىزدا بار. مونچاىزنىڭ ئۈچ بۆلمەسى بار؛ ئالارنىڭ بىرىندە چاينىباي، ئىككىنچىدە سىندە يۈۈنباي مەم ئۈچىنچىسىدە كىيىنەيىز. چاينى بۆلمەسىدە لەوكە بار؛ لەوكە ياندىدا سولنى قازان، چومچ، چىلەك مەم سېرىكى تۇرا. يۈۈنۈ بۆلمەسىدە يىلى مەم سوق سولنى بىرەر قالايساوت، تاس، مونچالا مەم سابىن بولا. ئىستىنا بويىدا، ئوتتۇرى بويى ئۈچ كىياڭ گە بىر سەككىسىدە بار. كىيىن بۆلمەسىدە ئىككىمىيەلەر تۇرا؛ ئالار ئۈستىدە ئاق جەيەلەر جەيلىگەن؛ ئىستىناسىداغى چۈيلەرگە سۇرتىن ئۈچ سۇلكىلەر ئىلگەن.

1) О приставке сравнительной степени прилагательных. راق — رە، как „ براغراق“، см. в § 27 Практической грамматики.

2) Об образовании глаголов страдательного залога, как „ سالىغان“ и „ جەيلىگەن“، см. там же в § 45 пункт 1-й.

3) Образовании глаголов возвратного залога, как „ يۈۈن“، см. там же в § 45 пункт 2.

Устные и письменные упражнения:

1) Опишите устно или письменно городскую баню.

بۇنىڭ كىلىمات.

ئۇيغۇر بىلەن رەتدەن كىلىماتىمىزدا بار. كىلىماتىمىزنىڭ تۈشەنچىسى دە ئىپادىلەنمەكتە. بار. كىلىماتنىڭ ئىككى ئىستېناسى. بويىنا بورالار ئىشلەنگەن. ئۇچى ئىستېناسى بويىدا كىسەمەكلەر، ئالابلار، ئەرچەلەر تۇرا. بورالار بىرىچە بولمەلەرگە بولمەنلەر؛ ئول بولمەلەرنىڭ بىرىنى ئۇرلىققا دىگەن بۇراينى. ئىككىنچىسى قارا بۇداينى ئۇچىنىسىنى سۇلىنى. دورىنىسىنى ئارىيانى سالىب قويايى. ئۇچىنى ئىستېناسى بويىداغى سولتارغا كىلىمات ھەم جىتىن ئۇرلىقلارنى ھەم تۇرلى ئۇنلار توتىرايى؛ ئالارغا سىمىغان ئۇنلار. رىزىنى قاپچىقلارغا سالىب ئىپادىگە قويايى.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 2-го лица ед. числа.

ئوتكەن — прошедший	قالدىر — оставь	بۇز — лед
بوي — длина	توبسا — шарнир	قايماق — сметана
ئىك — ширина	ئوتورت — посади	ئىمچاك — творог
تىرەنلىك — глубина	قابچاق — крышка	ئاشاملىق — съедобные
چۇقر — яма	ئىپىل — нынче	ئىچملىك — питье
قازنى — рой	قار — снег	ساقلان — хранись
چاماسىندا — около		

بۇنىڭ قار بازى.

ئوتكەن يىلدا بۇ كىلىماتىمىز بىلەن رەتدەن قار بازىدا سالىق. ئىك بۇ ئاندا بويى ھەم ئىككى دورى ئارشىلىنى ھەم تىرەنلىكى بۇ ساۋىلىنى چۇقر قازىلىق. شوندىن سۇلك، ئول چۇقرغا بۇرا بورادى؛ ئول بورانىڭ ئۈستىن سايلىق بىلەن يابلىق؛ بازغا تۇشۇپ بۇرر ئۇچى ئىككى ھەم بويى ئارشىن يارم چاماسىندا بۇ تىشكە قالىدردى؛ ئول تىشكە توبساغا، ئوتورتىب قابچاق ياسادى. ئىپىل بۇ قار بازىغا قاردا، بۇزدا سالىق. ھەزىر بۇنىڭ قار بازىمىزدا سۇت، ماي، قايماق، ئىمچاك، كىك ئاشاملىق ھەم ئىچملىكلەرنى بىك ياشى ساقلانلار.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 3-го лица ед. числа.

بىزنىڭ لاپاس.

بىزنىڭ يۇرتىڭ، ئوڭ باغدا كەت بىلەن رەتدە لاپاسىمىز بار. لاپاسىمىزنىڭ تۈبەسى ئېككى قىيىقلى مەم سالام بىلەن يابلغان. ئانڭ تۈشەمچە ئىدەنچە يوق. تۈشەمچە ئورنىغا سېرەك كەنە ئېتىپ ژېردالار تىزلىگەن. شول ژېردالار ئۈستىگە چالغى. قول تىزىمى مەم سەنەك كېك قۇراللار قويىمىز.

بىزنىڭ لاپاسدا بىر ترانتاس، بىر كۆلتە ئارىلىقى، بىر ئورەچەلى چانا، بىر ئوتۇن چاناسى، بىر سابان، بىر سوقا، بىر جىر تىزىمى تۇرا. ئىستىنادىمىز چۈيلىگە قاتىنلار ئىشلىيەلەر، ئىگەرچاقىلار، دوعالار، چىقىنلار ئېلىپ قويىمىز. شولاي ئوق ئاندا ساقلىق ئۈچۈن ئەزىزلىگەن قاتىم باولارنى، چۈيلىدىكى باولارنى، ئارقاق، تۈشەك، دىلېگە يۈگەن، تەژى مەم ئارقاق كېك ئىزىروپىلاردا ئېلىنىپ تۇرا.

بىزنىڭ لاپاسىمىز بارمى؟

ئاندا نەرسەلەر ئىكەن تۇرا؟

1) Об употреблении причастия прош. времени, как «يابىلعان» в значении глаголов из 'явит. наклонения прош. врем. неопределенной формы см. в § 51 пункт Б Практ. грамматики.

2) О значении слова «سېرەك كەنە» или «عناقنا كەنە», см. там же в § 64.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 1-го лица ед. числа.

ئوقۇغان ئېلى ئوزار، ئوقۇغان ئېلى ئوزار.

ئاتقان ئوق كېرىنى قايتىماس. چەچمەگەن ئاشلىق ئۈسەمس.

بوينا — вдоль (по)	بولم — отделение	كىندىر — конопля
ئىشلەن — будь сделан	بولن — будь разделен	جېتىن — лен
بوينا — вдоль (при)	ئۇرلىق — семя	ئۇن — мука
ئالاب — короб (продолговатый, лубочный для хлеба)	قارا بۇداي — греча	سى — вмещайся
ئەرجە — ящик	سۈلى — овес	قاپچىق — мешок
	ئارپا — ячмень	

بىزنىڭ ئىش بولمەسى.

كۈندىن بىز ئۆتۈپ بېرىشقا بىزىمىز دە ئۈيدە تۇرا ئالمىمىز، بارىمىزدا تىشدا ئىشلىيىمىز، ئە بالالار مەكتەپكە ئوقۇغا يۈرىلەر. كىچى بىلەن ئىندى بارىمىزدا ئۈيگە قايتىمىز ھەم ئىش بولمەستىمەن جىيىنلار. خاتىنىلەر ئاشخانىدا كىچىكى ئاش ئەزىلەر؛ ئاشدان «سۇڭ ئالارنىڭ قايبىرلەرى يىب ئىلى قايبىرلەرى كۆلمەك - ئىشان تىگە، قايبىرلەرى ئۈي - بىيەلەي بەيلى، قايبىرلەرى كىندىر سوعا، بىز، ئىرلەر، يە باۋىشەبىز، يە چابانا يامىمىز، يە ئايلىق كىيىملىرى يامىمىز، يە ئىزىروى تۈزەتەبىز. بالالار كىتاب ئوقۇلار، يە ئوينىلار.

سەھەت ئونلارغا چاقلى ئىشلىيىمىز دە يۇقلارغا ياتىمىز.
كىچى بىلەن سىز نىلەر ئىشلىيىمىز؟
يۇقلارغا نىچە سەھەتتە ياتىمىز؟
نىچە سەھەتتە يۇقىدىغان تۇراسىز؟

- 1) О словообразовательной приставке كى - ئىلى يىلى - كىنى
как в слове «كىچىكى»، см. в § 26 стр. 48 Практ. грамматики.
2) О вспомогательном глаголе ئال как в выражении «تۇرا ئالمىمىز»
см. там же в § 58 пункт 3.

Устные и письменные упражнения:

- 1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью, заменив в ней 1-е лицо 3-м, а 3-е лицо 1-м лицом мн. числа.

لاپاس — лабаз (навес)
ئوڭ — правый
ياتى — сторона
رەتەن — рядом
قىيىق — скат
سىرەك — редко - ий
تزل — будь постав-
лен рядами (нави-
зывается).
كۈلتە — сноп

كۈلتە ئارباشى — телега
ئورەچە — кресло (у
саней)
چانا — ئورەچەلى چانا
— сани
ئوتىن — дрова
سابان — плуг
چۈى — клин
ئىكچىق — седелка
چېرىق — вбуг
ئىل — повесь

ساقلىق — запас (за-
пасный)
قامت باۋى — тужи
چۈيلىدىك — супонь
ئارقالىق — черезсе-
дельник
ئوشلىك — подбрюш-
ник
دېلىنگە — вожжи
يۈگەن — узда
ئۇقنا — недоуздок

بىزنىڭ يۇقى بىر بولمىسى.

بىزنىڭ يۇقى بىر بولمىسىدە بار، لەكىن ئۇل بىك كىچىككەنە؛ شوڭا كورە ئاندا ئەتى بىلەن ئەتى ھەم بىر كىچىككەنە ئىنىبىزگە يۇقىلى. بىز بولمىلەر ئىنىبىزدا ئاشا بولمىسىدە ئىدىدە يۇقىلىمىز.

بىزنىڭ يۇقى بولمىسىدە ئىككى كىشىنىڭ زور بىر ئاچ كاراۋات، بىر بالالار كاراۋاتنى تۇرا.

بىر كاراۋاتلارنىڭ ئۈستىدە سالامدان ياسالغان ماتراسلار، ئالار ئۈستىدە ئاق چەيمەلەر، ئاق تىلى مىندەرلەر، ياستىقلار بار، بۇلاردان باشقا تاغى بىر كاموت، ئاننىڭ ئۈستىدە بىر كۆزگى، ئاننىڭ ياندا چەچ تارغى بار. كاراۋات باشىدا بىر پۇچىمدا توڭمەك ئۈستەل، ئاننىڭ ياندا ئىككى ئورنىدا بار.

بىزنىڭ ئىنىمىز يۇقى بولمىسىدە بارمى؟

يۇقى بولمىسىدە نىندى ئۇ جىھازلار ئىنىمىز بار؟

يۇقى بولمىسىدە نىندى ئۇ جىھازلار ئىنىمىز بولما؟

1) Об словообразовательной приставке -لق-, как в слове "كىشىلىك", см. в § 26 пункт 6 Практ. грамматики.

2) О союзах "لەكىن" и "شوڭا كورە" см. Там же в § 66.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 3-го лица мн. числа.

كۈندىز — днем	بەيلە — вляжи
ئىشدا — вне дома	كىنىدىر — холст
كىچ بىلەن — вечером	سوق — тка
كىچىكىنى — вечерний	يە — или
ئىرلە — пряди	ئىشى — вей (веревку)
كولمەك — рубаха	چاپانا — лапти
ئىك — шей	كىيىم — одежда (обувь)
ئۇقى — чулки	ياما — чини
بىيىلەي — варежки	تۈزەت — исправляй

بىزنىڭ ئاشاۋ بولمەسى.

بىزنىڭ ئاشاۋ بولمەسىدە بىر ئۇستىل، ئىككى ئىسكەمبىيە، دورت ئوردىق، بىر كەنەفى ھەم بىر كۇزگى بار. ھەر بىر تەرەزە تۈبىدە ئىككىشەر گۈل چولمە گى تۇرا؛ ھەر بىر تەرەزە گە پەردە قۇرلغان. بىز بارئىزدا ئېرتە بلەن سەھەت جىدئە يۇقىندان تۇرابىزدا ئاشخانغا چىب يۈۈننايز. ئاندىن سوڭ ئاياقلارنىزغا ھەم ئۈست باشلا- رنىزغا كىيىنىپ ئاشاۋ بولمەسىدە كرەبىز.

ئاشاۋ بولمەسىنىڭ ئۈستەلىدە ئەنى قايناعان ساماۋارنى كىتىپ قويا. ئۈستەلدە بىر پاتموسدا ساماۋار، ئىككى پاتموسدا چىنچاقلار، ئىستاكانلار، سۇت ساۋتى، شېكەر ساۋتى تۇرا.

سزنىڭ نىندى ئۇي جىھازلارنىز بار؟
ئەن نىندى ئۇي جىھازلارنى بىلىسز

1) Об употреблении деепричастия наст. времени положительной формы, как „چەب“, см. в § 56 пункт А Практической грамматики.

2) Об употреблении деепричастия наст. врем. положит. ф-ры в составе сложного глагола, как „كىتىپ قويا“, см. там же в § 56.

3) Об употреблении причастия будущего времени в на- правительном падеже в значении русского неопределенного на- блонения, как „ئاشارعا“, см. там же § 57 пункт 11.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно данную статью от имени 2-го лица множественного числа.

نو — لەكىن
پۆتومۇ — شوڭا كورە
ناد (на) — ئۈستىدە
بەلئىي — ئاق
پروستыня — جەيپە
наволочка — تاش

подушка — مەندەر
перина — ياستىق
волосы — چەچ
гребенка — تاراق
круглый — توڭرەك
отдельный — ئايىرم

ئاشخانا.

ئەنى ئاشخانادا ئاش ئىزلى. ئول ئاندا بەرەنگى شورپىسى، ئىت شورپىسى، ياكى كەستە ئاشنى پىشۇرە. ژاركوى ئاباسىدا ئىت ياكى بالق قىزىرا، ئابادا بۆككەن ياكى پەرمەچ پىشۇرە.

بۇنىڭ ئاشخاناڭ شورلىگىدە گرافىن، ئىتاكەن، چىنايق، چەينەك، ساماوار، كرورۇكا، كەچىرول، چولمەك، كوكشىن، كىلى، سۇت ساۋىتى، تۇز ساۋىتى، بۇرچ ساۋىتى، ئابا، ئاغاچ ئاباق، تاش ئاباق، مېسكى، تىرەن تەرىلكە، ساي تەرىلكە، بامايىق كېك ساۋت - ساپالار ھەم قاشق، چەنچىكى، پىچاق تۇرا. ئاندىن باشقا ئاغن بۇنىڭ ئاشخانادا، سو كېسەگى، چىلەكلەر، كر قازانى، لەگەن، كېسە ئاغاچ، ئوحوات، قىقچ، ئاباغاچ، پومالا كېك ئەيىرلەردە بار.

سۇ نېنىدى ئاشخانا ساۋىتلىرى بىلىسۇ؟

نېنىدى ئاشلارنى نەرسە بىلەن ئاشىلار؟

نېنىدى ئېملىكلەرنى نەرسە بىلەن ئېچىلەر؟

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно или изложить письменно эту статью от имени говорящего (1-го лица ед. ч.).

При нескольких подлежащих в одном предложении общее глагольное сказуемое может употребляться и в единственном и во множественном числе. При чем в лице оно согласуется с последним подлежащим: например, پىچاق تۇرا.

گۈل — цветы (домашние)

پەردە — занавеска

قۇرل — будь занавешан

يوون — мойся

قاينا — кипи

كىتىر — привнеси

ئىكەمەك — хлеб

كۈمەچ — белый хлеб

كىس — режь

قوبىل — будь поставлен

ماي — масло

بۇمرقا — яйцо

ئۇي جىھازى — домашняя
обстановка

دى — говори

1) О послелого „چاقلى“ смотри стр. 41 Практической грамматики.

2) О вспомогательном глаголе „ئيدى“ см. там же в § 58 пункт 1-й.

3) О винительном падеже притяжательных существительных как „جىرن“ и „ئورمانن“ см. там же в § 20 стр. 37.

4) О словообразовательной приставке „لى“ см. там же § 26 стр. 47.

5) Об образовании причастия прошедшего времени, как „قالعان“, см. там же в § 55 пункт Б.

6) Об образовании числительных разделительных, как „ئىكىنشىر“ см. там же в § 40.

7) Колич. числительные с приставкой „سى“ употребляются в значении „столько-то из них“, а порядковые — „такой-то из них“; напр. بوسى — один из них, بونچىسى — первый из них.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать устно данную статью, заменив 1-ое лицо 3-м лицом множ. числа.

2) Изложить ее письменно, заменив 1-ое лицо 3-м лицом множ. числа.

تابشماق: ئاچ توگل — يافراقلى، تون توگل — تگلگن (كىتاب).
ئىكىنسى تورا، ئىكىنسى يانا، بىشچىسى يۇرتتە، ئالتىنچىسى بۇرى،
جىدەنچىسى بىراى. (ئىشك).

Примечание: Часть сложного сказуемого, выраженная чистым глаголом не согласуется с подлежащим ни в падеже, ни в лице; вторая же часть выраженная вспомогательным глаголом, с ним согласуется; например: $\text{بىز كىلە ئىدك} = \text{мы шли}$ $\text{مىز ئىدىگىز} = \text{вы кушали}$.

ئاشخانا — кухня	شورلك — полка	يامىياق — полоска- тельница
ئەززلە — готовь	چىناياق — чашка	قاشق — ложка
چولمىدك — горшок	كىلى — ступа	باشقا — кроме
بەرەنگى — картофель	سۇت — молоко	ئان — еще
شورپا — суп	ساوت — посуда	كىسىمىدك — кадка
ئىت — мясо	ئۇز — соль	كر — белье
پشر — вари	بۇرچ — перец	لەگن — лохань
تاباق — большая чашка	ئاچ — дерево (де- ревянный)	كىسەوئاچى — кочерга
قزدر — жарь	ناش — камень	فسقچ — щипцы
تابا — сковорода	تىرەن — глубокий - ая - ое - ие	تاباچ — сковородник
بۇكمەن — пирог	ساى — мелкий	ئەبىر — вещь
		كېك — как

1) Об образовании местного падежа имен с притяжательными приставками, как «ئورتاسىندا», «ئۇستىدا», «يانىدا», и об их значении см. в 43 стр. Практической грамматики.

2) Об образовании направительного (дательного) падежа имен, как «باشىغا», см. там же в § 20 стр. 37.

3) О послелого «ئۈچىن» см. там же в § 22 стр. 40.

Устные и письменные упражнения:

1) Рассказать эту статью с заменой 1-го лица 2-м.

2) Изложить письменно эту статью, заменив 1-ое лицо 2-м.

چاقلى — до	(موكلمىك) — каната- твить мхом	بويات — заставь красить
ئىسكى — ветхий	توبه — крыша (вер- шина)	توشم — потолок
ئىدى — был-а-о	ياب — край	توفراق — земля (мелкая)
ئالپاوت — помещик	قالعان — оставшийся	ئىدىن — пол
جىر — земля	ياسات — заставь сделать	قالن — толстый
ئورمان — лес	قابقاچ — ставни — крышка	سايعاق — половица
شول — тот	قوى — ставь	جەيدىر — заставь стирать
بورەنە — бревно	بوياء — краска	يۇقى — сон
كيس — рубли		
بۇچماق — угол		
سال — строй		

بىزنىڭ ئۇي.

ريۋاليونىسىبەگە چاقلى بىزنىڭ ئۇي بىك ئىسكى ئىدى. ريۋاليونىسىبەدەن، سۇڭ بىزنىڭ ئالعا ئالپاوتنىڭ جىرن مەم ئورمانن بىردىلەر. بىز شول ئورماندىن بورەنلەر كىدىك. شول بورەنلەردەن بىش بۇچماقلى ئۇي سالىق. بورەنە ئارالارن موكلەك. توبىسن ئاقتا بلەن يابىق. ئۇيىزنىڭ بىر ئىستىياسىغا ئىشك تىشك. قالعان ئۇچ ئىستىناسىغا ئىكشەر تەرەزە ياساتىق؛ مەر تەرەزەگە قابقاچ قويدىق مەم ئالارنى تۇرلى بوياء بلەن بوياندىق. توشمىنە توفراق سالىق. ئىدىنەن قالن سايعاقلاردان جەيدىك. ئۇيىزنىڭ ئۇچ بولمىسى بار؛ بىرسى ئىش بولمىسى، ئىككىنچىسى - يۇقلاو بولمىسى، ئۈچىنچىسى - ئاشاو بولمىسى.

Образцы для устного и письменного упражнения:

- (1) ئۇيرتەگە ، ئول مەكتەپكە كىلرە ، كلوبقا كىلمەمە .
-- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (2) ئۇيرتەگە مېن مەكتەپكە كىلرەم ، كلوبقا كىلمەمە .
-- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (3) ئۇيرتەگە سېن مەكتەپكە كىلرسىڭ . كلوبقا كىلمەسسەڭ .
-- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (4) ئۇيرتەگە بىز مەكتەپكە كىلرېز ، كلوبقا كىلمەبىز .
-- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (5) ئۇيرتەگە سىز مەكتەپكە كىلرسىز ، كلوبقا كىلمەسسىز .
-- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .
- (6) ئۇيرتەگە ئالار مەكتەپكە كىلرلەر ، كلوبقا كىلمەسلەر .
-- ئورمان -- بار -- ، قر -- بار -- .

Когда не имеется сомнения в сбыточности события в будущем, то вместо будущего времени часто употребляется настоящее время; например, *بىز ئۇيرتەگە قازانما بارابىز* = мы завтра едем в Казань.

بۇرت — двор	ئورئاسندا — среди	بىيىك — высокий
ئۇچىن — для	(в середине)	باغانا — столб
كلت — клеть	قۇبى — колодец	بركئتل — прикреп-
ئامبار — амбар	ئۇستىندە — над	ляйся
ساراي — сарай	بورا — сруб (сруби)	يانندا — около (при)
قار بازى — погреб	چىلەك — ведро	حەيوان — животные
ئات ئابزارى — ко-	باو — веревка	ئىچرت — напиток
нюшня	سېرتمە — журавль	ئولاق — колода
سىبىرئابزارى — хлев	(колодезный)	
كېك — как	بەيلەن — будь при-	
قارالتى — строение	вязан	

بىزنىڭ يۇرت (ئىشك ئالدى)

بىزنىڭ يۇرتىدا بىرئۇي ، كالت ، ئامبار ، ساراي ، قار بازى ، ئات ئابزارى مەم ، سىبىر ئابزارى بار . يۇرتىبىزنىڭ ئورئاسندا قۇبىبىزدا بار . قۇبىبىزنىڭ ئۇستىندە كىچىككەنە بوراسى ، بوراسى ئۇستىندە قابقاچىدا بار . بىز قۇبىندان ، سونى قۇبى چىلەك بىلەن ئالابىز . قۇبى چىلەك بىلەن سېرتمە گە بەيلەنگەن ، سېرتمە بىيىك باغانانىڭ باشىدا بىر كىتلىگەن . قۇبى ياندىدا حەيوانلارنى ئىچرت ئۇلغىدا بار .

بىز كۆتبعانده كىتابلار هم ژورناللار ئوقرىمىز. سىز
كلوبدا ئوينارسىز هم يىرلارسىز. ئىشلەر - ئىشلەردە
ئىشلەمسىلەر. ئالار قوناققا بارىلار.

Выводы.

1) Для образования глаголов 3 л. един. числа будущего времени положительной формы к основе, оканчивающейся на одну из гласных $ا$ $ه$ $و$ и на одну из согласных $ر$ $ي$ $ل$ прибавляется приставка $ل$, а для образования 3 л. множ. числа к приставке 3-го л. ед. числа прибавляется $لەر$ или $لار$ смотря потому, какого произношения слово; напр. $ئوينى$ = играй; $ئوينار$ = он будет играть; $ئوينارلار$ = они будут играть. $ئىشلە$ = работай; $ئىشلەر$ = он будет работать; $ئىشلەرلەر$ = они будут работать.

2) Остальные лица, как единственного, так и множественного числа, образуются от 3-го лица ед. числа с прибавлением следующих приставок:

Ед. число полож. формы	Множ. число полож. формы
Для 1-го лица — $م$ (или $مى$)	$مىز$
Для 2-го лица — $سى$	$سىز$
Для 3-го лица — —	$لەر$ или $لار$

3) Для образования глаголов 3-го лица ед. числа будущего времени отрицательной формы к отрицательной основе прибавляется $-$, а для образования 3-го лица множ. числа к окончанию 3-го л. ед. числа прибавляется $لار$ или $لەر$ напр. $ئوينامى$ = не играй; $-ئوينامى$ = он не будет играть; $ئوينامىلار$ = они не будут играть.

4) Остальные лица, как единственного, так и множ. числа образуются следующим образом:

Ед. число отр. формы	Множ. число отрицат. формы
Для 1-го лица к отрицат. основе прибавляется $م$	К отрицательной основе прибавляется $مىز$
Для 2-го лица к приставке 3 л. ед. числа прибавляется $سى$	К приставке 3-го лица ед. числа прибавляется $سىز$

5) Подробности об образовании глаголов будущего времени как положительной, так и отрицательной формы надо смотреть в книге „Опыт краткой практической грамматики татарского языка“ в параграфе § 51.

Ед. число	Мн. число
Для 1-го лица — م	ق или ك
Для 2-го лица — ك	عز или گز
Для 3-го лица —	لار или لهر

Примеры: ئوقۇدۇ = он читал; م + ئوقۇدۇ = я читал;
 ك + ئوقۇدۇ = ты читал; ق + ئوقۇدۇ = мы читали;
 لار + ئوقۇدۇ = вы читали; عز + ئوقۇدۇ = они читали.

Примечание: в глаголах 1-го и 2-го лица ед. числа и 1-го лица мн. числа после د пропускается буква ن на основании правила, изложенного в § 1-м 6-го урока.

Образцы для устного и письменного упражнения:

- 1) كىچە ساڧا مەكتەپدە ئوقۇدۇ، يازمادۇ.

- 2) كىچە مېندە مەكتەپدە ئوقۇدۇم، يازمادۇم.

- 3) كىچە سېندە مەكتەپدە ئوقۇدۇڭ، يازمادۇڭ.

- 4) كىچە بۇ مەكتەپدە ئوقۇدۇق، يازمادۇق.

- 5) كىچە سۇدە مەكتەپدە ئوقۇدۇمىز، يازمادۇمىز.

- 6) كىچە ئۇلاردا مەكتەپدە ئوقۇدۇنلار، يازمادۇنلار.

17 نچۇ دەرس.

ئىرتەگە = завтра. قوناق = гость. قوناققا = в гости.

ئىرتەگە.

ئىرتەگە بەيرەم. ئىشچىلەر ئىشكە بارماسلار. مېندە ئىشكە بارمام. سېندە ئىشكە بارماسىڭ. تاراسدا بارماس. شولاي ئىتتىبۇزىدە ئىشكە بارمايۇ، سۇدە بارماسىمىز.

مېندە كۆتۈبھانەگە بارمى (بارمىن)، سېندە كلوبقا بارمىڭ. تاراس تىياتىرىغا بارمى.

После 36-й страницы.

کيچە مەکتەبدە.

کيچە ميژ مەکتەبدە برنچۆ دەرسدە ئوقۇدم، يازمادم.
سین يازدگ، ئوقۇمادگ. زاچار ئوقۇدۆ هم يازدۆ. کيچە
برنچۆ دەرسدە ميژ دە ئوقۇدم، زاچاردا ئوقۇدۆ، دە
سین يازدگ.

ئیکنچۆ دەرسدە بز ئوقۇمادقا، يازمادقا، يرلادقا.
سز يرلامادغز، ئوقۇدغز.

ئۆچنچۆ دەرسدە زاچار هم تاراس ئوقۇدۆلار هم
سۆیلهدۆلەر. شونگ بلەن کيچە بزنگ ساباق بتدۆ.

1. Для образования глаголов 3-го лица единств. числа прошедшего времени положительной и отрицательной формы к основе прибавляется приставка *دە*; например: *ئوقۇ* = читай, *ئوقۇدۆ* = он читал; *ئوقۇما* = не читай, *ئوقۇمادۆ* = не читал.

2. Остальные лица как единственного, так и множественного числа образуются от 3-го лица ед. числа с прибавлением следующих приставок:

بارالار. ئاندا تۇرلۇ چەچەكلەر جىيالار. كرهستىيە-
 نلەردە بوگن ئشلەمىلەر. ئالاردا برنچۇ ماينۇ بەيرەم
 ئىتەلەر. ئوقۇتۇچىلار ھەم پارتىيەلۇ ئىبدەشلەر ئالارعا
 برنچۇ ماي تورندا داكلادلار ياسىلار. قايبىر ئاوللاردا
 يەشلەر ئسپىكتاكلەر قوياالار. شولاي ئىتې ئاولدادا
 برنچۇ ماي بىك كوگلىلۇ ئوتە.

1. Послелог *سۇڭ*, употребляется в значении русского предлога и наречия. Употребляясь в значении предлога требует перед собой исходного падежа по вопросам кого, чего, (от кого, от чего)? А употребляясь в значении русского наречия не требует никакого падежа; например: *سۇڭ بارالار* = они идут после демонстрации; *سۇڭ بارالار* = они идут поздно.

2. В значении русского предложного падежа по вопросам о ком, о чем? употребляется татарский именительный падеж со словом *تورنۇ*, в местном падеже с вставочным *ن* (подробности смотри в § 23 и примечания к 21-му §-у Прак. Грам.) = *تورندا*; например: *برنچۇ ماي تورندا* = о первом мае; *لەنين تورندا* = о Ленине.

Образцы для устного и письменного упражнения:

(1) *جەزىز ئات تورندا ئوقىيىز، سىير تورندا ئوقنىمىز.*

(3) *جەزىز ئالاردا ئات تورندا ئوقىلار، سىير تورندا ئوقنىمىلار.*

(4) *ئول مىنم تورمدا سۇيلىم، سىنگ تورگدا سۇيلىمىم.*

(5) *سافا بىنگ تورنۇزدا يازا، سىنگ تورنۇزدا يازمىم.*

مىد سىنگ تورنۇزدا ئويلىمىم، ئالار تورندا، ئويلىمىم.

16 نچۇ دەرس.

كىچە = вчера

ياز = пиши.

يازما = не пиши

يرلا = пой

يرлама = не пой

اشونگا بلەن = этим

ساباق = урок

بىت = кончайся

- تاراس ؟ -- . شەرەف ؟ -- . ساتتار ؟ --
(2) بوگن بىز قىرغا بارايىز، ئورمانغا بارمايىز. بوگن بىز ئوقۇيىز، يازمايىز.
-- تاقتا - يازا .، دەفتەر - يازما . بوگن بىز مەكتەپدە بولما --
ئۆيدە بولمايى .
(3) بوگن سىز قىرغا باراسىز، ئورمانغا بارمايىز. بوگن سىز ئوقۇيسىز، يازمايسىز.
-- تاقتا -- يازا .، دەفتەر -- يازما -- . مەكتەپدە بولما -- .
ئۆيدە بولمايى .
(4) بوگن ئالار قىرغا بارالار، ئورمانغا بارمايىلار. بوگن ئالار ئوقۇيىلار يازمايىلار.
-- تاقتا .، دەفتەر -- يازما -- . مەكتەپدە بولما .، ئۆيدە بولمايى .

15 نىچى دەرس.

بوگن = сегодня.	مەچى = кошка.
بىكى = очень.	مەچى بالالار = котята.
ماتور = красивый (прекрасный).	يات = лежи.
قۇياش = солнце.	شەكرت = ученик.
قىزىر = грей.	سوڭ = после.
قۇش = птица.	ئورمان = лес.
سايىرا = пой.	بەيرەم ئىت = празднуй
اىوش = приятный.	تورندا = о, об (предлог).
ئىس = запах (благоухание).	قايبىر = некоторый
تارات = распространяй.	يەشلەر = молодежь.
قۇرت = насекомое (пчела).	قوي = ставь.
بىزلە = жушки.	كوڭلۇ = весело.

ئاولدا بىرنىچى ماي.

بوگن كۆن بىكى ماتور! قۇياش قىزدىرا. قۇشلار سايىرىلار.
چەچەكلەر اىوش ئىسلەر تاراتالار. باقچادا قۇرتلار
بىزلىلەر. مەچى بالالار قۇياشدا ياتالار. شەكرتلەر
ئوقۇتقۇچىلار بىلەن دىمانىستراتسىيەگە چىعالار. ئورمان -
لاردا يۇرىلەر. دىمانىستراتسىيەدەن سوڭ ئورمانغا

شه هه رده برنچد ما ي .

برنچد ما ي - ئشچنلهر به يره مڤ. برنچد ما يدا ئشچنلهر
ئشكه بارمىلار. ئالار ئيرته بله ن ئورامعا ديمانسىترا-
تسييه گه چعالار. كيچ بله ن كلوبلاردا جييدلشلار بولا.
ئاندا داكلادلار ياسىلار هه م ئشچنلهر نڤ كاپىتالعا
قارشئ كۆره شكه چاقترالار.

برنچد ما يدا بزده مه كته بده ئوقمىبىز، ئوقدئوچنلار
بله ن ديمانسىتراتسييه گه چاىبىز. كيچ بله ن بزنگ مه كته-
بده ده تۆرلڤ داكلادلار ياسىلار هه م ئسپىكتاكللهر
قويالار.

برنچد ما يدا سزده ئشكه بارمىسىز، ديمانسىتراتسييه
گه چاىسىز هه م جييدلشلارعا باراسىز.

1. Для образования порядковых числительных в количе-
ственным прибавляется приставка *نچد* например, *بر* = один,
برنچد = первый.

2. Слово *قارشئ* соответствует русскому слову „против“ и
требует перед собой направительного (дательного) падежа; на-
пример, *كاپىتالعا قارشئ* = против капитала (по-татарски значит
„против капиталу“).

3: Для образования глаголов множественного числа настоя-
щего времени положительной и отрицательной формы к глаго-
лам 3-го лица ед. числа настоящего времени прибавляется:

1. Для 1-го лица — *بىز*

2. Для 2-го лица — *سىز*

3. Для 3-го лица — *لار* или *لار*

Примеры: а) *بارا* = идет, *بارا+بىز* = мы идем; *بارا+سىز* =
вы идете; *بارا+لار* = они идут.

б) *بارمى* = не идет; *بارمى+بىز* = мы не идем;

بارمى+سىز = вы не идете; *بارمى+لار* = они не идут.

Образцы для устного и письменного упражнения:

(1) *مىڤ برنچد يارتادا ئوتتىرام، سىڤ ئىكچىڤ يارتادا ئوتتىراساڭ، ئول ئوچنچىڤ
يارتادا ئوتتىرا.*

ленном смысле, то винительный падеж употребляется без приставки *ئەنە*, т. е. в именительном падеже; например: *ئەنە يۇرتداغۇ* = мама исполняет домашние (а не другие) работы *ئەنە يۇرتداغۇ باشقارا*. — мама исполняет работы (вообще). Подроб. см. в § 19

Практ. Грам.

4. Через прибавление к местному падежу имен существительных приставки *ئە* или *ئە* образуется имя прилагательное, которое по значению своему соответствует русскому выражению „находящийся там-то“; например, *ئە يۇرتدا* = на дворе; *ئە يۇرتداغۇ* = находящийся на дворе; *ئە ئۆيدە* = в доме; *ئە ئۆيدەگۇ* = находящийся в доме.

5. В татарском языке особых приставок для образования относительных прилагательных не имеется, а вместо них в таком же значении употребляется существительное, которое ставится впереди определяемого слова; например *بەيرەم* = праздник, *بەيرەم كۈن* = праздничный день; *ئاعاچ* = дерево; *ئاعاچ سەنەك* = деревянные вилы.

Образцы для устного и письменного упражнения:

(1) *كۈل - كۈلمە . سۆيلە - ؟ كۈت - ؟ ئۈستە - ؟ ئىشلە ؟*

(1) *بار - بارما . ئاشا - ؟ ئوقۇ - ؟ چە - ؟ تۇت - ؟*

تارما - فابريككە بارما . مەكتەپكە بارما . مەكتەپكە بارما . مەكتەپكە بارما .

سەن دە فابريككە بارما . مەكتەپكە بارما .

تارما ئالارغا كۈلە ، سەكە كۈل - . ئالار - كۈلە ، سە - . ئالار

سە - كۈلە ، بىز - .

(4) *ساتتار باقچاغا چە ، ئورامغا چەم .*

مەن - . - ؟

سەن - . - ؟

14 نچۇ دەرس .

شەھەر = город

ئىشچۇ = рабочий

تۇرلۇ = разный

(разные)

ئىجىيىدۇلش = собрание

ئاندا = там

ياسا = делай

ئوقۇما = не учись
(не читай)

ئوقۇتۇچۇ = учитель,
учащий

قارشۇ = против

كۈرەش = борьба

چاقىر = зови

قوي = ставь

13 نچۇ دەرس.

بهيرهه = празник (праздничный).	تۇرما = не живи (не находишь).
بارما = не иди (туда).	ئورام = улица.
باشقار = исполняй.	چق = выходи.
	ئىشلەمه = не работай.

بهيرهه كۆن.

ئاتنادا بىر كۆن بهيرهه بولسا. بهيرههده ئەتتە ئىشكە بارمى، ئۆيىدە تۇرسا. ئەزىدە ئىشكە بارمى، ئول يۇرتداغۇ ئىشلەرنى باشقارسا. بابايدا ئۆيىدە، تۇرمى، ئورامغا چىغا. مېنى بهيرههده مەكتەپكە بارمىم. سىنى فابرىككە بارمىسىڭ. بهيرههده مېنى دە ئىشلەيمىم، سىنى دە ئىشلەيمىسىڭ.

1. Если звуки *ä* и *ç* при изменении слова окажутся между двумя гласными, то *ä* переходит в *e*, а *ç* — в *ç*; например: ئاياق —нога, ئاياع — его нога; ئىشك — дверь, ئىشك — его дверь.

2. Для образования отрицательной основы глаголов к положительной основе прибавляется приставка *ما* или *مه*; например, بار — иди, بارما — не иди; ئىشله — работай, ئىشلەمه — не работай.

Так как отрицательная основа всегда оканчивается на гласную, то образование 3-го лица ед. числа наст. времени, а из последнего и образование остальных лиц, бывает одинаково с образованием 3-го лица ед. числа наст. времени глаголов положительной формы, оканчивающихся на гласные; например, ئىشله — работай, ئىشلىه — работает; ئىشلەمه — не работай, ئىشلەمه — не работает; ئاشا — ешь, ئاشىه — ест; ئاشاما — не ешь, ئاشامىه — не ест и т. д.

3. Для образования винительного падежа имен к основе прибавляется приставка *نى* если предмет, подлежащий действию упоминается в строго определенном смысле. А если предмет, подлежащий действию, упоминается в общем строго неопреде-

ياكي تىياترغا باراسىڭ. شولاي ئىتەپ، سىزنىڭ دە ئىش كۆزىڭ
ئوتە.

В ы в о д ы:

1. Для образования глаголов 2-го лица ед. числа настоящего времени к глаголам 3-го лица ед. числа васт. времени прибавляется приставка *ىڭ*; например, ئىشلىي = работает, ئىشلىيىڭ = работаешь; ئىشەي = ест, ئىشەيىڭ = ешь; ئىچەي = пьет, ئىچەيىڭ = пьешь.

2. При ответе на вопросы откуда?, от чего?, от кого?, из кого?, из чего?, с кого?, с чего? к существительным прибавляется приставка *دان* - *دەن*; например, فابرىكە = фабрика, فابرىكەدەن = из фабрики; ئۆستەل = стол, ئۆستەلدەن = со стола; قازان = Казань, قازاندان = из Казани; مەن = я, مەندەن = от меня—с меня—из меня. ئۈچ = три, ئۈچدەن = от трех (если числительное без существительного).

Эта форма слова называется *исходным падежом* и по значению своему соответствует русскому.

1) родительному с предлогами *от, из, с, а* также с предлогом „у“ в следующих случаях, как например, مەن سىزدەن دەقتەر ئالام, я у тебя беру тетрадь.

(Подробности см. в § 19 Практ. Грам.)

Образцы для устного и письменного упражнения:

1) كورە — سىز كورەسىڭ. تۇتتا — ؟ ئىشەي — ؟ سۆيلىي — ؟ بارا — ؟ ئوقۇي — ؟
ئېسىنى — ، ئويلىي — ؟ يۇزىي — ؟

2) ساتتار كوز بلەن كورە. مەن دە كوز بلەن كورەم. سىز دە كوز بلەن كورەسىڭ
— قول — تۇتتا. — قول — — قول — —

3) ساتتاردا كوز بلەن كورە. مەن دە كوز بلەن كورەم. سىز دە كوز بلەن كورەسىڭ
— قول — تۇتتا. — قول — — قول — —

4) تارام تىل بلەن سۆيلىي. مەن تىل بلەن سۆيلىيم. سىز تىل بلەن سۆيلىيسىڭ.

— ئاۋز — ئىشەي. — ئاۋز — — ئاۋز — —

5) شەرەف فابرىكەدەن قايتا. مەن فابرىكەدەن قايتام. سىز فابرىكەدەن قايتاسىڭ.

سېگزدە ئاشىم، ئچەم، ئە توغزدا مەكتەبكە كىتەم.
 مەكتەپدە بېش سەئەت ئوقىم، ئون دورت سەئەتدە ئۆيگە
 قايتام. كىچىلەن كۆتۈبخانەگە ياكى كلوبقا بارام. يىگىز
 ئوچ سەئەتدە ئىندۇ يۇقلىم. شولاي ئىتە، مىنم ئىش
 كۆنم ئوتە.

В ы в о д ы:

1. Для образования глаголов 1-го лица ед. числа настоящего времени к глаголам 3-го лица ед. числа наст. времени прибавляется приставка «*م*»; например, ئوقىي = учится (читает), ئوقىم = учусь (читаю); تۇرا = встает, تۇرام = встаю.

Образцы для устного и письменного упражнения:

- (1) ئاتا — مىد ئاتام. تارتا — ؟ ئارتا — ؟ تازارا — ؟ ساتا — ؟ ئاشاتا — ؟
 تازارتا — ؟
- (2) ئىشلىي — مىد ئىشلىم. ياسىي — ؟ تاشلىي — ؟ ئوقىي — ؟ ئاشىي — ؟
- (3) تارا — مەكتەپدە ئوقىي. مىد دە مەكتەپدە ئوقىم .
 تارا — فابرىكەدە ئىشلىي. — — — — —
 تارا — فابرىكەدە بارا. مىد دە فابرىكەدە بارام.
- (4) سارا ئورمانغا چىلەككە بارا. مىد دە ئورمان — چىلەك — بارام.
 تارا — دا فابرىكەدە بارا. مىد دە فابرىكەدە بارام.
 سارا — ئورمان — چىلەك — . مىد — ئورمان — چىلەك — .

12 ئىچى دەرس.

ئىرتە = утром. ئىرتە بلەن = утро (рано)

سېزىڭ ئىش كۆنڭ.

سېز فابرىكەدە ئىشلىسىڭ. ئىرتە بلەن سەئەت ئالتۇندا
 تۇراسىڭ، چىدۇدە ئاشىسىڭ، ئچەسىڭ، ئە سېگزدە فابرىكەدە
 كىتەسىڭ. فابرىكەدە سېگىز سەئەت ئىشلىسىڭ. ئون ئالتۇ
 سەئەتدە فابرىكەدە ئۆيگە قايتاسىڭ. كىچى بلەن باقچاغا

жаат обстоятельство цели; например: سو = вода, سوعا = за водой
 گۆمبە = гриб (грибы), گۆمبەگە = за грибами.

Подробности смотреть в § 19 стр. 32 Практическ. Грамматика.

Образцы для устного и письменного упражнения:

(4) مارت بىلەن ئاپپىرىلدە نىچە كۆز ؟	(1) يىلدا 365 تەۋلەك.
سىنتەبىر - ئۆكتەبىردە - ؟	مارتدا ؟
ئىيۇن - ئىيۇلدە - ؟	سىنتەبىردە ؟
(5) ئەنەي باقچاغا بارا.	يىلدا ؟ ئاي.
ئەتى بازار - ؟	ئاندا ؟ ئاتنا.
ئاي ئورمان - ؟	ئاندا ؟ تەۋلەك.
سارا ئەنىگە بولۇشا.	(2) مەن 18 يەشەم.
فاتىما ئەيى - ؟	سىن ؟
ساتتار ئەتى - ؟	ئول ؟
تاراب ئالىكسەي - ؟	(3) مەنمە بابام 65 يەشەم.
(6) ئەتى ئورماندا ئىشكە بارا.	سىنگ ؟
ئاي فابرىكە - ئىش - ؟	ئانگ ؟
(7) زاھار قىرغا ئاتقا بارا.	بىزنگ ؟
تاراب زاھار - قوناق - ؟	سىزنگ ؟
	ئالارنگ ؟

تاپشماق: بىر چۆقدىدا مەك چۆقر (ئويماناق).

11 نىچە دەرس.

ئىش = работа

ئوقۇ = учись (читай)

سەھەت = час (часы)

ئۆتۈر = встань (вста-
йвч)

ئاشا = ешь

ئىچ = пей

كەيت = уходи

قايت = возвращайся

كىچ = вечер

كىچ بىلەن = вечером

كۆتۈبھانە = библио-
тека

ياكى = или

بار = иди (туда)

ئىندى = уже

يۇقلا = спи

شولاي ئىيتىپ = таким
образом

ئوت = проходи

مەنمە ئىش كۆنم.

مەنمە كەتەندە ئوقىم. ھەر كۆن جىدىن سەھەتدە تۇرام.

یەشەدە. ئابا ییگرمۇ بربەشەدە. ئەزى، ئوتزسىگىز بەشەدە.
ئەتتە قرق ئىكەن بەشەدە. بابا بى ئالتەش ئوچ بەشەدە.
ئەتتە یۇرتدا ئىشلى. ئەزى ئۆیدە ئىشلى. بابا بى ئۆیدە
تۇرا. ئاپا ئەزىگە بولۇشما، ئابا بى ئەزىگە بولۇشما.

В ы в о д ы.

1. Для образования числительных свыше 10-и сначала ставится название нужного десятка (сотни, тысячи), а потом единицы. При чем они пишутся всегда отдельно. Например, ئون = десять, جەت = семь, ئون جەت = семнадцать.

2. При ответе на вопросы: кому?, чему?, к кому?, к чему?, куда?, за чем? существительные принимают приставки:

а) *عا* — если слово твердого произношения и оканчивается на звонкий звук,

б) *قا* — если слово твердого произношения и оканчивается на глухой звук.

в) *كه* — если слово мягкого произношения и оканчивается на звонкий звук *).

г) *كه* — если слово мягкого произношения и оканчивается на глухой звук *).

П р и м е р ы:

مىد ساتتارعا بولۇشما

Я помогаю *Саттару*.

ئابا بى ئاتقا بارا

Брат за лошадью идет.

ئەتتە قازانغا بارا.

Папа в Казань едет (идет).*

ئاپا ئەزىگە بولۇشما

Сестра матери помогает.

ئاپا چىلەككە بارا

Сестра за ягодами идет.

شەرف مەكتەپكە بارا

Шараф в школу идет.

Эта форма слова называется *направительным* падежом и по значению своему соответствует русскому:

1) дательному без предлога и с предлогом „к“; например: ئۇنى = мать, ئەزىگە = матери или к матери;

2) винительному с предлогами „на“ и „в“; например: قازان = Казань, قازانغا = в Казань; مەكتەپ = школа; مەكتەپكە = в школу.

3) творительному с предлогом „за“ когда этот падеж выра-

*) Глухие звуки: پ, ت, چ, ھ, س. Звонкие все остальные.

2) تەۋلۈككە بىر كۈن، بىر تۇن بولسا.

ئاتنادا -- تەۋلۈك --

ئايىدا -- ئاتنا --

3 مېنىم ئىككى قولىم ھەم ئىككى كوزىم بار.

— ؟ باش -- ؟ بۇرۇن -- .

4) سىزنىڭ ئىككى قولىڭىز ھەم ئىككى كوزىڭىز بار.

— ؟ باش -- ؟ بۇرۇن -- .

5) ئاننىڭ ئىككى قولى ھەم ئىككى كوزى بار.

— ؟ باش -- ؟ بۇرۇن -- .

6) بىزنىڭ ئىككى قولىمىز ھەم ئىككى كۆزىمىز بار.

— ؟ باش -- ؟ بۇرۇن -- .

7) سىزنىڭ ئىككى قولىڭىز ھەم ئىككى كوزىڭىز بار.

— ؟ باش -- ؟ بۇرۇن -- .

8) ئالارنىڭ ئىككى قولى ھەم ئىككى كوزى بار.

— ؟ باش -- ؟ بۇرۇن -- .

چىدىن تاپقىن ئولچە، بىر تاپقىن كىيىم.

10 نىچى دەرس.

عائىلە = семья

كەشى = человек

ئەتى = папа

ئەنى = мама

باباي = дедушка

ئابى = ст. брат

ئاپا = ст. сестра

ئالتۇ = шесть

سىگىز = восемь

توعز = девять

ئون = десять

يگىرم = двадцать

ئوتتۇز = тридцать

قىرغ = сорок

ئالتىمىش = шестьдесят

يەش = год (возраст)

دۋورت = двор

ئىشلە = работай

ئۆي = дом

تۇر = находишься

живи

بولش = помогай

بىزنىڭ عائىلە.

بىزنىڭ عائىلەدە ئالتۇ كەشى: مېنى، ئەتى، ئەنى، باباي،

ئابى ھەم ئاپا. مېنى، ئون چىدىن يەشىدە. ئاپا، ئون توعز

9 نچۇ دەرس.

ه = h   چ = ДЖ

هر = каждый
 ئاتنا = неделя
 چيدۇ = семь
 تەۈلك = сутки
 كۇن = день
 ھەم = и
 تۇن = ночь

جەي = лето
 ھاۋا = воздух
 يىلۇ = теплый
 جەي كۇنۇ = летом
 ئۇزۇن = длинный,
 долгий
 بول = будь

چيلەك = ягода
 جيمش = фрукт, плод
 بېك = очень
 ئوس = расти
 قسقا = короткий
 ئاي = месяц

ھەر ئاتنادا چيدۇ تەۈلك. ھەر تەۈلكدە بىر كۇن ھەم بىر تۇن.
 جەي كۇنۇ كۇن، ئۇزۇن بولسا، تۇن قسقا بولسا.
 جەي - ئۇچ ئاي. جەي كۇنۇ ھاۋا، يىلۇ بولسا، چيلەك ھەم
 جيمش كۆپ ئوسسا.

Выводы.

1. Определительные слова в татарском языке всегда ставятся впереди своих определяемых и не согласуются с ними ни в падеже, ни в числе, т. е. остаются в своей начальной форме неизменно; например: ھەر ئاتنا = каждая неделя; ھەر ئاتنادا = в каждой неделе.

Определениями могут быть все категории имен, причастия и отглагольные имена, отвечающие на вопросы: *какой, чей, который, сколько.*

Определение также может стоять и в форме притяжательного (родительного) падежа на вопрос *чей*, или, реже, с приставками *دەي - дай - да*, на вопрос *какой*; например, *بۇ ئۇيۇڭ تەرمەسەن يوق.* *بۇ تاتارچا كىتاب.*

Образцы для устного и письменного упражнения:

- (1) بىر كۇن، بىر تۇن بىر تەۈلك بولسا.
 . . . . . تۇن بىلەن كۇن
 . . . . . دورە ئاتنا
 . . . . . چيدۇ تەۈلك - ئاتنا

ответствует русскому творительному падежу с предлогом „с“ или без него (на вопросы кем, чем, с кем, с чем); например *باش بلهت، سؤيلى* = головой думает; *تاراس سامات بلهت يۇرى* Тарас гуляет с Саматом.

3 Корнем и основой глагола в татарском языке является повелительное наклонение 2-го лица ед. числа.

Для образования глаголов 3-го лица единст. числа настоящего времени к корню или основе прибавляется личная приставка *l* или *e*, если корень оканчивается на согласную букву; например: *تۇت* = держи, *تۇتلا* = держит. *كور* = видь (пов. накл. от „видеть“), *كوره* = видит. Если же корень или основа глагола оканчивается на гласную букву, то для образования 3-го лица ед. числа наст. времени эта гласная отбрасывается, и вместо нее прибавляется *ي*; например: *ئاشا* = ешь, *ئاشي* = он ест; *يۇرى* = ходи, *يۇرى* = ходит.

4. Слова в предложениях в татарском языке вообще располагаются так: сначала ставится подлежащее, а глагол или сказуемое вообще ставится в конце. Все же дополнительные слова (т. е. определяющие и дополняющие слова) ставятся перед управляющими словами.

5) Сказуемым могут быть все имена, все чистые глагольные формы, а также спрягаемые и склоняемые причастия, отглагольные имена и спрягаемые деепричастия. При отрицательном обороте после имен (сказуемых) ставится слово *توگلل*; например, *ميد يالقاو توگل* — я неленив.

Образцы для устного и письменного упражнения:

_____ — *بير* . . *كيل* . . *ياز* . . *ئول يازا* . . *كيل* . . *بير* (1)

_____ . . *ئاشلا* . . *ئول ئاشلي*، *ئوقۇ* . . *ياسا* . . *ئاشلا* . . (2)

_____ (3) *تاراس* . . *سؤيلى* . . *ساتتار* . . *سؤيلى* . .

_____ (4) *تاراس* . . *دا* . . *سؤيلى*، *ساتتار* . . *دا* . . *سؤيلى* . .

_____ (5) *تاراس* . . *دا*، *ساتتار* . . *دا* . . *سؤيلى* . .

_____ (6) *كشك* . . *كوره* . . *ئاش* . . *كوره* . .

_____ (7) *كشك ده* . . *كوره*، *ئاش* . . *دا* . . *كوره* . .

Образцы для устного и письменного упражнения

- (1) بىزنىڭ بىر كۆزىڭىز بار. سىزنىڭ بىر كۆزىڭىز بار. ئالارنىڭ بىر كۆزىڭىز بار.
 — بولمە — . — بولمە — . — بولمە — .
- (2) بىزنىڭ ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. سىزنىڭ ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. ئالارنىڭ ئىككى ئۆستەلىڭىز بار.
 — ئىشكاف — . — ئىشكاف — . — ئىشكاف — .
- (3) بىزنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. سىزنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار. ئالارنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار.
 — ئىشكاف — . — ئىشكاف — . — ئىشكاف — .
- (4) بىزنىڭ دە، سىزنىڭ دە، ئالارنىڭ دە ئىككى ئۆستەلىڭىز بار.
 . — ئىشكاف — . — ئىشكاف — .
- (5) مېنىم بىر ئۆستەلىم بار سىنىڭ بىر ئۆستەلىڭ بار. ئاندا ئۈچ ئۆستەلىڭ بار.
 — ؟ دەفتەر — . — ؟ دەفتەر — . — ؟ دەفتەر — .

8 نچى دەرس.

تل = язык	ئويلا = думай	تۇت = держи
ئاۋاز = рот	سۆيلى = говори	ئىشت = слышь
ئاياق = нога	كور = видь	ئىسنە = нюхай
قول = рука	ئاشا = ешь	يۇرۇ = ходи, гуляй
بلەن = служебное слово "с"		

كشش.

كشش باش بلەن، ئويلى، تل بلەن سۆيلى، كوز بلەن كورە. ئاۋاز بلەن ئاشى، قولاق بلەن ئىشتتە، بۇرن بلەن ئىسنە، ئاياق بلەن يۇرى، قول بلەن تۇتا.

В ы в о д ы.

1. Гласные ۋ، ۈ، ۋ، ۈ، ۋ، ۈ перед гласными и после них переходят в неслоговые (в краткие). При этом эти буквы в начале слова пишутся без әмзи (ئ); например: ۋاق (ṽaq) = мелкий; تاۋ (taṽ) = гора; ئاي (ay) = луна; ياق (yaq) = сторона; سۆيلى (söyli) = говорит.

2. Служебное слово (послелог) بلەن вместе с существительным в именительном падеже и вместе с личными местоимениями 1-го, 2-го лица ед. и мн. числа и 3-го лица ед. числа в дательном (родительном) падеже по значению своему со-

Выводы.

1. Буква ﺉ пишется только в первом слове, а в остальных открытых слогах слова вместо нее пишется ﺉ . В закрытых же слогах (между двумя согласными в слове) она совсем не пишется; например, слово „нос“ надо бы писать ﺑﯘﺭﯗﻥ а пишется ﺑﯘﺭﻥ ; слово „зеркало“ надо бы писать ﻛﯘﺯﮔﯘ а пишется ﻛﯘﺯﮔ .

2. Притяжательные местоимения множественного числа (см. 9 урок) образуются от личных местоимений мн. числа при помощи следующих приставок:

1. Наш-а-е-и =	$\text{ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ} = \text{ﺑﯩﺰ} + \text{ﺩﯨﻚ}$
2. Ваш-а-е-и =	$\text{ﺳﯩﺰﺩﯨﻚ} = \text{ﺳﯩﺰ} + \text{ﺩﯨﻚ}$
3. Их =	$\text{ﺋﺎﻻﺭﺩﯨﻚ} = \text{ﺋﺎﻻﺭ} + \text{ﺩﯨﻚ}$

3. Существительные, имеющие перед собою притяжательные местоимения наш-а-е-и = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ , ваш-а-е-и = ﺳﯩﺰﺩﯨﻚ , их = ﺋﺎﻻﺭﺩﯨﻚ принимают личные притяжательные приставки, которые обязательны только для 3-го лица, а для 1-го и 2-го лица не обязательны.

Они суть следующие:

- 1) для 1-го лица — ﺑﯩﺰ если слово оканчив. на гласный звук.
— ﺑﯩﺰﯨ — если слово оканчивает. на соглас. звук.
- 2) для 2-го лица — ﺳﯩﺰ — если слово оканч. на гласный звук.
— ﺳﯩﺰﯨ — если слово оканчив. на соглас. звук.
- 3) для 3-го лица — ﺋﺎﻻﺭ или ﺋﺎﻻﺭﯨ .

Примеры для 1-го и 2-го лица:

можно и так	можно и так
Наша книга = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﻛﯩﺘﺎﺏ	Наша книга = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﻛﯩﺘﺎﺏﯨﺰ
Наша книги = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﻛﯩﺘﺎﺏﻻﺭ	Наша книги = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﻛﯩﺘﺎﺏﻻﺭﯨﺰ
Наша телега = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﺋﺎﺭﺑﺎ	Наша телега = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﺋﺎﺭﺑﺎﺑﯩﺰ
Наша телеги = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﺋﺎﺭﺑﺎﻻﺭ	Наша телеги = ﺑﯩﺰﺩﯨﻚ ﺋﺎﺭﺑﺎﻻﺭﯨﺰ

Примеры для 3-го лица:

с согласным окончанием	с гласным окончанием
Их книга = ﺋﺎﻻﺭﺩﯨﻚ ﻛﯩﺘﺎﺏ	Их телега = ﺋﺎﻻﺭﺩﯨﻚ ﺋﺎﺭﺑﺎﺩﯨ
или Их книга = ﺋﺎﻻﺭ ﻛﯩﺘﺎﺏﯨ	или Их телега = ﺋﺎﻻﺭ ﺋﺎﺭﺑﺎﺩﯨ

Примечание: подробности о приставках ﺑﯩﺰ и ﺳﯩﺰ можно найти в примечании к 3-му пункту и в 4-м пункте 6-го урока.

7 نچۇ دەرسە

ۋ — ئۇ = Ө — 0

بىزنىڭ = наш-а-е-и

سىزنىڭ = ваш-а-е-и

ئۇلارنىڭ = их

بىر = один-а-о

ئىككى = два

بار = есть, имеется

ئۈچ = три

دۈرت = четыре

بېش = пять

سىنىف = класс

قارا = черный

تاقىتا = доска

ئىشىك = дверь

تەرەزە = окно

ئورنىدە = стул

كۆزگى = зеркало

ئۈستەل = стол

ئۆي = дом

بولمە = комната

كەنەفىي = диван

كىشى = человек

بۇرن = нос

قۇلاق = ухо

كوز = глаз

باش = голова

ئىيرن = губа

بىزنىڭ سىنىف

بىزنىڭ سىنىفدا بىر قارا تاقىتا، ئىككى ئىشىك، ئۈچ لامپى،
دۈرت تەرەزە، بېش ئورنىدە، بىر كۆزگى، بىر ئىشكاف، ئىككى
ئۈستەل بار. *)

سىزنىڭ ئۆيىدە ئۈچ بولمە، بىر كەنەفىي، ئىككى كۆزگى، دۈرت
ئۈستەل، بېش تەرەزە، ئىككى ئىشىك بار.
ئۇلارنىڭ كۆزگىسى - ئىككى، ئۈستەلى - ئۈچ.
كىشىدە بىر باش، بىر بۇرن، ئىككى قۇلاق، ئىككى كوز، ئىككى
ئىيرن بار.

*) Сказуемое, выраженное прилагательными бар — есть, يوق — нет, не согласуется с подлежащим в числе: например, كۆزگىلەرنى يوق.

ئۇلارنىڭ ئۈستەللەرنى بار، كۆزگىلەرنى يوق.

Примеры для 3-го лица:

с согласным окончанием
Его-ее книга = ئانگ کیتابن
Его-ее книги = ئانگ کیتابلارن

с гласным окончанием
Его-ее коса = ئانگ چالغوسن
Так как приставка мн.
числе

لار — لهر — оканчивается на согласную ز, то мн. чис. существительных принимает всегда приставку ن

4. Если вместо притяжательного местоимения 3-го лица ئانگ = его - ее употребляется название самого предмета, то это существительное ставится в притяжательном (родительном) падеже полной и неполной формы, а следующее за ним существительное принимает личную притяжательную приставку 3-го лица ن или سن; например: تاراسنک کیتابن = книга Тараса; تاراسنک چالغوسن = коса Тараса и т. п.

تاراس کیتابن = книга Тараса; تاراس چالغوسن = коса Тараса (в последних примерах слово تاراس стоит в притяжательном падеже неполной формы, т. е. в именительном падеже).

Образцы письменного и устного упражнения:

(3)	(3)	(1)
ئانگ ئاتاسن بار.	سینگ ئاتاڭ بار.	مینگ ئاتام بار.
. — ئاپا — .	. — ئاپا — .	. — ئاپا — .
. — ئاربا — .	. — ئاربا — .	. — ئاربا — .
ئانگ دهفتهرن بار.	سینگ دهفتهرڭ بار.	مینگ دهفتهرم بار.
. — کیتاب — .	. — کیتاب — .	. — کیتاب — .
. — کارنداش — .	. — کارنداش — .	. — کارنداش — .
ئانگ دا ئاتاسن بار.	سینگ ده ئاتاڭ بار.	مینگ ده ئاتام بار.
. — ئاپا — .	. — ئاپا — .	. — ئاپا — .
ئانگ دا ئاتاسن بار.	سینگ ده،	مینگ ده،
. — ئاپا — .	. —	. —
مینگ ده، ئاتام بار.	سینگ ده،	ئانگ دا،
. — ئاپا — .	. —	. —
سینگ ده ئاتاڭ بار.	مینگ ده،	ئانگ دا،
. — ئاپا — .	. —	. —

Выводы.

1. Буква ذ = в первом слоге слова никогда не пишется. Поэтому в начале слова, начинающегося с этой буквы, остается только ймэй (ذ); например, слово „собака“ надо бы писать ذند а на основании этого правила пишется ذند . А в остальных слогах слова буква ذ пишется в том случае, если она является конечной буквой слога а в закрытых слогах (между, двумя согласными в одном слоге) не пишется; например: چالمد په كند چالمد = его ножик, چالمدند = его коса; باقر (надо бы писать باقندر), قر (надо бы писать قندر).

2. Притяжательные местоимения единст. числа (см. урок 7) мой, твой, его-ее образуются от личных местоимений при помощи следующих приставок:

1. Мой-я-е-и	=	مینه	=	م	+	مینه
2. Твой-я-е-и	=	سینگ	=	س	+	سینگ
3. Его — ее	=	ئانک	—	ئول		

3. Существительные, имеющие перед собой притяжательные местоимения мой-я-е-и = مینه , твой-я-е-и = سینگ , его-ее = ئانک , принимают личные притяжательные приставки, которые обязательны только для 3-го лица, а для 1-го и 2-го лица не обязательны.

Они суть следующие:

- 1) для 1-го лица — م
- 2) для 2-го лица — س
- 3) для 3-го лица — ذ или سیند

Примечание: существительные, оканчивающиеся на согласную букву принимают (в 3-ем лице) приставку ئانک , а оканчивающиеся на гласную букву — سیند .

Примеры для 1-го и 2-го лица:

можно и так	можно и так
Моя книга = مینه کیتاب	Моя книга = مینه کیتابه
Твоя книга = سینگ کیتاب	Твоя книга = سینگ کیتابه
Мои книги = مینه کیتابلار	Мои книги = مینه کیتابلар
Твои книги = سینگ کیتابلار	Твои книги = سینگ کیتابلар

Образцы устного и письменного упражнения.

1. مین قازاندا توگل. تاراس قازاندا توگل. شهره قازاندا توگل.
  2. مینده قازاندا توگل. تاراس دا قازاندا توگل. شهرهده قازاندا توگل.
  3. مینده، تاراس دا، شهرهده قازاندا توگل.
- 1
. . . . 2
. . . . 3

6چۇڭ دهرسه.

ك=и   ۇ-ۇ=ы-й

پهكك = пероч. ножик
 پچاق = нож
 چه نچكك = вилка
 سه نهك = вилы
 تيمر = железо
 باقر = медь
 ترما = грабли
 چالعد = коса
 اۇندر = гумно

ئاتا = отец
 دهفتهر = тетрадь
 مینم = мой-я-е-и
 قول = рука
 سینك = твой-я-е-и
 قر = поле
 ئت = собака
 ئرعاق = крючек
 ئانك = его-ее

بو - پهكك، پچاق توگل. بو - چه نچكك توگل، سه نهك.
 بو - تيمر توگل، باقر. مینده ترما، سینده چالعد. مین
 ئندر دا، سین قردا. کیتاب ئشکافدا. ئت لاپاسدا. ئرعاق
 ئاربادا.

شاگیر قازاندا، ئه ئانك ئاتاسد قازاندا توگل. بو ئانك
 دهفتهرد توگل: ئانك کارانداشد مینم قولدا (قولمدا).
 سینك کیتابلار (کیتابلارک) ئشکافدا. سینك کیتاب
 (کیتابک) مینم بوقچادا (بوقچامدا). مینم بوقچا
 (بوقچام) سینده.

Образцы для устного и письменного упражнения:

ميد مهكته بده. سين مهكته بده. ئول مهكته بده.	}	1
تارا - ساتتار - شهره		
ميد ده مهكته بده سين ده مهكته بده. ئول ده مهكته بده	}	2
تارا. ساتتار. شهره		
ميد ده. سين ده ئول ده مهكته بده.	}	3
تارا - ساتتار - شهره		

В выражении **ماتور** **چه گله** слово **ماتور** является сказуемы (а не определением), поэтому оно стоит после слова **چه گله** и в конце предложения. Сказуемое, выраженное каким —нибудь именем (существительным, прилагательным, числительным) с подлежащим в числе не согласуется; например, **ماتور چه گله** **فاريگله** **كوب** и т. п.

5 نچڭ ده رسد.

ڦ=П   ځ=Ж   ځ=Х   ڦ=П

حات = письмо

ئاپا = ст. сестра (тетя)

پوتا = кушак

بيل = поясница

لاپا = навес

ابو = это-а-этот

حات ئاپادا. حات بوقچادا. ئاپا باقچادا. ڤاگون پاركدادا.
 ئيوان لاپاسدا. ئاپا پيرمدده.
 ابو كيتاب توگل، ژورنال، ابو ژورنال ماتور. ژورنال
 مينده
 پوتا بيلده. چه گله كلهر ميژادا. ڤاسيلي پارا حوتدا. پا-
 را حود نيژنيدده.

Образцы устного и письменного упражнения:

(1) بالا مهكته بده توگل. بالالار مهكته بده توگل.

— ئورام — — ئورام — — .

(2) بالا ئورامدا توگل. مهكته بده.

تارام قازان — — ئالابوم — — .

4 نچۇ دەرس.

И = ئى - ي = ш = ش چ = ч = ф = ф

مىز = я

سىز = ты

ئول = он-а-о

فابرىك = фабрика

ئارچا = Арк

ئاقچا = деньги

شاكىر = муж имя.

باقچا = сад

چه چه = цветок *

ماتور = красивый-ая-ое

بوچقا = ранец (сумка)

كىتاب = книга

مىز قازاندا فابرىكده. سىز فابرىكده توگل. شهره ف
قازاندا توگل. ئول ئارچادا. ئارچادا فابرىكلەر كوپ توگل.
مىزده ئاقچا كوپ. سىزده ئاقچا كوپ توگل. شاكىر باقچادا.
باقچادا چه چه كلەر كوپ. چه چه كلەر ماتور. كىتاب بوچچادا.
بوچچادا كىتابلار كوپ توگل.

كىتاب مىزده. كارنداش سىزده. بوچقا شاكىرده. كىتاب دا. كارنداش دا. بوچچادا
مىزده. مىزده. سىزده. شاكىرده فابرىكده توگل. مىزده باقچادا. سىزده باقچادا.
شهره فده باقچادا. مىزده. سىزده. شهره فده باقچادا

Приставка да — является не только падежной (см. 2-й урок), но употребляется и в смысле союза „и“, „да“, „тоже“. В этом случае она, во-первых, не принимает на себя ударения, а во-вторых, пишется отдельно от того слова, после которого стоит; например: مىزده. سىزده. شهره فده فابرىكده = и я, и ты, и Шараф на фабрике.

مىز فابرىكده. سىزده فابرىكده. = я на фабрике. Ты тоже на фабрике.

ساتتار روس توگل, تاتار. تاراس تاتار توگل, روس.
 قازاندا روسلار كوپ, تاتارلار كوپ توگل. ساتتار قازاندا
 مه كتهده. قازاندا مه كتهده كوپ. مه كتهده رده روسلار
 كوپ, تاتارلار كوپ توگل. نالابوعا تاتارستاندا. سامات
 نالابوعادا.

Выводы:

1. Твердость и мягкость татарских слов зависят от присутствия в них одного (конечно, может быть и более) из 6 звуков, из которых 3 имеет твердое произношение, а 3—мягкое. Они суть:

твердые.	}	$a = \text{ä} - \text{a}$ $k = \text{q}$ $g = \text{g}$	мягкие.	}	$e - \text{ä} = \text{ä}$ $s = \text{k}$ $\text{š} = \text{r}$
----------	---	---	---------	---	--

Например:

تارتا = тянет   سالام = солома   قول = рука   تاعار = потечет
 تهرته = оглобли   سهلهه = привет   كؤل = озеро   نهغه = если

Если в твердом слове не имеется ни одной из перечисленных твердых букв (ä q g), то для обозначения твердости слова перед ним ставится знак твердости в виде косостоящей палочки ; напр., قول = он; بو = это; قول = левый; سو = вода и т. п..

2. Отрицание توگل буквально заменяет русское отрицание „не“ и употребляется отрицанием при всех словах, кроме глаголов. Оно ставится после того слова, к которому относится, и пишется всегда отдельно; например, تاتار توگل = не татарин, تاتارلار توگل = не татары; كوپ توگل = немного; روس توگل = не русский и т. п.

3. Вместо приставки لار (смот. урок 2-й) к словам мягкого произношения прибавляется приставка له; например: مه كتهده = школа, مه كتهده له = школы.

4. Вместо приставки دا (см. урок 2-й) к словам мягкого произношения прибавляется приставка ده; например: مه كتهده ده = в школе.

Примечание: Падежные приставки, как например местного падежа ده —¹⁹ одинаковы для единственного и множественного числа.

В ы в о д ы.

1. Для образования множественного числа к словам твердого произношения прибавляется приставка *) لار = лар (см. урок 3-й); например, تاتار = татарин, تاتارلار = татары; تاريا = телега, تاريلار = телеги; بازار = базар, بازارلار = базары и т. п.

2. При ответе на вопросы где? на чем? в чем? на ком? в ком? у кого? (в смысле „где“), когда? к словам твердого произношения (см. урок 3-й) прибавляется падежная приставка دا = да; например, تاتارستاندا = в Татарии; اورالدا = на Урале; تاريا تاراسدا = телега у Тараса; تاراب بازاردا = Тарас на базаре и т. п.

Эта форма слова называется местным падежом, местный падеж по значению своему соответствует русскому:

1) предложному с предлогами „в“ и „на“; например: на базаре = بازاردا в телеге = تاربادا.

2) родительному с предлогом „у“; например: книга у меня = كيتاب مينده (Подроб. см. в §19 Прак. Грам.)

Упражнение: образуйте множественное число:

تار — ?   رو — ?   تاتار — ?   زال — ?

Чистая именная основа и основы склоняемых глагольных форм без всяких приставок склонения отвечают прежде всего на вопросы: кто и что и употребляются в качестве подлежащего, соответствуя собой форме именительного падежа русского, арабского и др. языков. В татарском языке особой формы именительного падежа не имеется.

3 نچۇ دەرس.

м = м   ʒ = ʒ   ʒ = ʒ   ʒ = ʒ   ʒ = ʒ   ʒ = ʒ

— رو = русский.

توكل = не.

ئۇ = союз „а“

قازان = Казань.

كوب = много.

مەكتەپ = школа.

ئالابوغا = Елабуга (город).

سامات = муж. имя.

*) Приставка множественного числа не ставится при именах, имеющих в качестве определения числительные количественные, обозначающие множество, и при именах, обозначающих не один, а несколько однородных предметов, которые принимаются за нечто единое целое. Например, ئۈچ كىشى — три человека; بېش پۇت ئارت — пять пудов ржи.

Уроки для обучения чтению и письму.

ثوقو - يازوعا ئۆيره تو دهرسله رى.

1 نچۇ دهرسه.

ر = р   ٲ = т   سه = с   ا - ئا = а

ساتتار = Саттар (имя муж.)

تاتار = татарин   تاراس = Тарас   ئار = вотяк (нац.)

ساتتار - تاتار.   تاراس - ئار.

Выводы.

1. Татарские слова пишутся справа налево (наоборот русским).

2. С правой стороны все буквы пишутся слитно. С левой же стороны слитно пишутся только те буквы, которые оканчиваются по линии письма; например, буквы سه = с, ٲ = т. А если буква конечной своей частью спускается ниже или поднимается выше основной линии письма, то она с левой стороны (с следующей буквой) не соединяется; например, ر = р, ا = а.

3. Все гласные татарского алфавита (6) в начале слова имеют перед собой прямой угол с кривой четверкой над ним (◁), которая называется амзой; например, ئار = вотяк; سه = по-весь; ئا = лошадь и т. п.

Написать татарскими буквами и прочесть:

Ат. Сат. Тас. Сара. Рас. Ас. Асат. Тар.

2 نچۇ دهرسه.

ل = л   ب = б   ز = з   د = д   ن = н

تاتارستان = Татария. ئورال = Урал. ئاربا = телега.

تاتارلار تاتارستاندا. تاراس ئورالدا. ساتتار بازاردا.

ساتتار ئاربادا. ئاربا بازاردا. ئاربالار بازاردا.

تاتار - تاتارلار. ئاربا - ئاربالار. بازار - بازارلار.

В таком же порядке попробовать говорить и написать при помощи глаголов سۆيلىه = говори, ئاشا = ешь, ئىيسدە = нюхай, يۇرد = ходи и потом составить статью, „Человек что делает и чем делает?“

9 نچۇ دەرس.

يىل — йыл = год.

ئاي — ай = месяц.

ئاتنا — атна = неделя.

تەۋاك — тәүлік = сутки.

كۈن — күн = день.

تۈن — түн = ночь.

ئالتۇ — алты = шесть.

جىدۇ — джидй = семь.

سىگىز — сигйз = восемь.

تۈغۇز — тугйз = девять.

ئۈن — ун = десять.

يىگىرمۇ — ййгйрмй = двадцать.

ئۈتۈز — утйз = тридцать.

قۇرۇق — кйрйк = сорок.

ئىللىز — иллий = пятьдесят.

ئالتىمىش — алтмйш = шесть-
десять.

جىتىمىش — джитмйш = семь-
десять.

سىكسىن — сиксән = восемь-
десять.

تۈقسەن — тугсан = девяносто.

يۈز — йбз = сто

مىڭ — мйг = тысяча.

يىلدا نىچە ئاي؟ — يىلدا ، ئۈن ئىككە ئاي . يىلدا نىچە كۈن؟ — يىلدا ئۈچ
يۈز ئالتىمىش بىش كۈن . ئايدا نىچە ئاتنا؟ — ئايدا دورت ئاتنا . ئاتنادا
نىچە تەۋاك؟ ئاتنادا جىدۇ تەۋاك . تەۋلكدە بىر كۈن ھەم بىر تۈن . تەۋلكدە
يىگىرمۇ دورت سەھەت ، سەھەتدە ئالتىمىش مېنوت . مېنوتدا ئالتىمىش سىكۈنت .

Примечание: эти 9 разговорных уроков дамы в виде образцов. В таком же виде они должны продолжаться в течение всего курса.

8 نچز دهرسه.

توت — тот = держи.

ئيشت — ишйт = слышь.

كور — кур = видь.

ئويلا — уйла = думай.

سويله — суйлә = говори.

ئيسنه — иснә = нюхай.

ئاشا — аша = ешь.

يورز — йөрй = ходи.

مه — мә = на!

كشز — кйшй = человек.

تل — тйл = язык.

بلهز — нәрсә билән =
чем?

ني ئشليي — ни йшли = что
делает?

تاراس، مه كارانداش. تاراس نهرسه توتتا؟ تاراس كارانداش توتتا.
 تاراس نهرسه بلهز توتتا. تاراس قول بلهز توتتا. ساتتار قول بلهز ني ئشليي؟
 ساتتار قول بلهز توتتا. سارا قول بلهز توتتا. تاراس دا قول بلهز توتتا.
 ساتتار دا قول بلهز توتتا. سارادا قول بلهز توتتا. تاراس دا، ساتتار دا، قول
 بلهز توتتا. كشز قول بلهز ني ئشليي؟ كشز قول بلهز توتتا.
 بو نهرسه؟ بو - كوز. بو كم كوز؟ بو - سارا كوز. سارا كوز
 بلهز كوره. ساتتار كوز بلهز كوره. تاراس كوز بلهز كوره. سارادا كوز
 بلهز كوره. ساتتار دا كوز بلهز كوره، تاراس دا كوز بلهز كوره

كشز كوز بلهز كوره

سارا قول بلهز توتتا. كوز بلهز كوره

بو نهرسه؟ بو - قولاق. بو كم قولاق؟ بو - تاراس قولاق. تاراس
 قولاق بلهز ني ئشليي؟ تاراس قولاق بلهز ئيشنته
 كشز قولاق بلهز ئيشنته
 سارا قول بلهز توتتا. كوز بلهز كوره. قولاق بلهز ئيشنته
 بو - نهرسه؟ بو - باش؟ بو - سارا باش. سارا باش بلهز ني ئشليي؟
 سارا باش بلهز، ئويلي
 كشز باش بلهز، ئويلي

باشك بار، سىنك ئىرىنگ بار، ئانك كوزى بار، ئانك پەككسى بار

مىنم ئۆيم يوق، سىنك چاباتاكا يوق، ئانك پەككسى يوق

ئىستىنادا نىچە تاقتا؟ ئىستىنادا بىر تاقتا، مۇندا بىر تاقتا، سىنفا
ئۆچ تەرەزە، سىنفا ئىكك ئۆستەل، باشدا بىر بۆرن، ئىكك كوز، ئىكك
قۇلاق بار، بىزىك سىنفا بىر تاقتا، ئىكك ئۆستەل، ئىچ تەرەزە، دورت
ئىككە مەيىە، بىش ئورندە، بىر ئىككاف بار

بىزىك ئۆيدە تاقتا بارمى؟ سىزىك ئۆيدە تاقتا يوق، سىزىك ئۆيدە دورت
ئورندە.

ئالارنىك تاقتاسى بارمى؟ ئالارنىك تاقتاسى يوق، ئالارنىك بىر پچاە بار،

بىزىك نەرسە بار؟ بىزىك بىر بۆرنىز، ئىكك قۇلاعىز بار، بىزىك
بۆرنىزدا، قۇلاعىزدا بار، سىزىك بۆرنىزدا بار، قۇلاعىزدا بار،
كوزىڭىز دە بار، ئالارنىك بۆرنىز دا بار، قۇلاعىز دا بار، كوزىز دە بار،
بىزىك دە بۆرنىز بىر، سىزىك دە بۆرنىز بار، ئالارنىك دا بۆرنىز بار،
بىزىك دە، سىزىك دە، ئالارنىك دا بۆرنىز بار

مىنم بىر باشم، ئىكك قۇلاغم بار، سىنك بىر بۆرنىك، ئىكك كوزىك بار، ئانك
ئىكك ئىرىنىك، بىر ئاوتىزى بار

بىزىك ئىكك قولىز، ئىكك ئاياعىز بار

بىزىك قولىزدا ئىكك، ئاياعىزدا ئىكك

بىزىك ئىكك قول، ئىكك ئاياق بار

بىزىك قولدا، ئاياقدا ئىكك

چەنچكۆدە توگك، سەنەك دە توگك، ترما
 ،بو كم پەككۆس؟ ،بو - مەينم پەكم (پەككۆ). ،بو مەينم - چالەم (چالەم)
 ،بو - مەينم دە فەتەرم
 ،بو - سەينك پەيرچە تەكەك (پەيرچە تەكە). ،بو سەينك قولاك (قول)

،بو - ئانك كىتاب. ،بو - ئانك چەنچكۆس. ،بو - ئانك ئۆت. ،بو - ئانك
 چالەمس

،بو - مەينم كىتاب توگك، سەينك كىتاب. ،بو - سەينك پەككۆ توگك، ئانك پەككۆس

،بو - مەينم دە كىتاب توگك، سەينك دە كىتاب توگك، ئانك دا كىتاب توگك.

7 نچۆ دەرس.

،بۆرن — борын = нос.	سەزىنك — сизнийг = ваш-а-е-и.
قۇلاق — колак = ухо.	ئالارنك — аларнийг = их.
كوز — кузь = глаз.	بىر — бйр = один — одна.
ئىرن — ирйн = губы.	ئىكك — икй = два.
ئاوز — ауыз = рот.	ئۆچ — өч = три.
ئۆي — өй = дом.	دورت — дүрт = четыре.
ئورنداق — урындык = стул.	بىش — биш = пять
مۇندا — монда = здесь.	نەچچە — ниччә = сколько?
بار — бар = есть.	ئۆستەل — өстәл = стол.
يوق — йук = нет.	سەينف — синйф = класс.
بىزىنك — бйзнийг = наш-а-е-и.	بۆلمە — булма = комната.

،بو نەرسە؟ ،بو - ،بۆرن. ،بو - قۇلاق

سەينك ،بۆرنىنك بارمۇ؟ مەينم ،بۆرنىنم بار. مەينم قۇلاعم بار. سەينك

5 نچڙ دهرسه.

حات — хат = письмо.
 پوتا — пута = кушак.
 بيل — биль = поясница.
 لاپاس — лапас = навес.
 ئاپا — апа = тетья (ст. сестра).
 ئاياق — айка = нога.

چاباتا — чабата = лапти.
 ئاياقچو — айкачу = портянки.
 بيه له ي — бийәләй = варежки.
 كه له پوش — кәләпүш = тубе-
 тейка.
 باش — баш = голова.

بو نه رسه؟ بو - حات، بو - پوتا، بو بيل، بو - ئاياق، بو -
 چاباتا، بو - ئاياقچو، بو - بيه له ي، بو - كه له پوش، بو - باش.
 حات بوقچادا، پوتا بيلده، چاباتا ئاياقدا، بيه له ي قولدا، ئاياقچو
 ئاياقدا، پيرچه تکه قولدا، كه له پوش باشدا.
 حات سينده توگل، مينده، پوتا باشدا توگل، بيلده، كه له پوش بيلده
 توگل، باشدا، بيه له ي قولدا، پيرچه تکه قولدا، باشماق ئاياقدا، چاباتا
 ئاياقدا، ئاياقچو ئاياقدا، بيه له ي ده قولدا، پيرچه تکه ده قولدا،
 باشماقدا ئاياقدا، چاباتادا ئاياقدا، ئاياقچودا ئاياقدا، بيه له ي ده،
 پيرچه تکه ده قولدا، باشماقدا، چاباتادا، ئاياقچودا ئاياقدا.

6 نچڙ دهرسه.

پهكك — пәккй = пероч. ножик
 پچاق — пйчак = нож
 چه نچكك — чәнйчккй = вилка
 سه نهك — сәнәкк = вилы
 چالعك — чалгй = коса
 ترما — тырма = грабли

ئرعاق — йрғак = крючек
 ئت — йт = собака
 چوكچ — чукйч = моло-ток
 مينم — миним = мой -я-е-и
 سينك — синйг = твой -я-е-и
 ئانك — анын = его-ее

بو نه رسه؟ بو - پهكك، بو پچاق، بو - چه نچكك، بو - سه نهك،
 بو - چالعك، بو - ترما، بو - ئرعاق، بو - ئت.
 بو پهككمم؟ نه ييم، بو - پهكك، بو - پهكك توگل، پچاق، بو -
 سه نهك توگل، چه نچكك، بو - چالعك توگل، ترما، بو - ئرعاق توگل، چوكچ،
 بو پهككمم، پچاقمم؟ بو - پهكك ده توگل، پچاقدا توگل، چوكچ، بو -

3 نچڑ دهرس.

کوپ — күб = много.
 توگل — тугиль = не.
 م — мй = ли.
 ئه ييىڭ — йийий = да.
 ئيددهڭ — идән = пол.

ئە — ä = a.
 تارتما — тартма = ящик, ко-
 робочка.
 تهرهزه — тәрәза = окно.
 توشه م — түшәм = потолок.
 ئشكاف — шкаф = шкаф.
 مهكته پ — мәктәп = школа,
 училище.

بو كيتابمڭ ئه ييىڭ، بو — كيتاب. بو كيتاب توگل، دهفتهر، بو —
 دهفتهر توگل، كيتاب، ئشكافدا كيتابلار كوپ، كارانداشلار كوپ توگل.
 تارتمادا قهله ملهر كوپ، بو قچادا كوپ توگل، بو — ئيددهڭ توگل،
 توشه م، بو — توشه م توگل، ئيددهڭ، بو — تهرهزه توگل، تاقتا، بو —
 تاقتا توگل، تهرهزه، ئە، بو — تهرهزه توگل، تاقتا.
 ساتتار، روس توگن، تاتار، تاراس — تاتار توگل، ئار، قازاندا
 روسلار كوپ، تاتارلار كوپ توگل، قازاندا مهكته بله ر كوپ، ئالابوعادا
 كوپ توگل، ئالابوعا ئورالدا توگل، تاتارستاندا.

4 نچڑ دهرس.

مين — мин = я.
 سين — син = ты.
 ئول — ул = он — а — о.

ئيددهش — ибдәш = товарищ.
 ئاقچا — акча = деньги.
 قول — кул = рука.

مين قازاندا مهكته بده، سين مهكته بده توگل، شاكير مهكته بده
 توگل، ئول فايريكده، كارانداش قولدا، قهله م قولدا توگل، مينده ئاقچا
 كوپ توگل، ئە سينده كوپ، تاراس ئيددهش ئالابوعادا توگل، ئارچادا.
 مين قازاندا، سين قازاندا، ئول قازاندا.
 مين ده قازاندا، سين ده قازاندا، ئول دا قازاندا.
 مين ده، سين ده، ئول دا قازاندا.

Образцы живых разговорных уроков.

جانلى سۆيلىشۈ دەرسلەر ئىناڭ

ئورنەكلەر ئى

1 نچۇ دەرس.

بو — бу = это.

كىم — ким = кто.

نەرسە — нәрсә = что.

كىتاب — китаб = книга.

كارانداش — карандаш = каран-
даш.

ديوار (ئىستينا) — диуар = стена.

تاقتا — тақта = доска.

دەفتەر — дәфтәр = тетрадь.

بور — бур = мел.

بوچقا — буйча = сумка (ранец).

قەلەم — қәләм = перо.

بو نەرسە؟ — بو كىتاب، بو كارانداش، بو ئىستينا. (بو —
ديوار). بو — تاقتا، بو — بور، بو — قەلەم، بو — بوچقا.
بو كىم؟ — بو — ساتتار، بو — تاراس، ساتتار — تاتار، تاراس — ئار،

2 نچۇ دەرس.

ئاربا — арба = телега.

قايدا؟ — دا — دە.

كىتاب قايدا؟ كىتاب بوچقادا، كارانداش كىتابدا، تاقتا ئىستينادا،
بور تاقتادا، دەفتەر بوچقادا، قەلەم دەفتەردە، كىتابدا بوچقادا،
كارانداشدا بوچقادا، دەفتەردە بوچقادا، كىتابدا، كارانداشدا،
دەفتەردە بوچقادا، ساتتار بازاردا، تاراس ئاربادا، ئاربا بازاردا،
ساتتارلار تاتارستاندا.

но требование самих учащихся и товарищей преподавателей заставляет нас несколько отклониться от прямых требований дидактики; кроме того во время прохождения букваря после каждого урока приводятся примеры для упражнения в разнообразных оборотах и формах речи, исходя из того оборота, который помещен в данном уроке.

3) В 3-м отделе помещены статьи для ознакомления учащихся с названиями предметов домашнего обихода.

4) В 4-м отделе приведены статьи о сельском хозяйстве в связи с временами года и краткие сведения о некоторых отраслях промышленности Татарской Республики.

5) Переводы на русский язык имен прилагательных для краткости в словаре приведены лишь в мужском роде (в татарском языке родов не имеется).

6) Следующая 2-я часть книги будет включать в себя следующие отделы: 1) общественно-политический, 2) промышленность СССР в связи с разными видами труда, 3) отдел революционных праздников и биографий вождей, 4) отдел о Красной Армии и 5) отдел о кооперации, МОПР, Доброхим, ОДВФ и т. п.

Вниманию пользующихся.

За неимением соответствующей русской буквы татарская буква *ǰ* в 9-и первых уроках обозначена русской буквой „й“. На самом деле она должна была быть обозначена буквой „и“.

Казань. 19²⁶/_{VI} 25.

Составители.

ются гораздо быстрее и основательнее в том случае, если вместо объяснения отвлеченных понятий отвлеченными же примерами, сделать перевод данного слова на родной язык учащегося и сравнить грамматическую форму его с грамматической формой слова родного языка учащегося.

Таким образом, выходит, что при обучении чужому языку нужно обратить внимание не столько на усвоения отдельных слов изучаемого языка, сколько на обороты и формы речи его; для упражнения же учащихся в формах и оборотах чужой речи ведутся так называемые *живые разговорные уроки*. Согласно вышеперечисленным требованиям методики, наш учебник построен по следующей системе:

1) Первые девять уроков предназначаются для ведения живого разговора, главным образом, с целью упражнения учащихся в правильном произношении татарских слов (сочетание звуков в словах) и правильном улавливании ими звуков татарской речи; после чего учащимся бывает очень легко усвоить татарские буквы; тогда при обучении грамоте, т. е. при первоначальном обучении чтению и письму отпадает необходимость употреблять тот или иной метод обучения грамоте (Американский или какая-нибудь разновидность его, или звуковой метод и т. д.); тогда учащиеся и без всякого метода легко усваивают татарские буквы; преподавателю остается лишь показать начертание татарских букв и сравнить произношение их с произношением соответствующих русских букв; например остается сказать и показать, что такая-то татарская буква пишется так и т. д. При чем разговорные уроки должны продолжаться в таком же виде в течение всего курса. Таким образом при такой системе обучения делается большая экономия времени, чем при обучении по какому-нибудь известному методу.

2) Следующие 17 уроков предназначаются для прохождения азбуки и для ознакомления с главными грамматическими формами татарского языка. При этом в начале каждого урока приведены переводы незнакомых для учащихся слов, а в конце урока в виде правил на русском языке приведены выводы, сделанные учащимися во время прохождения урока. Эти выводы приведены лишь до прохождения глаголов всех 3-х времен и до ознакомления с падежными приставками; дальнейшие выводы уже в данном учебнике не приводятся, а делаются лишь ссылки на соответствующие параграфы книги— „Опыт практической грамматики татарского языка“.

Помещение словаря в начале урока и изложение правил на русском языке хотя неособенно педагогичны и дидактичны,

тическому методу приходится отказаться совсем от образования понятий; при чем при одном переводе в учащихся невозможно пробудить желания и потребности думать и говорить на том языке, которому он обучается.

В виду этого рекомендуется отрешиться совсем от родного языка и приступить к изучению чужой речи на прочном основании непосредственного пользования ею во всех случаях; т. е. рекомендуется прибегать к самой природе, к психическому процессу, с помощью которого ребенок изучает родной язык в семье, в „школе матери“.

Вот этот метод обучения чужому языку называется натуральным или естественным.

Важнейшие положения, на которых основывается натуральный метод, суть следующие:

1) Изучение языка должно следовать естественному процессу духовного развития, исходным пунктом которого является непосредственное восприятие, путем органов внешних чувств, конкретных предметов, свойств, деятельности, обстановки и отношений.

2) Слова чужого языка, подлежащие изучению, должны быть предлагаемы в непосредственной связи с предметами, ими обозначаемыми, чтобы таким путем словесная форма и конкретный обзор могли составлять в сознании учащегося одно целое.

3) Слово изучаемого языка должно быть хранилищем или носителем мысли и составлять основную форму мышления.

4) Слово, выражающее отношение понятий, приобретают смысл путем частого их употребления, т. е. повторения.

5) Действительный реальный предмет—вот исходная точка натурального метода. Но так как не все необходимые предметы имеются под рукой, то их могут заменять модели или хорошо исполненные картины. Итак, обучение должно быть вполне наглядным. Отсюда получается и название его „наглядно-натурального“ метода.

Из изложенного видно, что при обучении чужому языку взрослых, хорошо развитых и грамотных на родном языке, применение чисто „переводно-грамматического“ или чисто „натурального“ метода мало полезно.

Таким образом, при обучении взрослых по настоящему учебнику нет необходимости исключительно заниматься по чисто натуральному методу. Принимая за основу натуральный метод, необходимо применять и метод „переводно-грамматический“; опыт показывает, что при обучении взрослых, грамотных на родном языке, чужому языку успехи достига-

Предисловие.

Так как основную массу сельского и городского населения Татареспублики составляют татары и русские, то Центральное Правительство Татареспублики признало государственным языком два языка: татарский и русский на равных правах. Из этого само собой вытекает, что в условиях Татареспублики обучение тому и другому языку должно быть обязательным.

Если это так, то является необходимость в составлении специальных учебников русского языка для татарских школ и татарского языка для русских школ; кроме того на основании тех же инструкций Центрального Правительства Татареспублики производится обучение татарскому языку и письменности учащихся разных техникумов, рабфаков и ВУЗ'ов и наличных служащих учреждений, не владеющих таковыми. Таким образом является необходимость в составлении особых учебников татарского языка и для взрослых русских, хорошо грамотных, даже хорошо образованных, на своем родном языке.

Составляя настоящий учебник, мы задались целью, главным образом, удовлетворить последнюю потребность, т.-е. наш настоящий учебник является составленным для обучения татарскому языку взрослых не татар, хорошо грамотных на родном языке.

Теперь несколько остановимся на том, какой метод преподавания чужого языка должен быть признан наилучшим.

Рассматривая различные методы, лежащие в основе преподавания иностранных языков, мы найдем, что, несмотря на разнообразные названия, они в основных чертах своих делятся на два: 1) на *переводно-грамматический* и 2) на *натуральный* метод.

При обучении по первому методу слова родного языка являются тем необходимым средством, с помощью которого учащийся изучает новый для него язык. Таким образом, при обучении чужому языку исключительно по переводно-грамма-

Отпечатано в типографии
«ВОСТОК»

— издательства —
«Г А Ж У Р»

в количестве 5000 экземпляров.
Казань, Казанская 4. 1925 г.

Татглавлит С. С. Р. № 1907.
Заказ № 2020

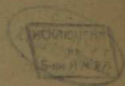
م. قۇربانغەلپىيە ھەم ر. غەزىزە.

روسلارغا تاتار تىلى ئۇيرەتو

ئۇچۇن

قوللانما ھەم دەرسلىك.

بىرىنچى كىسەسە.

تاتارستان مەتبوعات-نەشرىيات كامبىناتى نەشرى.

قازان، 1925 - يىل.

